پىچان تارىخى ماتېرىياللىرى

4 - قىسىم

پىچان ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەش تارىخى
ماتېرىياللار كومىتېتى

3

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com

پىچان تارىخي ماتېرىياللىرى

4 - قىسىم

پىچان ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەش تارىخي

ماتېرىياللار كومىتېتى

مەسئۇل تەھرىرى ئابدۇرېھىم سەيپۇل

نەشرگە تەييارلىغۇچى ۋە تەھرىرى مۇتەللىپ ھامۇت

تەھرىر ھەيئىتى: ئابدۇرېھىم سەيپۇل (مۇدىر)،
بەي ئىنرىن (مۇئاۋىن مۇدىر)
ھەيئەتلەر: مۇتەللىپ ھامۇت، ئەخمەت ھۈسەيىن
چاڭ زىنچاڭ

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com

编撰出版好县文史资料，为年轻一代多提供一些学习教育材料。

郭庆泰

一九九一年十月十日

ناھىيەمىزنىڭ تارىخى - ماتېرىياللىرىنى ئوبدان
يېزىپ، ۋە نەشر قىلىپ، ياش ئۆسمۈرلەرنى تەربىيىلەش،
ئۆگىنىش ماتېرىياللىرى بىلەن كۆپلەپ تەمىنلەيلى.

گوچىڭ تەي

10 ·10 ·1991

تارىخنى ئەينەك قىلىپ، دەۋ-

رىمىزنىڭ يېڭى تارىخنى يارىتايلى

ئىلى ئابدۇگولى

1991- يىلى 10- ئاينىڭ 10- كۈنى

91.10.10

تارىخنى سۆيگۈچى، يازغۇچى

قەدىرلىگۈچى، كېلگۈسى ئۈچۈن

مول ئاتايلى!

ئابلەت رەخمەت

91.10.10

تارىخ ۋە قەلەرنى رەتلىدى

ئەۋلاتلارنى تارىختىن مەۋەر-

لەندۇرۇپ ئۇلارنىڭ نەزەر

دائىرىسىنى كېڭەيتەيلى

ئاكەرىم سەيپۇل

1991-يىلى ٥/١٠-ئاينىڭ ٥/١-كۈنى

مۇندەرىجە

بېغىشلىمىلار:

پىچان خەلق ئەل نەغمىلىرىگە مۇقەددىمە .... ــ ئەخمەت ھۈسەيىن (1)

سەنئەت خەزىنىمىزدىكى تارىخىي مىراس، مىلىس .... ــ شېرىپ نەمەت (27)

پىچان خەلقىنىڭ مەدەنىيەت تارىخىدىكى يادىكارلىق ئىزى «قىيىت» مەشرىپى .... (45)

پىچان ناھىيىسىدە ھازىرقى زامان ئەدەبىي - سەنئىتىنىڭ شەكىللىنىشى .... (67)

«ھەزرىتى ئېلى قەدەم جايى» ۋە لەمجىن توغرىسىدا .... ياقۇپ يۈسۈپ (86)

لەمجىن ئاستانە مەھەللىسىدىكى «قىسلاش غوجام» توغرىسىدا .... (96)

لەمجىن ئاستانە «مەشەت غوجام» ۋە ئاستانە مەدرىسى توغرىسىدا .... (104)

پىچان بازار ئۇلۇغ تۇر مەدرىسى ۋە چوڭ مەسچىت توغرىسىدا .... (109)

www.uyghurkitap.com

پىچان خەلقىنىڭ تويى ئادەتلىرى ۋە بىزنىڭ چېلىشچى پالۋانلىرىمىز .... (115)
ياڭخىمدا بولۇپ ئۆتكەن بىر نەچچە قېتىملىق يېغىلىقلار توغرىسىدا .... (137)
1947 - يىلىدىكى پىچان دېھقانلار قوزغىلىڭى توغرىسىدا ئەسلىمە ۋە قوزغىلاڭغا قاتناشقان شەخسلەر ... (157)
تارىخىي ئابىدە — يەتتە يىگىت يەتتە قىزلار مازىرى .... تىيىپ پولات (167)
بىزنىڭ مەشھۇر كىشىلىرىمىز .... (173)
تەگرى تاغدا باندىت تازىلاش...... سېتىنىياز تۇرسۇن (179)
ھۆرمەتلىك كىشى — ئىمىن زايىت .... (194)

پىچان خەلقىنىڭ ئەلنەغمىلىرىگە

مۇقەددىمە

ئەخمەت ھۈسەين

پىچان ئەلنەغمىلىرىنىڭ تارىخى ئۇزۇن. چۈنكى بىزنىڭ ئانا تۇپرىقىمىز پىچان بىر قەدىمىي ماكان. كىشىلەرنىڭ ئېيتىشلىرىدىن قارىغاندا، پىچان خەلقىنىڭ ئەجدادلىرى تارىم دەريا ۋادىسىدىكى «پىشامشان» دېگەن ئەلدىن بولۇپ، بۇنىڭدىن ئۇزاق زامانلار ئىلگىرى قاتتىق قۇرغاقچىلىق ئاپىتى يۈز بېرىپ، تارىم دەرياسى قۇرۇپ، كىشىلەر تىرىكچىلىك قىلىش ئۈچۈن ماكانىنى تاشلاپ كۆچۈشكە مەجبۇر بولغان. ئەنە شۇ كۆچمەنلەرنىڭ بىر قىسمى پانالىق ئىزدەپ چىمەنتاغنىڭ① جەنۇبىدا بىنلىكىران. شىمالىدا چوڭ ھەسسە ۋە كىچىك ھەسسە شەھەرلىرىنى بارلىققا

① چىمەنتاغ ـ ھازىرقى چۆلتاغنىڭ ئەسلىدىكى نامى. دىغار خەلقى بۇ تاغنى ھازىرمۇ چىمەنتاغ دەپ ئاتايدۇ. كېيىنكى رېئاللىقلار بۇ ماكانىنىڭ ئەسلىدىلا چىمەنزارلىق ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىماقتا. بۇ يەردە يەر ئۈستىگە تاغ بولۇپ كۆتۈرۈلۈپ چىققان كۆمۈر تاغلار مەۋجۇت.

كەلتۈرۈپ ماكانلاشقان. بۇ يەرلەردە بىر نەچچە زامانلار
ياشىغاندىن كېيىن يەر ئاستى سۈيىنىڭ چوڭقۇرلاپ، تۇپ-
راقنىڭ ئۇلپاگلىشىشى (شورلىشىشى) بىلەن يەنە شى-
مالغا كۆچۈشكە مەجبۇر بولغان. شىمالغا كۆچكەنلەر
«بۇلان» ① شەھىرىنى بارلىققا كەلتۈرگەن. بۇ شەھەرنى
قۇم باسقاندىن كېيىن بۇ شەھەردىن كۆچكەنلەرنىڭ بىر
قىسمى، پىچاننى «قېچىپ» چىققانلارنىڭ بىر قىسمى چىقتىمدا
«قىزىلقورغان» نى، بۇ يەردىنمۇ يىراققا كۆچكەنلىرى
تەگرىتاغ ئىچىدە «توپۇلۇق شەھەر» نى بارلىققا كەلتۈر-
گەن. كېيىنكى چاغلاردا پىچان گۈللىنىشكە باشلىغان ۋە
زامانىمىزغىچە كىشىلەرگە ماكان بولۇپ كەلگەن. دېمەك
پىچان، «پىشامشان» دېگەن جاي نامىنىڭ تاۋۇش ئۆزگى-
رىش جەريانىنىڭ نەتىجىسى. «پىچان» ئاتالغۇسىنى «چى-
غىرىتماق» يەنى پىچەن، پىچەنزارلىق سۆزلىرىدىن كېلىپ
چىققان، يە بولمىسا، «پىنھان» دېگەن سۆز «پىچان» بولۇپ
قالغان، - دەپ قاراش ھايات مەنتىقىسىگە ئۇيغۇن ئە-
مەس. چۈنكى 1988 - يىلى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم
رايونلۇق مەدەنىي يادىكارلىقلارنى تەكشۈرۈش ئورنىنىڭ

---

① بۇلان باش شەھەر ياكى باشتىكى شەھەر دېگەنلىكتۇر.
بۇلان شەھىرىنىڭ يەنە بىر ئېتى «فىششەھران» ئىكەن. دېمەك
پىشەمشان، فىششەھران ئەڭ ئاخىرىدا «پىچان» دېگەن نام كېلىپ
چىققان.

بىر گۇرۇپپىسى پىچانغا كېلىپ تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغاندا دىغاردىن ئادەمنىڭ تاشقا ئايلانغان قوۋۇرغىسىنى تاپقان. مۇنداق تاشقا ئايلىنىش ناھايىتى ئۇزاق زامانلارنىڭ نەتىجىسىدە بارلىققا كېلىدىغانلىقى ھەممىگە چۈشىنىشلىك بولسا كېرەك. جۈملىدىن پىچان دېگەن جاي نامىنىڭمۇ تارىخى ئۇزۇن، مىلادى 2 – 3 – ئەسىرلەردىلا خەنزۇ تارىخچىلىرى بۇ يەرنى «پۇچاڭ» دەپ ئاتىغان. «پۇچاڭ»، «پىچان» ئاتالغۇسىنىڭ خەنزۇچە ئاھاڭ تەرجىمىسى كېيىنكىلىرى بۇ ئاتالغۇنى تېخىمۇ مۇۋاپىق ئاتالغۇ بىلەن ئاتاش ئۈچۈن «پىجيەن» گە ئۆزگەرتكەن. مەيلى «پۇچاڭ» ۋە مەيلى «پىچەن» دېيىلسۇن ئوخشاشلا «پىچان» دىگەن ئاتالغۇنىڭ خەنزۇچە ئاھاڭ تەرجىمىسىدۇر. ①

پىچاننىڭ تارىخى ئۇزۇن بولغىنىدەك «پىچان ئەلنەغمىلىرى»نىڭمۇ تارىخى ئىنتايىن ئۇزۇن. دەۋرىمىزگىچە ساقلىنىپ كەلگەن «پىچان مىلىس ناخشىلىرىنىڭ ئېيتىلىش سەۋەبى» توغرىسىدىكى رىۋايەتتە: «بۇ ۋادىدا دەقيانۇس ئىسىملىك بىر پادىشاھ ئۆتكەن ئىكەن. ئۇ ئۆزىنى باشقىلاردىن ئۈستۈن ھېسابلاپ، – مەن دۇنيادىكى ئادەملەرنىڭ ئەڭ ئۇلۇغى، – دەپ جاكارلىغان ئىكەن. ئۇ ئۆزىنىڭ ئۇلۇغلىقىغا پاكىت

① «شىنجاڭ يىلنامىسى» گە قاراڭ.

قىلىپ شاھانە ئۇردىسىنى ھەر ئاخشىمى كەچتە 24 مۇشۇك-نىڭ بېشىغا ئېلىپ قويۇلغان ئالتۇن شامدانلاردا يورۇتىدى-كەن، بەزى كىشىلەر ئۇنىڭ ئۇلۇغلىقىدىن گۇمانلىنىپ «ئۇنىڭ مۇشۇكلىرى ئۆگىتىلگەن» دېيىشسە، بەزىلىرى «ئۇ مۇشۇكلەر ئىلاھى سېھرى كۈچ تۇپەيلىدىن ئۇنىڭ كېيىنى ئاڭلايدۇ. دەقىيانۇس ھەقىقەتەن ئۇلۇغ كىشى» - دېيىشىدىكەن. ئۇنىڭ ئۇلۇغلىقىدىن گۇمانلىنىدىغان تۆت نەپەر كىشى «مۇشۇك»لەرنى سىناش ئارقىلىق دەقىيانۇس-نىڭ «ئۇلۇغ» ياكى ئۇلۇغ ئەمەسلىكىنى تەكشۈرۈپ كۆر-مەكچى بوپتۇ. ئۇلار پۇختا تەييارلىقتىن كېيىن بىر كۈنى كەچتە دەقىيانۇسنىڭ ئىجازىتى بىلەن ئوردىغا كىرىپتۇ.

ئۇلار ھەشەمەتلىك زالنىڭ بىر تەرىپىدە 12 دىن، ئىككى تەرىپىدە جەمئىي 24 زوڭ ئولتۇرغان مۇشۇكلەرنىڭ باشلىرىغا قويۇلغان ئالتۇن شامدانلاردا روشەن يېنىۋاتقان يورۇقلۇق ئارقىلىق زال ئىچى يورۇتۇلغانلىقىنى كۆرۈپ ئەقىللىرى «لال» بوپتۇ. ئۇلار دەقىيانۇس بىلەن سۆھبەت-تە بولغاندىن كېيىن قايتىش ۋاقتىدا ئۇلاردىن بىر كىشى ئۆزلىرىنىڭ مەسلىھەتى بويىچە بۇ يەرگە ئېلىپ كىرىلگەن 5 - 6 چە چاشقاننى زالنىڭ ئىچىگە قويۇۋېتىپتۇ. چاشقان-لارنى كۆرگەن مۇشۇكلەر بىر - بىرىدىن قىزغىنىپ، بې-شىدىكى شامدانلىرىنى ئۇرۇپ چاشقانلارغا ئېتىلىپتۇ. كىر-گۈچىلەر مۇشۇكلەرنىڭ «سېھرى كۈچ»نىڭ تەسىرى بىلەن

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

ئەمەس، ئۆز ئەركىنلىكى بويىچە ھەركەت قىلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، ئۆز پەرەزلىرىنىڭ توغرىلىقىنى. دەقىيانۇسنىڭ ئۇلۇغ ئەمەسلىكىنى جەزىم قىپتۇ. بىراق، سىرىنىڭ پاش بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن دەقىيانۇسنىڭ ئۆزلىرىنى كەچۈرمەيدىغانلىقىنى چۈشىنىپ ئورىدىن چىقىپلا قېچىپتۇ.

دەقىيانۇس كىرگۈچىلەرنىڭ ئۆزىنى «شەرمەندە» قىلىش ئۈچۈن كىرگەن «سىنچىلار» ئىكەنلىكىنى، ئەگەر ئۇلارنىڭ ئەدىبىنى بەرمىسە چاۋىسى چىتقا يېيىلىپ رەسۋا بولىدىغانلىقىنى بىلىپ، لەشكەرلىرىگە ئۇلارنى تۇتۇپ ئالدىغا ھازىر قىلىشنى بۇيرۇپتۇ.

لەشكەرلەر پەرمانغا ئاساسەن ھېلىقى «سىنچى»لارنى تۇتۇش ئۈچۈن قوغلاشقا كىرىشىپتۇ. سىنچىلار قېچىۋېرىپتۇ، لەشكەرلەر قوغلاۋېرىپتۇ. نەتىجىدە سىنچىلار ئىدىقۇت تېغى تىزمىسىدىكى بىر ئېغىزغا كىرىپ كۆزدىن غايىپ بوپتۇ.

دەقىيانۇس لەشكەرلىرىدىن سىنچىلارنىڭ ئەھۋالىنى ئۇققاندىن كېيىن ئۇلارنى ئەمدى يەنە قوغلاۋەرمەي تاغ ئۈستىدە مەشرەپ ئويناپ ناخشا ئېيتىشنى بۇيرۇپتۇ. مۇشۇنداق قىلسا ئۇلار مۆكۈنگەن جايدىن چىقىپ قېلىشى مۇمكىنلىكىنى ئېيتىپ ئۇلارنى يەنە يولغا ساپتۇ.

لەشكەرلەر پەرمانغا ئاساسەن ئۆز دەۋرىنىڭ نۇرغۇن كىشىلىرىنى توپلاپ تاغ ئۈستىدە مەشرەپ تۈزۈپ ناخشا ئېيتىشقا كىرىشىپتۇ. كىشىلەر بىر نەچچە كېچە - كۈندۈز

ناخشا ـ قوشاق ئېيتىشقان بولسىمۇ قاچقۇن سىنچىلاردىن زادىلا دېرەك بولماپتۇ.

يەنە بىر گەپچە بۇ تۆت نەپەر كىشى ئەڭ دەسلەپتە تەڭرىنى ئىزدىگۈچى «ئۇلۇغ» لاردىن بولۇپ، ئۇلار دەقىـيانۇس زامانىسىدىن 3 - 4 يۈز يىللار كېيىن «مۆكۈنـگەن» جايدىن چىققانىش.

تۇيۇق خەلقى تا ھازىرغىچە كىشىلەر ئەينى زاماندا «قېشى قارا سەنەم»، «ۋاي - ۋاي سەنەم» دېگەن مىـلىس ناخشىسىنى ئەنە ئاۋۇ تاغ ئۈستىدە ئېيتقان. ئەنە ئاۋۇ ئېگىز چوققا ئۇلار تاغنى كېچىسى يورۇتۇش ئۈچۈن ئوت ياققان «چىراغ» دەپ رىۋايەت قىلىشىدۇ.

پىچان خەلقىنىڭ بۇ رىۋايىتىدىكى دەقىيانۇس ـ ئىسلام دىنى مۇھەممەت پەيغەمبەر تەرىپىدىن دۇنياغا ئاپىـرىدە بولۇشتىن 1100 - 1200- يىللار بۇرۇنقى يەنى مىلاـدىدىن 5 - 6- ئەسىر ئىلگىرىكى زامانلاردا ئۆتكەن رېئال شەخس. گەرچە رىۋايەتنىڭ ئۆزى تارىخ بولمىسىمۇ، تارىخـنى ئەكس ئەتتۈرمەيدىغان رىۋايەتمۇ رىۋايەت ھېسابلانـمايدۇ. بىز يۇقىرىقى رىۋايەتنى كېيىنكى تۇرمۇش چىنـلىقى بىلەن گىرەلەشتۈرۈپ قارىغىنىمىزدا، پىچان خەلقىنىڭ «مىلىس ناخشىلىرى» ئېيتىشنى مىلادىدىن 5 - 6 -ئەسىر بۇرۇنلا باشلىغانلىقىنى قەيىت قىلىشقا ھەقلىقمىز، چۈنكى بىزنىڭ ئەجدادلىرىمىز تارىخچىلار ئىسپاتلىغىنىدەك چاۋۇـ

ئۇيغۇر كىتاب تورپېكىتى
www.uyghurkitap.com

چىلىق بىلەن شۇغۇللانغان خەلق. شۇ سەۋەبتىن ئۇلارنىڭ تۇرمۇشى چارۋىچىلىق ۋە چارۋا مەھسۇلاتلىرى بىلەن ئورگانىك رەۋىشتە باغلىنىپ كەتكەن. جۈملىدىن خەلقىمىز مىللىي ناخشىلىرىنى ئېيتقاندا چالغۇ ئەسۋابى سۈپىتىدە داپنى ئىشلەتكەن. مەلۇمكى داپ، ناغرا، غىجەك قاتارلىق چالغۇ ئەسۋابلىرىنىڭ يۈزلىرى ئوغلاق تېرىسى بىلەن يېپىلىدۇ. بۇ تۇرمۇش چىنلىقى پىچان خەلقىنىڭ ئەشۇ زامانلاردىلا مىللىي ناخشىلىرى ئېيتىشنى باشلىغانلىقىنى ئېتىراپ قىلىشىمىزغا توغرا كېلىدىغانلىقىنى دەلىللەيدىغان بىر پاكىت. ئىككىنچىدىن، مىللىي ناخشىلىرىنى ئېيتىش شەكلى بەكمۇ ئاددىي. 3 ، 4 يىگىت داپ چېلىپ ناخشا ئېيتىدۇ. باشقا مەشرەپ ئەھلى بىر - بىرىگە پۈتا سېلىشىدۇ ۋە بېيىت ئېيتىشىدۇ. ئۆز ئارا پىرقىلاپ ئايلانغاندىن كېيىن، پۈتىنى ئالغۇچى باشقا بىرىنى پۈتىغا تەكلىپ قىلىپ، ئويۇن داۋاملاشتۇرۇلىدۇ... ئۈچىنچىدىن، مىللىي ناخشىلىرىنى «تۇرپان ئەلنەغمىلىرى»نىڭ ئاساسى، دەپ قاراشقا بولىدۇ. چۈنكى ھەر قانداق مۇكەممەل نەرسە ئەڭ ئاددىي نەرسىلەردىن باشلىنىدۇ. مىللىي ناخشىلىرىنىڭ بېيىت - قوشاقلىرى ۋە ئاھاڭلىرىنىڭ ئاددىي - ساددىلىقى بۇ يەكۈننى دەلىللەشكە قادىر. تۆتىنچىدىن، بۇ ۋادىدا مىللىي ناخشىلىرىنى ئېيتىش ئومۇملاشقاندىن، مۇرەككەپلەشكەندىن كېيىن، ئۇنى ئەينەن ئىپادىلەش ئۈچۈن يېڭى - يېڭى

چالغۇ ئەسۋابلىرى ئىجاد قىلىنىشقا باشلىدى. نەتىجىدە مىلىس ناخشىلىرى ئەلنەغمىلىرىگە ئايلاندى. نەغمىلەرنى ئىپادىلەيدىغان چالغۇ ئەسۋابلىرىمۇ كۆپەيدى ۋە ئاستا ـ ئاستا مۇكەممەللىشىشكە باشلىدى. مۇشۇنداق تارىخىي رېئاللىق بارلىققا كەلگەنلىكتىن مىلادىدىن ئىككى ئەسىر بۇرۇن بۇ ماكانغا كەلگەن ئاتاقلىق دىپلومات جاڭچيەن 2 ـ قېتىملىق سەپىرىدە (مىلادىدىن بۇرۇنقى 119 ـ يىلى) نۇرغۇن ئۆسۈملۈك ئۇرۇقلىرى، دورا ـ دەرمەك قاتارلىقلار بىلەن بۇ يەرنىڭ چالغۇ ئەسۋابلىرىنى ۋە بۇ ئەسۋابلارنى چالالايدىغان كىشىلەرنى تەكلىپ قىلىپ ئوتتۇرا جۇڭگوغا «مۇقدۇر نەغمىسى»نى ئېلىپ باردى. نەتىجىدە شۇ دەۋرنىڭ ئاتاقلىق مۇزىكانتى لىيەننيەن، مۇقدۇر نەغمىسىدىن ئىجادىي پايدىلىنىپ 28 پارچە ئۇردا مۇزىكىسىنى ئىشلەپ چىقتى.

مىلادىدىن كېيىنكى غەربىي جىن سۇلالىسى (مىلادى 265 — 316 ـ يىللار) شەرقىي جىن سۇلالىسى (317 — 426 ـ يىللار) دەۋرلىرىدە قارا قۇرۇم ئوردىسى ئارقىلىق بۇ دىيارنىڭ ناخشا، ئۇسۇل، مۇزىكىلىرى ئىچكى ئۆلكىلەرگە كەڭ ـ كۆلەمدە تارقىلىشقا باشلىدى.

سۈي سۇلالىسى (مىلادى 581 ـ 618 ـ يىللار). تاڭ سۇلالىسى (مىلادى 618 — 908 ـ يىللار) دەۋرلىرىدە بۇ ماكانغا داڭ قازانغان چوڭ تىپتىكى «ئىدىقۇت نەغمىسى» خەنزۇ-

خەلقىنىڭ نەغمىلىرى قاتارىدىن ئورۇن تاپتى. بۇھال ئىدىقۇت ناخشا - كۈيلىرىنىڭ تارىخى ئۇزۇن، مەنبەسى غول، باشقىلار تەرىپىدىن ئۆزلەشتۈرۈشكە ئەرزىيدىغان يۈكسەك ئابرويغا ئىگە ناخشا - كۈيلەر ئىكەنلىكىنى ئىپتىراپ قىلىشىمىزغا توغرا كېلىدىغانلىقىنى چۈشەندۈرىدىغان بىر ياخشى پاكىتتۇر.

كىشىلەر 7 -، 8 - ئەسىرلەردە بارلىققا كەلتۈرگەن دەپ قاراۋاتقان مورتۇق (مورۇتلۇق) تىكى «بىزەكلىك» مىڭ ئۆيلىرىنىڭ 9 - ئۆيىدىكى تام رەسىملىرىنىڭ بىرى-سىدە ئۇنلىغان مۇزىكانتلارنىڭ قىماالىق، يەللىك، سوقما (ئۇرۇپ چېلىنىدىغان) سازلارنى تەڭكەش قىلىپ، نەغمە قىلىۋاتقان كۆرۈنۈش سىزىلغان. بۇ رەسىمدە ئەكس ئەت-تۈرۈلگەن كۆرۈنۈش خىيالى ئەندىزىنىڭ ئەمەس، بۇ ماكان كىشىلىرىنىڭ رەسىم سىزىلىشتىن 1000 يىللار بۇرۇنلاررېئال-لىشىپ، سىستېمىلىشىپ، مۇقىملاشقان خەلق تۇرمۇشى بەدىئىي رېئاللىقىنىڭ ئىنكاسى ئىدى. شۇڭا 981 - يىلى بۇ يەرگە كەلگەن سۇڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ياشىغان سەيياھ ۋاڭ يەن دى ئىدىقۇت ئۇيغۇرلىرىنىڭ ناخشا - ئۇسسۇل سەنئىتى نا-ھايىتى يۇقىرى سەۋىيىدە ئىكەنلىكىنى، چالغۇ ئەسۋابلى-لىرى خىللىرىنىڭ كۆپلىكىنى، چالغۇ ئەسۋابلىرى ئىچى-دە بارىبىت ۋە قالۇن قاتارلىقلار بارلىقىنى ئېيتقان. ۋاڭ يەندى يەنە ئىدىقۇت خەلقىنىڭ ئاغزىدىن ناخشا، قول-دىن داپ بىلەن دۇتارى چۈشمەيدۇ» دەپ مەدھىيىلىگەن.

دېمەك، ئەنە شۇزامانلاردىلا ناخشا ۋە مۇزىكا ئىدىقۇت خەلقى تۇرمۇشىنىڭ ئايرىلماس مەنىۋى بۆلىكى بولۇپ شەكىللەنگەن ئىدى. مىلادى 845 - يىللاردىن مىلادى 1300 - يىللارنىڭ ئاخىرىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن «ئۇيغۇر ئىدىقۇتخانلىقى» دەۋرىدە بۇ ماكاندا ئىلىم - پەن، تىبابەتچىلىك، نەققاشلىق، رەسساملىق، زىبۇزىننەتچىلىك، ھەيكەلتاراشلىق، توقۇمىچىلىق، قول - ھۈنەرۋەنچىلىك، ئەدەبىيات - سەنئەت تېخىمۇ مۇكەممەللىشىپ تەرەققىي قىلىپ راۋاجلىنىشقا باشلىدى. «سودا تىجارەتنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ بۇرايوندا مەشھۇر «يىپەك يولى» پەيدا بولدى. بۇ كارۋان يولى بويلاپ خىرىستىيان، مانى بۇددا قاتارلىق دىنلارنىڭ ھەممىسى بۇ يەردە تارقىلىشقا باشلىدى. سودا ۋە دىن مەدەنىيەت تارقاتقۇچى ۋاسىتىلەرنىڭ بىرى بولغاچقا، ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك مەدىنىيىتى (خەنزۇ مەدەنىيىتى)، يۇنان مەدەنىيىتى، ھىندى مەدەنىيىتى مىسوپوتامىيە مەدەنىيىتى ۋە كېيىنچە ئەرەب ئىسلام مەدەنىيىتىمۇ بۇ يەرگە تارقىلىپ، بۇ زېمىن قەدىمقى دۇنيا مەدەنىيەتلىرى بىر - بىرى بىلەن ئۇچراشقان «تۆت كوچا» غا ئايلاندى. مەدەنىيەت ئالمىشىش نەتىجىسىدە بۇ زېمىن يەنە دۇنيانىڭ تۆت بۈيۈك تىل سىستېمىسى، يەنى ئالتاي تىل سىستېمىسى، ھىند - ياۋروپا تىل سىستېمىسى ۋە خەنزۇ، تىبەت تىل سىستېمىسىنىڭ ئۇچراشقان ماكانى بولۇپ قالدى.

نەتىجىدە بۇ يەرگە كىشىلەرنىڭ مەدەنىيىتىلا كىرىپ ئۆز-
لەشمەستىن، بۇ يەرنىڭ مەدەنىيىتىمۇ كارۋان يولى بوي-
لاپ پۈتۈن دۇنياغا تارقىلىشقا باشلىدى ...

مىلادى 1400 - يىللارنىڭ باشلىرىدىن باشلاپ ئۇي-
غۇر ئىدىقۇتخانلىقى خەلقىنىڭ تۇرمۇشىدا يېڭى بۇرۇلۇش
ياسالدى. بۇنىڭ سەۋەبى چىڭگىزخاننىڭ يەتتىنچى ئەۋ-
لادى تۇغلۇق تۆمۈر ئۆزلىرىگە (چاغاتايغا) تەۋە زېمىنلىرىنى
ئاساس قىلىپ «موغۇلىستان» دۆلىتىنى قۇردى. تۇغلۇق
تۆمۈردىن كېيىن تەختكە چىققان ئۇنىڭ ئوغلى خىزىر
خوجا (قىدىر خوجا) 1403 - يىلى «ئۇيغۇر ئىدىقۇتخانلى-
قى» يېرىنى ئۆز دائىرىسىگە قوشۇپ، ئىدىقۇت ئۇيغۇرلى-
رىنى ئىسلام دىنىغا ئېتىقات قىلدۇردى ......

موغۇلىستاننىڭ ئاخىرقى پادىشاھى مەنسۇرخان
(1503 - يىللاردىن 1543 - يىلىغىچە پادىشاھ بولغان).
ھۆكۈمرانلىق تەختىدە ھۆكۈم سۈرۈۋاتقان
چاغلاردا ئۇنىڭ ئىنىسى سەئىدخان جەنۇبىي شىن-
جاڭنى ئاساس قىلىپ «سەئىدىيە سۇلتانلىقى» نى قۇر-
دى. 1533 - يىلى سەئىدخان ئۆلۈپ ئۇنىڭ ئوغلى ئابدۇ-
رىشىتخان تەخت ۋارىسى بولدى (مىلادى 1510 — 1569 -
يىللار) بۇچاغدا مەنسۇرخان ياشىنىپ قالغانلىقى ئۈچۈن
ئۇيغۇر ئىدىقۇت خانلىقى زېمىنلىرىنى ئابدۇرىشىتخاننىڭ ئەڭ
كەنجى ئوغلىنىڭ نامىغا ئاتاپ (بۇ چاغدا ئابدۇرېھىمخان

تۇغۇلغان ئىدى) ھەدىيە قىلىپ بېرۋەتتى. نەتىجىدە شىمال بىلەن جەنۇب ئۇيغۇرلىرى ئوتتۇرىسىدىكى ئىجتىمائىي تۇساق ئېلىپ تاشلىنىپ، بۇ ماكان بىر پۈتۈن گەۋدىگە ئايلاندى. قويۇق دوستانە مۇناسىۋەت شەكىللەندى. جۈملىدىن ئىدىقۇت ئۇيغۇرلىرىنىڭ ئىسلام دىنىنىڭ چەكلىنىشىگە ئۇچرىغان بولسىمۇ تېخى يېقىلىشقا يۈزلەنمىگەن «ئىدىقۇت نەغمىسى» جەنۇبقا كەڭ - كۆلەمدە تارقىلىشقا باشلىدى ...

بۇ چاغدىكى جەنۇب ئۇيغۇرلىرى مىلادى960 - يىللاردىن باشلاپ ئىسلام دىنىغا ئېتىقات قىلىشقا باشلىغانلىقتىن، ھاكىمىيەتنى ئىسكەنجىگە ئېلىۋالغان دىنىي مۇتەئەسسىپ كۈچلەر جەنۇب ئۇيغۇرلىرىنىڭ ناخشا - كۈيلىرىنى چەكلەپ، يوقىتىشقا قاراپ يۈزلەندۈرگەن ئىدى. ناخشا - قوشاق ئېيتقۇچىلار «جىن - شەيتان» لارىياكى «مۇرتەدلەر، دەھرىلەر» دەپ قارىلىپ ھاقارەتلەنگەنلىكتىن ناخشا - ئۇسسۇل مەنئۇي تۇرمۇشنىڭ بىر بۆلىكى بولۇشتىن قېلىشقا باشلىغان ئىدى. ئەكسىچە سوپا - ئىشانلار يامراپ، ئۇلارنىڭ «ھەم - ھەم، ھەق دوست، يائاللا!» لىرى جاھاننى قاپلىغان. قىدىرخان ياركەندىگە ئوخشاش مۇزىكا ئۇستىلىرى ئۆزىنى قويىدىغان يەر تاپالماي قالغان ئىدى. شۇڭا قىدىرخان بۇزامانىنى سۆرەتلەپ:

كەچتىمەن زامانىڭدىن،
ياخشىكىم يامانىڭدىن.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ئاق سەللە، يېشىل سەللە،

بىزارمەن تامامىدىن. دەپ يازغان ئىدى.

ئۆزامانىغا خىتاپ قىلىپ ۋە ئۆز ئىرادىسىنى جاكارلاپ:

كەمبەغەل كىيسە كۆلاھنى،

شەيخلىرنىڭ ئادەم ئەمەس.

ئۆلگىچە ئېيتسام مۇقامنى،

مەن ئۇچۇن ماتەم ئەمەس. دەپ يازغانتى.

مانا مۇشۇنداق ھالقىلىق پەيتتە تەختكە چىققان ئابدۇرىشىتخان مەرىپەتپەرۋەر، خەلقپەرۋەر پادشاھ بولۇپ، كاتتا ھەربىي ئالىم ۋە مەشھۇرسىياسىئون بولۇشتىن تاشقىرى، ئۆز دەۋرىنىڭ تالانتلىق شائىرى، ئاتاقلىق كومپوزىتورى ئىدى، ئۇ شائىر ۋە كومپوزىتور بولۇش سۈپىتى بىلەن خەلق ئەلنەغمىلىرىنى چىن دىلىدىن سۆيەتتى. شۇسەۋەبتىن ئۇ خەلق ئەلنەغمىچىلىرىنى، خوجا - سەئىد ۋە سوپا - ئىشانلارنىڭ خالىغانچە كەمسىتىشىگە، ھاقارەتلىشىگە چەك قويدى. خەلق سەنئەتكارلىرىنى ئۆز ھىمايىسىگە ئالدى.

ئابدۇرىشىتخاننىڭ مۇشۇ پەيتتە ئەسلىدە سازەندە بولسىمۇ، خوجا - سەئىدلەر دەستىدىن ھاقارەتلىنىپ ياقا جايلاردا سەرسانە، ۋەيرانە ھايات كۆچۈرۈۋاتقان، مۇزىكىنى تاشلاپ ئوتتۇنچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان ئوتتۇنچى مەھمۇتنىڭ قىزى — ئامانىساخاننى 7 - خوتۇنلۇققا ئېلىپ

پايتەختكە كۆچۈرۈپ كېلىشى خەلق سەنئەتكارلىرىنى قاتـ
تىق تەسىرلەندۈردى. ئابدۇرىشىتخان ئامانىساخانغا ئۆيـ
لەنگەندىن كېيىن ئوردىدا قىدىرخان يار كەندى باشچىلىـ
قىدا ئوردا سەنئەت ئۆمىكىنى قۇردى. ياقا يۇرت - ما-
كانلاردا سەرسان بولۇپ يۈرگەن ئاتاقلىق سازەندىلەرنى
ئوردىغا چىللىدى. جاي - جايلاردىكى ئاتاقلىق ئەلنەغمىـ
چىلەرنى ياركەنتكە ئەكەلدۈردى. بۇنىڭ بىلەن مەشھۇر ئىـ
دىقۇت نەغمىسىنى، ئۇيغۇل نەغمىسىنى، بەشبالىق نەغمىـ
سىنى، كۇچا نەغمىسىنى، قەشقەر نەغمىسىنى چالغۇچى ۋە
ئېيتقۇچى ماھىر ئۇستىلار بىر يەرگە جەم بولدى. بۇ مۇناـ
سىۋەت بىلەن پادىشاھ ئابدۇرىشىتخان خانىشى — ئامانـ
نىسا بىلەن قىدىرخانغا زامان - زامانلاردىن بۇ ماكاندا
ئېيتىلىپ، چېلىنىپ كەلگەن خەلق ئەلنەغمىلىرىنى رەتلەپ
بىر مەقەمگە كەلتۈرۈشنى تەلەپ قىلدى.

بۇ پەرمان مۇناسىۋىتى بىلەن قىدىرخان بىلەن ئاـ
مانىساخان ھەرقايسى جايلاردىن كەلگەن ئەلنەغمىچىلىرى
بىلەن بىرلىكتە تۇردى ئاخۇن ئاكا زامانىمىزغا ئۇلاشـ
تۇرغان مەشھۇر 12 مۇقامنى رەتلەپ چىقتى.

«مەقەم» نىڭ تۇرپان تىلىدىكى ئىستېمال مەنىسىـ
«قېلىپ»، «ئۆلچەم» دېگەنلىك بولۇپ ناخشىنىڭ بېشى
قايسى مەقەمدە باشلانسا ئاخىرىمۇ شۇ قېلىپ، شۇ ئۆلچەم
دائىرىسىدىكى ناخشا - كۈيلەردىن ھالقىپ كەتمەسلىكىنى

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com

كۆرسىتىدۇ. ①

دېمەك زامانىمىزدا ياڭراۋاتقان «ئون ئىككى مۇقام» پۈتكۈل ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئورتاق مۇقامى بولۇپ، ئاشۇ ئۇزاق قەدىمى زامان - زامانلاردىن، ئەۋلادتىن - ئەۋلادقا داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان خەلق ئەلنەغمىلىرىنىڭ قوشۇلمىسىنىڭ نەتىجىسى. ئۇ، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئورتاق، مەنىۋى بايلىقى. «12 مۇقام»نى قوشنا ئىسلام ئەللىرىنىڭ تەسىرىدىن دەپ قاراش ئىسلام دىنىنىڭ چەكلىمىسىنى پەردازلاپ ئاقلاشتىن باشقا نەرسە ئەمەس.

كېيىنكى چاغلاردا «سەئىدىيە سۇلتانلىقى»نىڭ تەختىدە ھۆكۈم سۈرگەن ئابدۇللاخان، ئابدۇرىشىتخاننىڭ نەۋرىسى بولۇپ (ئۇنىڭ ئاتىسى ئابدۇرەھىمخان، ئۇنىڭ ئاتىسى ئابدۇرىشىتخان) ئۇ تۇرپاندا (توغرىسى پىچان لۈكچۈندە) تۇغۇلغان ئىدى. ئۇندىن كېيىن ئابدۇللاخاننىڭ ئوغلى يولۋاسخان، ئۇندىن كېيىن ئابدۇللاخاننىڭ 5 - ئىنىسى ئىسمايىلخان. ئۇندىن كېيىن(خوجا سەئىدلەر زامانىسىدا) ئىسمايىلخاننىڭ ئىككىنچى ئاكىسى — مەنسۇرخاننىڭ ئوغۇللىرى: ئابدۇرىشىتخان، مۇھەممەت ئىمىنخان،

---

① مەقەم بىلەن مۇقام ئەسلىدە بىر سۆزمۇ، ياكى تۇرپان تىلىدا مۇقام سۆزى — مەقەم بولۇپ قالغانمۇ ياكى مەقەمدىن مۇقام كېلىپ چىققانمۇ، تىلچى ئەپەندىلەرنىڭ تەتقىق قىلىپ بېقىشىنى ئۈمىد قىلىمەن. (ئاپتور)

مۇھەممەت مۆمىنخان (ئاقباشخان)لارنىڭ ھەممىسى تۇر-پاندا تۇغۇلۇپ ئۆسكەنلەر ئىدى. ① بۇ زامانلاردىمۇ شە-مال بىلەن جەنۇبنىڭ مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇشى توختاپ قالغان ئەمەس...

1762 - يىلى تۇرپان ئاستانە يېڭى تۇردا ئولتۇ-رۇشلۇق، ئەسلى زاتى خوجا - سەئىدلەردىن بولغان ئىمىن خوجا (ئۇنىڭ ئاتىسى نىياز خوجا، ئۇنىڭ ئاتىسى مىر ھەبىبۇللا، ئۇنىڭ ئاتىسى مىر قاسىم، ئۇنىڭ ئاتىسى مىر مەختۇم دانى، ئۇنىڭ ئاتىسى مىر ۋەلى، ئۇنىڭ ئاتىسى قۇتلۇق قاراخان (ھازىرقى نامى قاراغوجا)، مانجۇ سۇلا-لىسىنىڭ ياردىمى بىلەن تۇرپان، پىچان، چاقىلىق، توخ-سۇن قاتارلىق جايلارنىڭ جاساق بېگى بولدى. بۇ مۇنا-سىۋەت بىلەن ئۇنىڭ ئوغۇللىرىدىن: ئىسكەندەر، يۇنۇس، نەۋرىسى مۇھەممەت سەئىد، ئەۋرلىرى: زوھۇردۇن، ئەپرىدىن قا-تارلىقلار ئىلگىر - ئاخىر (1772 - يىلدىن 1865 - يىلغى-چە) قەشقەردە (توغرىسى يەكەندە) ھۆكۈمرانلىق تەختىدە بولدى. يەنە شۇ ئىمىن خوجىنىڭ ئوغۇللىرىدىن مۇسا بې-لەن ئەۋرەگزىپ (ھازىرقى غولجىدا ئۆزلەشكەن نامى — ئودائىزىپ). ئەۋرەگزىپنىڭ بالا، نەۋرە، ئەۋرە، چەۋرە، كۆك نەۋ-رە قاتارلىقلىرىدىن: مىلىكىزاد، خوشىزاد، خالزاد، مەزەمزاد، ئىل-

① «چىڭگىزنامە»گە قاراڭ.

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com

ياسىخان، نۇرنىسا ھېكىم ئاغىچا ... (1762 - يىلدىن 1900 - يىللارغىچە) ئىلىدا ھۆكۈمرانلىق تەقتىدە بولدى. ھۆكۈمرانلار تۇرپاندىن (توغرىسى پىچان لۈكچۈندىن) بولغانلىقتىن، پىچاننىڭ ناخشا - قوشاق، ئەلنەغمە، مۇزىكا مۇقاملىرى پۈتكۈل ئۇيغۇرلار ئارىسىغا كەڭ - كۆلەمدە تارقىلىشقا باشلىدى... دېمەك، بىزنىڭ يۇرتىمىز مىلادىدىن بۇرۇنقى دەقيانۇس زامانىسىدىن 1900 - يىللارغىچە خىلمۇ - خىل ئىجتىمائىي سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن يىرىقى ئىران، تۈركىيە، ھىندىستان، ئەرەبىستان، سوۋېتلەر ئىتتىپاقىنىڭ تۈركى خەلقلىرىدىن تەركىب تاپقان ئىتتىپاقداش (رېسپوبلىكىلىرىغىچە، يېقىنى ئىچكى ئۆلكىلەرگىچە ئۆزىنىڭ ناخشا - مۇزىكىلىرىنى كەڭ - كۆلەمدە تارقىتىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولغان جايلارنىڭ بىرى. كىشىلەرنىڭ «تۇرپان ناخشا - ئۇسسۇلىنىڭ كانى» دەپ تەرىپلىشى ئاساسسىز داۋراڭ ئەمەس...

بىزنىڭ زامانىمىزغىچە ساقلىنىپ قالغان «مەلىس ناخشىلىرى» 12 تۈرلۈك بولۇپ، ھەر بىر تۈر بىر نەچچە خىل ئۆزگىرىش ئاھاڭلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ناخشا تۈر ناملىرى تۆۋەندىكىچە:

1. ۋاي - ۋاي سەنەم. 2. مەستان يار. 3. شەرۋازام. 4. يۇملاق جوگان. 5. ئەي بالا يارەي. 6. ئاللا بىر قەيدەھ. 7. سەچمە يار. 8. ھەي نەزەر. 9. ھەي -

ھەي يەلەڭ (ئۆلەن)، 10. كۆليار، 11. زىۋا يار (زىلۋا). 12. تەقدىر تىلەك. ئۇندىن باشقا («بوز تورنا») دېگەن يەنە بىر تۈرىمۇ بولغان ئىكەن.

يۇرتىمىزدا كېيىنكى چاغلاردا ئېيتىلىپ كەلگەن مۇقام ناملىرى تۆۋەندىكىچە:

1. راك (رەك)، 2. ئەششاق، 3. ناۋا، 4. پەنجىگاھ. 5. مۇشاۋرەك 6. بايات، 7. چەبايات، 8. خارابىگىمەن. 9. سابا، 10. كۆليار، 11. چاھار گاھ، 12. دۆلان. ئۇندىن باشقا ئۆز ھال، ئىراق دېگەن مۇقاملارمۇ ئېيتىلغان.

ھەر بىر مۇقام: مۇقام، باش دۇم، يالاڭ دۇم، قوش دۇم. جۇلا، چۆشۈرگىدىن تەركىب تاپقان بولۇپ، جەمئىي 400 دىن ئارتۇق ئاھاڭ ۋە ناخشىدىن ئىبارەت ئىكەن.

بۇ ماكاندا مۇقام ئېيتقۇچىلارنىڭ زور كۆپچىلىكى مۇقامنى ساتار بىلەن ئورۇنلىغان. مەشرەپ قىسمىنى داپەندىلىرىنىڭ ماسلىشىشى بىلەن بىرلىكتە ئورۇنداپ كەلگەن.

يەنە بىر قىسىم ئاز ساندىكى مۇقامچىلار مۇقامنى، تەمبۇر، دۇتار بىلەنمۇ ئورۇنلىغان. مەشرەبنى داۋاملاشتۇرغاندا شارائىت يار بەرسە، غىجەك، چاڭ، نەي، داپ، راۋاپ قاتارلىق مۇزىكا ئەسۋابلىرىنىمۇ تەڭكەش قىلغان.

بۇ يەردە توي - تۆكۈنلەردە مۇقامنى ئورۇنلاشتا سۇناي بىلەن ناغرىنى ياكى سۇناي بىلەن داپنى تەڭكەش

قىلىپ مۇقام ۋە ئۇنىڭ ناخشىلىرىنى ئورۇنلاش كەڭ تۇردە ئومۇملاشقان. شۇڭا بۇ يەردە سۇنايچى بولۇش ئۈچۈن مۇقامنى بىلىشى كېرەك. مۇقامنى بىلمىگەن سۇنايچى كىتشىلەرنىڭ نەزىرىدە سۇنەيچى ھېسابلانمايدۇ. شۇڭا مۇقامغا تەڭكەش قىلىپ ناغرا چالغۇچىلارمۇ، دۇم (چىكىت)، يالاڭ دۇم (يالاڭ ‹يالغۇز›، چىكىت) قوش دۇم (قوش چىكىت)، جولا. شادىيانە قاتارلىق پەدىلەرگە ناغرا چالالايدىغان بولۇشى لازىم.

پېچان، مۇقام ئەلنەغمىلىرىنىڭ ئەشۇ ئۇزاق ئەسىريىللاردىن تا بۈگۈنكى زامانىمىزغىچە ئەۋلادتىن - ئەۋلادقا ئۆتۈپ ساقلىنىپ قالالىشىدىكى بىرلا سەۋەب ئۇنىڭ خەلق ئاممىسىنىڭ بىر پۈتۈن تۇرمۇشى بىلەن ئورگانىك رەۋىشتە زىچ بىرلىشىپ كەتكەنلىكىدىن دېگەن بىرلا يەكۈننى چىقىرىشقا بولىدۇ. چۈنكى بۇ يەردە ھەر بىر خەلق سورىنى جۈملىدىن توي - تۆكۈن، قەيت مەشرىپى، قاتار مەشرىپى، مايسا مەشرىپى، سارا (نورۇز بايرىمى) مەشرىپى، يېقىنقى چاغلاردىكى 40 كۈنلۈك مەشرەپ (3 - ئاينىڭ 20 - كۈنىدىن 4 - ئاينىڭ ئاخىرىغىچە بولىدىغان)، 90 كۈنلۈك مەشرەپ (9 - ئاينىڭ 22 - كۈنىدىن

① 40 كۈنلۈك، 90 كۈنلۈك مەشرەپلەر سۇلتان مامۇت (1883 — 1900 - يىللار) دەۋرىدە يولغا قويۇلغان ئوردا مەشرەپلىرى. (ئاپتور)

12 - ئاينىڭ 22 - كۈنىگىچە داۋاملاشتۇرۇلىدىغان).① چىلـ
لاق مەشرىپى (توي قىلغۇچى يىگىتنىڭ مەھەللىسىدىكى
يىگىت باشلىرى ۋە ئوتتۇز ئاتلىق يىگىتنىڭ ھەمراھلىقىـ
دا مەھەللە - مەھەللەرگە بېرىپ 3 كۈندىن 4 كۈنگىچە
ئۆتكۈزىدىغان مەشرەپ، بۇ مەشرەپتە كۆپ ھاللاردا سۇناي
بىلەن داپ تەڭكەش قىلىنىدۇ. ۋەياكى بولمىسا، كىشىلەر
سورۇننىڭ تەلىپى بويىچە مىلىس ناخشىلىرى ئېيتىلىپ
پۇتا ئويلىنىدۇ.) ئوغلاق تارتىشىش، يىغىش (چېلىشتا زور
چىققانلارنى تەبرىكلەش) مۇناسىۋەتلىرى بىلەن
ئۆتكۈزىلىدىغان مەشرەپ ... قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى ناخـ
شا - كۈيسىز ئېلىپ بېرىلغان ئەمەس. ئۇنىڭ ئۈستىگە
ئېتىزلاردىمۇ چاغلام ناخشىسى، ئوما ناخشىسى، خامان
ناخشىسى، هارۋىكەش ناخشىسى ... توختىماي ئېيتىلىپ كەلـ
گەن. ھەتتا روھانى پىرخۇنلار پىرە ناخشىلىرىنى ئېيتسا،
بۇۋىلەر مۇناجەت، قارى سوپىلار ھۆكمەت ئېيتىشقان. دېـ
مەك، ھەر بىر خەلق سورىنى ئۇستازلارغا مۇنبەر، ھەـ
ۋەسكارلارغا دەرسخانە بولغان.

بۇ ناخشاخۇمار خەلق باللىرىنى كىچىكىدىنلا مۇـ
زىكىغا ئاشىق قىلىش ئۈچۈن چوكا تۇتالايدىغان بولغانـ
دىلا غىدىرنى، بىر ئاز چوڭلىرىغا تەشتەكنى ناغرا قىـ
لىپ يېپىپ بەرگەن، قولى كۆنگەندىن كېيىن دۇتار، تەمـ
بۇر، ساتار چېلىشنى ئۆگەتكەن. سۇنايچىلەر ئىشنى

تالىنىڭ ئوتتۇرىسىدىن چىقىرىلغان لېپەر (پى - پى) چېلىش-
تىن باشلاپ، باشتا قۇمۇشتىن ياسالغان نەيگە، ئاخىرىدا
سۇنايغا كۆچكەن. قىزلار كىچىككىدىنلا قوناق شېخىنى دې-
رىگىلىتىشتىن قوۋۇزچېلىشقا ئۆتكەن ...

ھەر بىر خەلق سورۇنى ناخشا - قوشاقسىز ئۆتمىگەن-
لىكتىن مۇنداق سورۇنلار ئۆزلۈكىدىن ئىجادىيەت ئالماش-
تۇرىدىغان سەھنىگە ئايلانغان. كىمكى بىر ياخشى ناخشا
ياكى يېڭى بېيىت - قوشاق ئىجاد قىلسا، سورۇندا ئېيتىل-
غان ھامان ئۆزلىرى بىلىۋېلىپلا قالماستىن، بەلكى باشقا
سورۇنلاردىمۇ ئېيتىپ باشقىلارغا كەڭ - كۆلەمدە تارقىتىش
رولىنىمۇ ئوينىغان. شۇنداق قىلىپ بۇ يەردە ئالدىنقىلار-
دىن كېيىنكىلەر ئۆگىنىپ خەلق مۇقام، ئەلنەغمىلىرى ئەۋ-
لادتىن - ئەۋلادقا كۆچۈپ كېلىۋەرگەن.

تارىخىمىزدىن قارىغاندا، خەلق ئەلنەغمىلىرىنىڭ ئا-
ھاڭ ئۆزگىرىشى ئاستا بولغان، ئەمما ناخشا تېكىستلىرى بولسا،
ئۈزلۈكسىز يېڭىلىنىپ، زامان ۋە شارائىتقا ماسلىشىپ تا
بۈگۈنكى دەۋرىمىزگىچە يېتىپ كېلەلىگەن.

خەلق ناخشا تېكىستلىرىنىڭ مەزمۇنى ئىنتايىن باي
بولۇپ، ئۇنىڭدا، ئەدەب - ئەخلاق، ئار-نومۇس، مېھرى - مۇ-
ھەببەت، ئىلىم - مەرىپەت، دۈشمەنلەرگە بولغان غەزەپ،
نەپرەت، ئەل يۇرت، خەلققە بولغان چىن مۇھەببەت،
خەلقنى ھۆر ئەركىنلىككە، ئىتتىپاقلىققا ئىنتىلدۇرۇش، ئەم-

گەكنى. ئەمگەكچىلەرنى سۆيۈش، ھورۇنلۇق، يالقاۋلىققا قارشى تۇرۇش قاتارلىق باي مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان.

تۆۋەندىكى ناخشىدا ئەل - يۇرتقا ۋە خەلققە بولغان مېھرى- مۇھەببەت ۋە چوڭقۇر ۋەتەنپەرۋەرلىك روھ مۇنداق ئەكس ئەتتۈرۈلگەن:

يېڭى ئۈنگەن كۆك قومۇشتەك،
قېشىڭىزنىڭ قاراسى.
شۇنچىزا يىراق بولۇرمۇ،
ئىككىمىزنىڭ ئاراسى.
ئىككىمىز ئاراسىدا،
يۇرەكلەر بولدى كاۋاپ.
شىشىدەك بۇيۇڭنى كۆرۈپ،
«مەككە» دەپ قىلدىم تاۋاپ.
مەن مەككىگە بارمايمەن،
بۇ يەردىمۇ مەككە بار.
ئاي يۈزۈڭنى كۈندە كۆرسەم،
مەككىگە بارغانچە بار.

تۆۋەندىكى ناخشىدا زالىم بەگلەرگە، خوشامەتچى تەيجى ۋە زالىم ئەمەلدارلارغا لەنەت - نەپرەت ئوقۇلۇپ، خەلق ئاممىسىنىڭ ئىرادە، ئۈچمەنلىكى مۇنداق ئەكس ئەتتۈرۈلگەن:

ئۇقلىمىڭنى كەڭ ياراتتىڭ،
زامانەڭنى تار.
بەگلىرىڭنى ئىت ياراتتىڭ،
ئادىمىڭنى خار.
تۈلكىلەرنى تەيجى قىلدىڭ،
مۈشۈكلەرنى كا. (ر)
ئېشىكىمدىن ئالدى چۈجەك.
قاناتى يوق سا.
دارىن بىلەن ئامبال دېگەن،
ئەلنىڭ دۈشمىنى.
هارام دېمەيلا يەر ئىدىم،
ئۇلارگۆشىنى.

ئۇندىن باشقا بۇ ماكاندىن پۈتۈن ئەلنى هۆر ئەر-كىنلىككە، ئىتتىپاقلىققا چاقىرىدىغان:

گۈلۈم ئاچىلاي دەيدۇ،
باشقا سانچىلاي دەيدۇ.
«يارىم» نىڭ كۆيۈك ئوتى
تەنگە يامشاي دەيدۇ.
ئاچىل، — ئاچىل، گۈل ئاچىل،
ئاچىلمىساڭ گۈل قايدا؟!

دېگەن «ئاچىل» ناخشىسىنىڭ پۈتۈن رايونىمىزغا تارقىلىپ ئەينى زاماندىكى خەلقىمىزنىڭ يۈرەك تارىلىرىنى تىترەت-

كىنى ھەممىگە ئايان بىر پاكىت...

يېقىنقى زاماندا ماكانىمىزدا مۇقام ۋە ئەلنەغمىلىرىنى ئېيتىپ داڭ چىقارغان كىشىلەر تۆۋەندىكىچە:

1. ئىلنىياز (شېخ)؛ 2. جانار (ساتارچى)؛ 3. ھاسان؛ 4. خوزىماخان (ماجان بىلەك). 5. كامىل (قېزى). ھاسان (بالا.) 7. نەمەت (بالا.) 8. نەزەر (توكولۇڭ). 9. ئابدۇل (بالا). 10. توختى (بور). 11. تېيىپ ئۇستا (تاز). 12. قاسىم (چىۋىش). 13. سىدىق (ساقال). 14. ئەخمەت (ياماق). 15. ھۆسەن (گەيجاڭ). 16. توختى (دۆم) 17. ئەمەت (پەمباش). 18. مامۇت (چىلەك). 19. جىنايىت (يودو). 20. ساۋۇت ئۇستا. 21. ساۋۇق، ئۇستا. 22. نۇر (سۇۋاڭ). 23. ئىسمايىل (مەزىن). 24. ئۇسۇپ (پەمباش) 25. تۆمۇر (سۇنايچى). 26. سەمەت (ئۇستا). 27. كاجىت (قوتۇر). 28. خېلىل ھاسان. 29. خالىق شايىت. 30. نايىت (ئاقچاپان). 31. ئۇسوپ ئىسمايىل. 32. خۇدابەردى. 33. مەخلىك (ئۇستا). 34. ھەمدۇل (پەيجاڭ). 35. ھوشۇر (پەرەڭ). 36. سېتى (داخەن). 37. توختىنىياز (قاپ). 38. ئابدۇل شېخ تۆمۇر. 39. نىياز (كاتتاڭ). 40. سەلىم ساتارچى. 41. ئىلى (شەيتان). 42. ئابدۇقادىر (پالۋان). 43. توختى روزى. 44. سەيپۇل (شېخ). 45. نىياز مۇتىيىپ. 46. ئىمىن (شېخ). 47. سەيدۇل (شېخ). 48. مەتنىياز (شەلەگزە). 49. شىرىپ ئۇستا. 50. نىياز (چېگە).

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

51. مۇھەممەت سىدىق بەگ. 52. سەيپۇل(ئىمام). 53.
ئابدۇللا. 54. موسا. 55. تومياز. 56. ئىبراھىم (پەيتۇ
تۇرپاندىن). 57. روزى.(جەردە. تۇرپاندىن). 58. ئىسما-
يىل (تۆرۈك، تۇرپاندىن). 59. تۇردى (تۇرپاندىن). 60.
تاھىر (سۇنايچى، تۇرپاندىن). 61. پەيزۇل (قوشقاچ.
تۇرپاندىن). مەتنىياز موللا (تۇرپاندىن). ئۇندىن باشقا
ھۆسىيىن (ئىمام). جىنايىت ئۇستا قاتارلىق خەلق داس-
تانچىلىرىمۇ ئۆتكەن. يۇقىرىقى كىشىلەرنىڭ ئىچىدە ھازىر
ھاياتلىرى: مەتنىياز (شەلەگزە 80 ياشتا)، شىرىپ ئۇستا.
(سۇنايچى) 78. ياشتا بولۇپ، قالغانلىرىنىڭ ھەممىسىنىڭ
يۇلتۇزلىرى ئۆچكەن...

دىمەك، ئۇزاق ئەسىر- يىللاردىن بۇيان، «راست قوللۇق، راست سۆزلۈك، پۇختا ۋە پىششىق، ھىلە - مىكىرى خىيانىتى يوق، ئەقىدە ئىخلاسلىرى ساپ» ئەمگەكچان خەلقىمىز ئۆزلىرىنىڭ گۈزەل ئارزۇ ئۈمىدلىرىنى، تارتقان ئازاب، كۈلپەتلىرىنى قىسقىسى سۆيگۈ ۋە نەپرىتىنى ساتار بىلەن دۇتارنىڭ، تەمبۇر بىلەن راۋاپنىڭ، سۇناي بىلەن ناغرىنىڭ مۇڭلۇق كۈيلىرىگە قوشۇپ تا بۈگۈنكى زامانىمىزغىچە ياگرىتىپ كەلدى، ئىشىنىمەنكى ئەگەر يۇرتىمىز، ئەۋلادىمىز مەۋجۇتلا بولىدىغان بولسا، خەلقىمىزنىڭ ئۆلمەس، قىرىلماس، ئۈچمەس، توگىمەس ناخشا كۈيلىرى يەنە قانچە زامان، قانچە دەۋرلەرگىچە ياگرىغۇسى.

. بىزنىڭ ناخشا- كۈيلىرىمىز شۇنداق بىر ئەزىم دەر-
ياكى ئۇنى كىشىلەر ئۆزلىرىگە بۆلگەنسىرى تارماقلىرى
كۆپىيىدۇ. ئۇنى ئىچكەنلىرى ياشىرىدۇ. ئۇنى ئېيتقانلىرى
ئۆلمەيدۇ. خەلقىمىزنىڭ خىسلەتلىك قامۇس يۈرەكلىرىدە
ئەبەدى ساقلىنىدۇ.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

سەنئەت غەزىنىمىزدىكى تارىخىي

مىراس — مىلىس

شىرىپ ئەھمەت

گۈللەر ئېچىلار ھەر يىل،
گۈلگە تەشنادۇر بۇ دىل.
بىكار ئۆتمىدى ياشلىق،
ئوغۇللار-قىزلار بۇنى بىل.

— جىنايەت ساناۋەرچى

بۇ ناھىيىمىزنىڭ توپۇق يېزىسى مازار ئالدى مەھەللىسىدە «ساناۋەر» داستانىنى ئۆمۈرۋايەت ئېيتىپ ئالەمدىن ئۆتكەن سەنئەت پىشۋاسى جىنايەت ئاكىنىڭ يۈرەك سۆزى.

سەنئەت خۇمار، ئىجادچان پىچان خەلقى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئەل نەغمە غەزىنىگە ئۆچمەس تارىخىي تۆھپىلەرنى قوشقان. ناھىيىمىزنىڭ پېشقەدەم سەنئەت پىشۋالىرى: «تۆھپە كىشىلەرنىڭ تىرىشچانلىقى، ئىزدىنىشچانلىقى، ئىجادچانلىقى بىلەن تۆكۈلگەن ماڭلاي تەرىنىڭ ئەجرىدىن كېلىدۇ»، — دەيدۇ.

«مىلىس» ناھىيىمىزنىڭ سەنئەت گۈلزارىدىكى ئەنە شۇنداق

بىر ئىجادىي نامايەندە بولۇپ، ئۇ شىنجاڭنىڭ باشقا يەر-
لىرىدە يوق مىللىي مەشرەپ شەكلى. مىلىس ئەينى ۋاقىت-
دا ياشلارغا ۋە پۈتۈن ئەمگەكچىلەرگە مەنىۋى ھوزۇر بې-
غىشلاپ، ئەكسىيەتچىلەرگە قارشى كۈرەشنىڭ روھى ئوزۇقى
بولغان ئىدى. كەڭ ياشلارنى ئەمگەكنى، گۈزەللىكنى،
ساپ مۇھەببەتنى سۆيىدىغان، فېئودالىزمنىڭ ئىسكەنجىلىرى-
گە قارشى ۋە تۈرلۈك رەزىللىكلەرگە قارىشى روھتا تەر-
بىيىلىگەن قورال بولغان ئىدى.

مەن 30 نەچچە يىللىق سەنئەت بىلەن شۇغۇللانغان
ھاياتىمدا كىشىلەرگە روھى ئوزۇقا بولغان بۇ مىلىسىي
مەشرەپ شەكلىنى بىرەر مۇزىكا ئوبزورچىسىنىڭ تىلىغا ئې-
لىپ، سەنئەت تارىخىمىزنىڭ سەھىپىسىدىن «مىلىس» دېگەن
ئىسىمنى قوللانغانلىقىنى ئۇچراتمىدىم. شۇڭا ئەجداتلارنىڭ
پايدىلىنىشى ئۈچۈن ئاجىز سەۋىيەم بىلەن «مىلىس» ھەق-
قىدىكى بۇ ئەسلىمىنى يېزىپ چىقتىم.

بىزنىڭ ناھىيىمىزدە كۆپ ئەسىرلەردىن بۇيان مى-
لىس مەشرىپى، قېيىت مەشرىپى، 12 مۇقام، ناغرا - سۇناي
مەشرىپى، نورۇز مەشرىپى، ئەل - نەغمە مەشرىپى، ياش
يىگىتلەرنىڭ تويىغا چىللاش (تەكلىپ قىلىش) ناخشا پائا-
لىيىتى، چاغلام ناخشا پائالىيىتى، ئوت ناخشا پائالىيىتى،
يىپ ئىگىرىش ناخشا پائالىيىتى قاتارلىق كۆپ خىل سەن-
ئەت پائالىيەتلىرى ناھايىتى تەرەققىي قىلغان. ھازىر بۇ

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

خىل سەنئەت شەكىللىرىنىڭ خېلى بىر قىسمى ئىستېمالدىن قالدى. ۋاقىت رەھىمسىز بولسىمۇ تارىخ ئادىل ئىكەن. بىزنىڭ خەلقىمىز ئالەمچە ئىشتىياق، جاھانچە ئىپتىخار، تەڭداشسىز مەغرۇرلۇق بىلەن بىزگە ئۆزلىرىنىڭ ۋەسىقىلىرىنى قالدۇردى. خەلقىمىزنىڭ بۇ كۆيلىرى قانغا سىڭگەن، دىلغا نەقىشلەنگەن، يۈرەكنى تىترىتىدىغان ھەۋەسلىرىنىڭ مەھسۇلى. چۈنكى كۆي سېزىمى ئۆزىنى بەختلىك ھېسابلاپ ئالىدىغان كىشىلەردە ئەمەس ئۆز بەختىنى كۆي سېزىمى بىلەن ئەكس ئەتتۈرەلەيدىغان باتۇر سەنئەتكار خەلقىمىزدە.

مەن كىتابخانلارغا تونۇشتۇرماقچى بولغان «مىلىس» قۇلاققا خوش ياقىدىغان، جاننى راھەتلەندۈرۈپ كۆڭلىنى سۆيۈندۈرىدىغان روھىي ئوزۇق جەۋھەرلىرىنىڭ بىرىدۇر.

مىلىس

«مىلىس» پېچان دېھقانلىرىنىڭ ئەسىرلەردىن بېرى توي مۇراسىملىرىدا ئېيتىپ كېلىۋاتقان مەشرەپ پائالىيەتلىرىدىن بىرى بولۇپ، ئۆز زامانىسىدىكى فېئودال ھۆكۈمران كۈچلەرسىز ھەر كىم (دېھقان ۋە قول ھۈنەرۋەنلەر) ئۆز ئىقتىسادىي ئەھۋالىغا يارىشا ئېلىپ بارىدىغان تاماشا تۈرى. ئۇ كەمبىغەللەرنىڭ ناھايىتى ئۇزۇن ئەسىرلىك مەنىۋى ھاياتىدا روھىي ئوزۇق بولۇپ كەلگەن.

1950 - يىلى «مىلىس» نىڭ تارىخىي ھەققىدىكى ئىزدىنىشكە كىرىشىپ، پېچان ناھىيىسىنىڭ ھەر قايسى جاي-

لىرىدىكى مىلىسچىلارنىڭ ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرگەن پىشۋالىرى بىلەن ئۇچرىشىپ چىقتىم. بۇ كىشىلەر مۇنۇلار:

موتىۋيوللا بوۋا. 100 ياشتىن ئارتۇق ياشىغان. (لۈكچۈن بازار 4 كوچىلىق) ھاسان ماپىچى (ۋاڭ ئوردىسىنىڭ خىزمەتچىسى، لوكچۈن دېھقان سولىق) مېھتىن مەزىن (پىچان بازىرىدىكى چوڭ مىچىتنىڭ مەزىنى)؛ توختىنىياز قوزۇق (پىچان چوڭ كۆۋرۈكلۈك)، ئابدىكايىت نەزمىچى — تۇيۇق مازار ئالدىلىق، سىيىت چاڭخۇ — پىچان ئاراللىق، مىجىت مۇجاڭ — خاندۇ كارىزلىق، توختى روزىباقىلاردىن ئىبارەت. بۇكىشىلەر «مىلىس» ئويۇنىنىڭ ئۇزاق تارىخقا ئىگە ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىغان ئىدى.

«مىلىس» ئازادلىقتىن كېيىنمۇ يېزا ئىگىلىكىنى كوپىراتسىيىلەشتۈرۈش باسقۇچىغا قەدەر داۋاملاشقان.

«مىلىس» ناھىيىمىزنىڭ بارلىق يېزا - مەھەللىرىدە ئومۇملاشقان بولۇپ ئۇنىڭ توققۇز تۈرلۈك ئاھاڭىنى ئۆز ۋاقتىدىكى تېكىستى بىلەن (نەزمە - قوشاق) ئېيتىپ بېرەلەيدىغان پېشقەدەملەر يەتتە يېزا، ئىككى بازار، تەۋەسىدە 100 دىن ئارتۇقى بار. بۇ كىشىلەر مۇنۇلار:

سەيدۇللا مەرۇپ، سەيدۇل توختى، ناسىر قۇربان، ئەسەت سوچى، لىتىپ شالدىر، راخمان كېرەم بۇ كىشىلەر تۇيۇق يېزىلىق.

ئىسمائىل مايىزدىن ئىسمايىل سوۋاڭ، ياقۇپ سۇنەيچى،

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com

رومىلخان، ئىبراھىم تۇقماق، يۈسۈپ سۇنايچى، ئىدرىس بەگ، ئەكبەر داگوت (بۇ كىشىلەر دالان كارىزلىق).

قادىر كامىل، ئىبراھىم شاڭجاڭ (بۇ كىشىلەر دىغارلىق).

ئاۋۇت توك، ھوشۇر جىنايىت، ئىمام ئۆمەر، مەتنىياز كاكچا، سەيدۇل بەش تام، يۈسۈپ سۇنەيچى (بۇلار لۈكچۈن بازارلىق)

رەجەپ چاڭخۇ، مۇھەممەت راشىدىن، سېتنىياز ئىبراھىم، غوجامنىياز كېرەم، سادىل كىۋىر جامال مۇجاڭ، رەھمۇتول ئاكا (بۇ كىشىلەر لەمجىن يېزىلىق).

تۇرسۇن ئەۋيىت، ھىسامىدىن، ئىلىنىياز ناۋاي (شاڭجاڭ)، ئابدۇرازاق ھامۇت، تۇرسۇن مامۇت، ئەخمەت ئىبراھىم، ئەبەيدۇل، سىراجىدىن تەمبۇرچى، سەيدۇل موزدۇز، شا توختى (بۇ كىشىلەر پىچان يېزا ۋە پىچان بازارلىق).

يۇقىرىقى كىشىلەر «مىلىس» ناخشا ئاھاڭلىرىنى ھازىرغىچە ساقلاپ كەلمەكتە.

«مىلىس» مەشرەپنىڭ كېلىپ چىقىشى. مىلىسنىڭ كېلىپ چىقىشى باياندا مۇنداق رىۋايەت بار:

، دەقىيانۇس زامانىسىدا ئېدىقوت شەھىرىدە ئۆزىنى «خۇدا» دەپ خەلققە جاكارلىغان «دەقيانۇس» كىشىلەرنى ئۆزىگە ئىشەندۈرۈش مەقسىتىدە مەخسۇس تەربىيىلەنگەن

مۇشۇكنىڭ بېشىدا چىراغ ياندۇرۇپ قويۇپ ئويۇن ئويناي-
دىكەن. كىشىلەر، «راس بۇ خۇدا ئىكەن، بولمىسا، مۇشۇك-
نىڭ بېشىغا چىراغ ئېلىپ قويسا جىم تۇرامدۇ؟؟»
دېگەن سۆز - چۆچەكلەرنى پەيدا قىلغان. بۇ ۋاقىتتا بۇ
ئىشتىن خەۋەر تاپقان بەش - ئالتە قويچى تاماشا مەيدا-
نىغا كېلىپ قارىسا، ئەھۋال راس شۇنداق ئىكەن. بۇلار
چىچەن كېلىپ قېلىپ، سىرتتىن نەچچە چاشقاننى تۇتۇپ
كېلىپ، چىراغ كۆتۈرۈپ تۇرغان مۇشۇكلەرنىڭ كۆزىگە
كۆرسىتىپ قويۇپ بەرگەنىدە، مۇشۇكلەر
ئىشلىتىپ، چىراغلارنى باشلىرىدىن چۈشۈرۈۋەتكەن. بۇ
ئىشتىن خەۋەر تاپقان دەقيانۇس جاللاتلىرىنى ئىشقا سې-
لىپ، ئۇلارنى قوغلىغان. زېرەك بۇ قويچىلار شەرققە قا-
راپ مېڭىپ، تۇيۇق ئېغىزىغا بېرىپ، بىر غارغا كىرىپ
غايىپ بولغان، جاللاتلار خېلى كۇنلەرگىچە غارنى ساقلاپ
تۇرسىمۇ، ھېچ بىر ئۇچۇرى بولمىغاندىن كېيىن، پادىشاھ
ئادەملىرىدىن بىرنەچچىسى بۇلارنى تاماشىغا قىزىقتۇرساق،
زېرىككىنىدە يېنىپ چىقىدۇ دەپ، توققۇز - ئون كىشىنىڭ
قولىغا داپ تۇتقۇزۇپ، «شاربازاڭ» دېگەن ناخشىنى
ئېيتقۇزۇپ، 36 نەچچە كۇن تاماشا قىلسىمۇ، ھېچ بىر
دېرىكى بولمىغاندىن كېيىن، دەقيانۇسنىڭ يەنە بىر نەچ-
چە چاپارمەنلىرى بۇ ئىشنى يەنە ئۆزگەرتىپ، ياش سەتەڭ
ئاياللارنىمۇ يىغىپ «ئەر - ئايال نەغمىسى قىلىپ باقايلى»

ئۇيغۇر كىتاب تورپېكىتى
www.uyghurkitap.com

دەپ ئاياللار ئەرلەرنى پوتىغا تەكلىپ قىلىش ئويۇنىنى قوللانغان ئىكەن، بۇ غايىپ بولغۇچىلارنىڭ شۇ يوقالغانچە ئىز - دېرىكى بولمىغان. بۇنىڭدىن زېرىككەن پادىشاھ نەۋكەرلىرى قايتىپ كېتىپتىكەن. شۇندىن كېيىن خەلق ئاممىسى توي - تۆكۈن ئىشلىرىدا تاماشا قىلايلى دېسەڭ، ۋاڭ - غوجىلار زېرىكىپ كۆزگە ئىلمىغان «مەلىس» ناخشىسىنى ئېيت دەپ ئۇنىڭدىن پايدىلانغان.

ئەينى تارىخىي يىللاردا ناغرا - سۇناي قاتارلىق نەغمە - ناۋا سازلىرىنى ۋاڭ - غوجىلار، يۇرت ئەمەلدارلىرى كونترول قىلىۋالغاچقا، پۇقرالارنىڭ بۇلاردىن پايدىلىنىشىغا يول يوق ئىدى.

مەلىسنىڭ يولغا قويۇلىشى، ئېيتىلىش ئۇسۇلى ۋە دائىرىسى

مەلىس يېڭى ئېيتىلىشقا باشلىغان ۋاقىتلاردا، خۇشاللىق ۋە ھېيت كۈنلىرىدە تاماشا ھەۋەسكارلىرى مەلۇم بىر ئورۇنغا يىغىلىپ، ئويناپ كەلگەن بىر شادلىق ئويۇنى ئىدى. كېيىنچە قىز - يىگىتلەر توي قىلغاندا ئوينايدىغان مەشرەپكە ئايلاندى. بۇ مەلىس مەشرىپىنىڭ بۇرۇن تويۇقتىن باشلانغانلىقى مەلۇم. چۈنكى، ھېلىقى «دەقىيانۇس» دىن قېچىپ كەلگەن قويچىلار كىرىۋالغان غار تويۇق يېزىسىدىكى بىر غار دېگەن رىۋايەت مىلىسنىڭ

پەيدا بولۇشغا دەلىلدۇر. شۇندىن باشلاپ قەدەممۇ قەدەم
ناھىيىمىزنىڭ ھەممە يېزىلىرىغا كېڭىيىپ، ھەتتاكى قۇمۇل
خەلقىغىمۇ تەسىر كۆرسەتكەن.

ئۇ ۋاقىتلاردا ھەر قانداق بىر توي - مەرىكە بولىدى-
كەن قىز كۆچۈرۈلۈپ كەلگەن ئاخشىمىدىن باشلاپ، مەھەل-
لە ۋە يېقىن ئەتراپتىكى ياش ئەر - ئايال، قىز - چو-
كانلار يىگىت ئۆيىگە كېلىپ توي ئوينايدۇ. مەلىس مەش-
رىپى ئەنە شۇ ۋاقىتتا ئېلىپ بېرىلىدۇ. مەلىس مەشرىپىگە
قاتناشقان ھەر بىر كىشى ئۆز ھەمراھى (ئايالى) بىلەن
قاتنىشىش شەرت قىلىنىدۇ. مەلىس مەيدانىدا يىگىت قول-
داشلىرىدىن مەخسۇس كۈتكۈچىلەر تەييارلىنىپ، خوشنا مەھەل-
لىدىن كەلگەن تاماشىبىنلارنى مەخسۇس ئورۇنغا ئورۇنلاش-
تۇرىدۇ. ئۇلارنى قەن - گېزەك، مېۋە - چىۋە، ئۇسسۇ-
لۇق بىلەن ئالاھىدە كۈتىدۇ، ئىلتىپات كۆرسىتىلىدۇ.

مەلىستا ماھىر مەلىس ناخشىچىلىرى ئالاھىدە
تەييارلانغان سۇپا ياكى ئورۇندۇق ئۈستىگە چىقىپ، بەشتىن
سەككىزگىچە كىشى داپ بىلەن مەلىس ناخشىلىرىنى ئېيتىدۇ.
مەلىس بارلىققا كېلىپ ئازادلىققىچە ئېيتىلىپ كەلگىنى
12 تۇرلۇكتىن تارتۇق بولۇپ، بۇلار: ئاللا يارىم، ۋاي -
ۋاي سەنەم، شاربازام، قاشى قارا سەنەم، مەستانە يار،
ئاللا بىر قەدەھ، سەچمە يار، يۇمۇلاق جۇگان گۈل يار،
ھاي - ھاي ئۇلەن، ھەي نەر زىۋا يار، تېرىق تاغدا

تېرەكتىن ئىبارەت.

مانا بۇ ناخشىلار ئېيتىلىشقا باشلىغاندىن كېيىنلا توي ئىگىسى تەرىپىدىن ئېشىپ تەييارلانغان پوتىنى (50 سانتىمېتر ئۇزۇنلۇقتىكى قولنىڭ باش بارمىقىدەك يوغانلىقتا) تۇتۇپ، ئويۇن مەيدانىغا چۈشۈپ، كۆڭلى تارتقان، ئىشەنگەن كىشىنىڭ ئالدىغا بېرىپ تازىم بىلەن تەكلىپ قىلىدۇ. قوبۇل قىلغۇچى ئوڭ تەرەپتىن ئوڭ قولنى بېسىپ، ئوڭ ئايلىنىپ تازىم بىلەن تاپشۇرۇپ ئالىدۇ. بۇنىڭ ئەكسىچە بولسا، پوتا بېرىلمەيدۇ.

«مىلس» ئويۇنىنىڭ تەرەققىياتى ناھىيىمىزنىڭ لۈكچۈن يېزىسىدا يېڭى مەزمۇنلار بىلەن بېيىتىلدى. بۇنىڭدىكى يېڭىلىق ۋە تەرەققىيات شۇ بولدىكى، پوتا سالغۇچى، پوتا ئالغۇچىغا، بىر كوپلېت قوشاق ئېيتىدۇ، پوتىنى قوبۇل قىلىپ ئالغۇچىمۇ قوشاق بىلەن جاۋاب قايتۇرۇپ، ئاندىن بىرىنچى خىلدىكى ئۇسۇل بويىچە پوتىنى ئالىدۇ.

مەسىلەن، پوتا سالغۇچى:

پوتا سالدىم ئۆزلىرىگە،
كۆڭلۈمدە تونۇپ،
گۈزەل سۈپەت سىز مېھمانغا،
مەن مايىل بولۇپ.

پوتا ئالغۇچى:

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

نىيەتلىرى تۈپتۈز بولسا،

پوتىنى ئالدىم.

ئىگىلىپ قوش تازىم بىلەن،

ياندۇراي ئاندىن.

ئەگەر قوشاق ئېيتىپ بېرەلمىسە، ھېكمەتلىك سۆزدىن، بىرنى ياكى ئۆزىنىڭ بۇ جەھەتتىكى ئاجىزلىقىدىن شەرمەندە ھايالىق بىلەن، ھۆزۈر خالىق سورايدۇ.

مىلىستە ناخشىچىلار تەرتىپ بىلەن ئالمىشىدۇ. دەسلەپ توي بولغان مەھەللىدىكىلەر ناخشا ئېيتىدۇ. ئاندىن باشقا مەھەللىدىن كەلگەنلەر تەكلىپ قىلىنىدۇ. تەكلىپ قىلغاندا ئۇنى خۇشاللىق بىلەن قوبۇل قىلىدۇ. رەت قىلىش بولۇنمايدۇ.

«مىلىس» ئويۇنىنىڭ قوشاقلىرىدا سىنىپىيلىق ۋە سىنىپىي كۆرەش مەزمۇنلىرى روشەن ئىپادىلىنىدۇ. يۇقىرى تەبەقە كىشىلىرى «مىلىس» مەشرىپىنى «گاداي» لارنىڭ ئويۇنى دەپ ھاقارەتلەيدۇ. ئەمما ئويۇن باشلانغاندىن كېيىن يۇقىرى تەبەقە بالىلىرىمۇ تاماشىغا ئىختىيارسىز كېلىدۇ. يوقسۇل قېرى چۆرىلەرمۇ مىلىسنى كۆرىدۇ.

مىلىس باشلانغاندا ياكى مىلىس مەلۇم بىر جايغا يەتكەندە ناخشىچىلار زالىملارنىڭ مۇرىتلىرىنى ۋە يامان ئادەملەرنى كۆرگەندە ناخشىنى مۇنداق باشلايدۇ.

كېلىڭلار يارى دوستلار،

سارايدا مىلىس ئوينايمىز!

www.uyghurkitap.com

بىزنى كۆزگە ئىلمىغانلارنىڭ،

بېشىنى دەسسەپ ئوينايمىز.

×

ئەقلىمىڭنى كەڭ ياراتتىڭ،

زامانىڭنى ئەجەپ تار.

ئەتلىرىڭنى بەگ ياراتتىڭ،

ئادىمىڭنى ئەزەپ خار.

×

سەن جۇگانغا نېمە قويدى،

بەگامدىن يار تۇتقىلى.

بەگلىرى تاشلاپ كەتسە،

ئاھ ئۇرۇپ قان يۇتقىلى.

×

چېچىمىڭ تال - تال بولغىچە،

قېشىڭ قارا بولسىچۇ.

بەگنىڭ يارى بولغىچە،

مېنىڭ يارىم بولساڭچۇ.

×

ئاق جۇجەمنىڭ شېخىنى،

قىزناق جۇجەمگە ئۇلىسام.

بەگ - دوغا زالىملىنى،

بۇ جاھاندا قويمىسام.

بۇ مىلىس مىلىس بولامدۇ،
بىزنىڭ يارنى چىللىساي.
مېنىڭ كۆڭلۈم قانداق چىدايدۇ،
زالىملارنى تىللىماي.

x

دەردى يوق دەمەن مېنى،
دەردىم ئىچىدىمە بەش تولۇم.
بەش تىيىننى تاپقىچە،
سالدى بەگ جەبرى زۇلۇم.

x

سۇ كېلىدۇ ساي بىلەن،
ئۆي پۈتەدۇ لاي بىلەن.
ئۇمۇ شۇنداق كېتەمدۇ،
زالىم دوغا باي بىلەن.

يۇقىرىقى قوشاقلارغا قوشۇپ مۇنداق قوشاقلارنىمۇ ئېيتىمدۇ:

ئاي چىقاردا ئاينى كۆردۇم،
كۈن چىققاندا يارنى.
ئايلار ئىزدەپ يىلدا تاپتىم،
بىر سىڭگەك يارنى.

x

پىغانلار كەلدى باشىمغا،
ئۇيانىمدىن بۇيانىمغا.

ھەسرەت چېكىپ ئۆتەرمەنمۇ،
يىغلاپ مەن خۇدايىمغا.

x

دىل ئىكەننى بىلمىدۇق،
دىلدار ئىكەننى بىلمىدۇق،
مىسقىلى مىڭ تەڭگىلىك،
دوستلار بىلەن ئوينىمدۇق.

x

دۆلىتىڭنىڭ بارىدا،
دوستمۇ - دوست دۈشمەنمۇ - دوس.
باشىڭغا كۈن كەلگەن زامان،
جان قېرىنداش جېنىڭغا دوست.

x

ئېگىز دۆڭ ئارىسىدا،
ئات چېپىپ ھارغان ئەمەس.
ئەزەل خۇدا بەندىسىگە،
دەرت ئالەم سالغان ئەمەس.

x

ئاق ئەلەم قىزىل ئەلەم،
يارىمنىڭ قېشى قەلەم.
ھېچ كىشىگە كەلمىسۇن،
بىزگە كەلگەن دەرت ئەلەم.

تاغدىكى يالغۇز كىيىكتەك،
مەنمۇ يىتتىم، سەنمۇ يىتتىم.
مەن سىنى يوقلاي دېسەم،
يوقتۇر مېنىڭ ئاق بوز ئېتىم.

x

چىنىنى سۇنۇق دېمەڭلەر،
چىنىدىن كۆڭلۈم سۇنۇق.
قاچانغىچە بولار كىن،
كەمبەغەللگە يوقچىلىق.

x

مەن ئۆلسەم ئېتىم ئۆچەر،
بېشىمدىن شامال ئۆتەر.
مېنى دېگەن دوستلىرىم،
يىغلاپ ئۆتەر قاخشاپ ئۆتەر.

مىلىسىنىڭ «ئاللا يارىم» ناخشىسىدا مۇنداق قوشاقلار ئېيتىلىدۇ.

ئاللا يارىم كېۋەز چاغلاپ،
تەشكۈت قىلىشتۇق.
ئەۋەللەردە يىراق ئىدۇق،
يېقىن كېلىشتۇق.

x

ئاللا يارىم ئېتىزىڭدا،
ناخشىلار ئېيتتۇق.

ھوزۇرىڭنى كۆرۈۋېلىپ،
مۇراتقا يەتتۇق.

X

ئاللا يارىم ئوت ئەپقويدۇق،
ئالغاچ كېتەرسىز.
سىز بولسىڭىز بىزگە ئوخشاش،
ھالغا يېتەرسىز.

X

ئاللا يارىم تىككەن دوپپا،
بىزگە يارىشۇر.
دوردۇن پۇتا باغلاپ قويسا،
خويما قاملىشۇر.

X

ئاللا يارىم سەن چاغلىغان،
كېۋەز ئوخشىدي.
سىزنى بىزگە قىرىشقاندەك،
دۇشمەن قوشىدى.

X

ئاللا يارىم قايسى شامال،
كەلتۈردى سىزنى.
قاراڭغۇلۇق تۈگەپ كېتەر،
كۆرەرمەن سىزنى.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

ئاللا يارىم ۋەيران بولغۇر،
شۇم بەگزادىلەر.
سىز مەلىكە بىز بولۇرمىز،
نۇر شاھزادىلەر.

«ئاللا بىر قەدەھ» دېگەن ناخشىدا مۇنداق قوشاق-
لار ئېيتىلىدۇ.

ئاللا بىرقەدەھ مەي ئىچىمدىم،
سەن نازۇك دىلبەر بىلەن.
پۇركەر كۈنلەر يېتىپ كېلەر،
تاۋار ـ دۇردۇن شەلپەر بىلەن.

X

ئاللا ـ ئاللا دېھقانلار،
زەپ قىينالدى بۇجانلار.
چولپان چىقار پاقىراپ،
ئاتور سوزۇرۇپ تاڭلا.

X

ئاللا ـ ئاللا زالىملار،
بىزمۇ ئادەم بىلىڭلار.
ئاھىمىز تۇتۇپ بىركۈن،
زەرداپ ئاقۇر قېنىڭلار.

«مىلىستا ئېيتىلىدىغان ناخشىلارنىڭ ھەر بىر تۈرى ئوخشاش بولمىغان مەزمۇنىدىكى 40 تىن ئارتۇق قوشاقنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

پىچان خەلقىنىڭ مىلىس ئويۇنى تارىختىن بىرى دوستلۇق، ئىتتىپاقلىق، ھەمكارلىق جەھەتلەردە چوڭ روللارنى ئوينىغان. مەيلى قايسى مەھەللە، قايسى يۇرتنىڭ كىشى بولۇشىدىن قەتئىينەزەر مىلىس ئەھلى ئىززەت - ھۆرمەت بىلەن كۈتۈۋالىدۇ. يەنە بىر تەرەپتىن يېزىنىڭ قايسى بىر مەھەللىسىدە قىز - يىگىت تويى بولۇپ ئىقتىسادىي ۋە باشقا جەھەتلەردىن خىجالەتچىلىك تارتىپ قالغان بولسا، ئاگىلىغۇچىلار قېرى - ياش، چوڭ - كىچىك دېمەي ئۆز مادارى بويىچە ياردەم توپلاپ، توي ئوينىغاچ ھال سورايدۇ، توي ئىگىسىنى غەمدىن خالاس قىلىپ، بىرلىكتە ھوزۇر قىلىشىدۇ. ئەگەر بىرەر مەھەللىدە قىز - يىگىتنىڭ تويى بولۇپ نەغمە - ناۋا قىلىپ بېرىدىغان كىشى بولمىسا، شۇ مەھەللىگە نەغمىكەشلىرى بار مەھەللە كىشىلىرى ئېھتىياجلىق كىشىلەرنى يەتكۈزۈپ بېرىشىدۇ.

ئومۇمەن ئالغاندا پىچان خەلقى ناھايىتى ئۇزۇن تارىخىي مەزگىللەرگىچە مىلىس مەشرىپى بىلەن ئۆزلىرىنىڭ دىل ھوزۇرىنى قاندۇرۇپ كەلگەن. كېيىنكى گومىنداڭ دەۋرىگە كەلگەندە مۇتەسسىپ كۈچلەرنىڭ قارشىلىقىغا ئۇچرىدى. بولۇپمۇ سوپا ئىشانلار مىلىسكە چىش - تىرنى

ئىچە قارشى تۇردى. ئۇلار مەشھۇر مىلتىقچىلارنى يەرلىك ئەمەلدارلارغا چېقىشتۇرۇپ، سولۇتۇش. يىراق يەرلەرگە ئالۋاڭ - ياساققا ھەيدىتىشتەك جەبرى - زۇلۇملارغا دۇچار قىلدۇردى. خېلى بىر قىسىم مىلتىقچىلار يۇرتىدىن تىزىپمۇ كەتتى.

پىچان خەلقىنىڭ مەدەنىيەت تارىخىدىكى يادىكارلىق ئىزى — «قىيىت» مەشرىپى

«قىيىت» مەشرىپى پىچان خەلقىنىڭ ئۇزۇن تارىخقا ئىگە ئۆزگىچە ئالاھىدىلىكى بار ۋە يەرلىك تۈس ئالغان بىر خىل مىللىي سەنئەت شەكلى بولۇپ، ئۇ پىچان خەلقىنى ئۇزۇن يىللاردىن بېرى مەنىۋى ئوزۇق بىلەن تەمىنلەپ، ياشلارنى ۋە كىشىلەرنى تەربىيىلەشتە مەلۇم تىزگىنلەش رولىنى ئوينىغان ياخشى ئويۇن تۈرلىرىنىڭ بىرى.

«قىيىت» مەشرىپى تارىخىي مەنبەلەردىن قارىغاندا ناھايىتى ئۇزۇن ئەسىرلىك تارىخقا ئىگە. ھازىر بۇ ئويۇن تۈرى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان كىشىلەر يوق دېيەرلىك. شۇڭا يوقاپ كېتىش ئالدىدا تۇرغان قەدىمقى بۇ مەدەنىي مىراسنى ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرگەن پېشقەدەملەردىن ئىگىلەپ، بۇ ئەسلىمىنى يېزىپ چىقتىم.

پېشقەدەملەر «قىيىت» مەشرىپىدىكى «قىيىت» ئاتالغۇسى ھەققىدە مۇنداق تەرىپلەرنى بېرىدۇ. ئۇنىڭ بىرى «قىيىت»، «قەيت قىلىش» دېگەن بولۇپ، مەشرەپ ئىنتىـ

زامىنغا رىئايە قىلمىغانلارنى جازالاپ، مەلۇم مۇددەت شۇ ئولتۇرۇشتىن مەھرۇم قىلىش. جازالانغۇچىنىڭ ئەھۋالىغا قاراپ كېلەر نۆۋەتتىكى ئولتۇرۇش سورۇنىنى بەلگىلەشتىن ئىبارەت. يەنە بىرى «قىيىت» مەشرەپكە پادىشاھ، ۋەزىر، قازى... بولغانلارنى مۇرەككەپ سوئاللار بىلەن قايدۇرۇش (قايمۇقتۇرۇش) دۇر»، «قىيىت» مەشرىپىنىڭ ئۆتكۈزۈلۈش ئەھۋالىدىن قارىغاندا يۇقىرىقى ھەر ئىككى تەرەپنىڭ مەلۇم ئاساسى بار.

ناھىيىمىزدىكى پېشقەدەم ئۆمۈرچولپانلىرى «قىيىت» مەشرىپى ھەققىدە توختىلىپ، قىيىت مەشرىپى ئاساسەن ياشلارنىڭ پائالىيىتى بولۇپ، ئۇ ئەدەب-ئەخلاق، قائىدە-يوسۇن تەربىيىسىنى بېرىدىغان چوڭ مەكتەپ. قىيىت مەشرىپى ئارقىلىق سورۇن ئەھلى ئىختىيارسىز تەسىرلىنىپ، ھەق - ناھەقنى پەرقلەندۈرۈش جەھەتتە تونجى بىلىمىنى ھاسىل قىلىدۇ». ئۇلار يەنە «ئوغلۇق تەلىمىنى مەشرەپتىن، بىلىمنى مەكتەپتىن ئالسۇن»، - دەيدۇ.

پېشقەدەملەرنىڭ يۇقىرىقى «قىيىت» مەشرىپى ھەققىدىكى تەرىپلىرى «قىيىت» مەشرىپىنىڭ ئىجتىمائىي رولى ۋە تەربىيىۋى ئەھمىيىتىنىڭ مۇھىملىقىنى چۈشەندۈرىدۇ.

ئۇنداقتا «قىيىت» مەشرىپى قانداق خۇسۇسىيەتكە ئىگە؟

1. «قىيىت» مەشرىپىنىڭ رولى

«قىيىت» مەشرىپى ياشلارنى يېتىلىقتا ئىنتىلىدىغان، ھاياتقا ئۈمىدۋارلىق بىلەن قارايدىغان، يېتىلىقنى تېزقوبۇل قىلىدىغان ئاڭغا ئىگە قىلىدۇ. ئەدەب ـ ئەخلاقلىق قائىدە يوسۇنلۇق، ئىناق، ئادىل، راستچىل، ئىشچان، جاسارەتلىك بولۇشقا ئۈگىتىدۇ. ناھىيىمىزدىكى «قىيىت» مەشرىپىنىڭ بىر قانچە يۈز يىللىق تارىخىي تەرەققىيات جەريانىدا مىللىي مەدەنىيىتىمىزنىڭ يۈكسەك ئىستىتىك مەنىۋى بايلىقى ۋە ئەنئەنىۋى مەنبىئىنى ساقلاپ، خەلق ئاممىسىنى ھەقىقىي ئىنسانى پەزىلەتلىك كىشىلەردىن قىلىپ چىقىش رولىنى ئۆتىدى.

پىچان «قىيىت» مەشرىپى، ئەخمەتنىياز ئاخۇنلۇق (قىسۇرى)، نايخاندەك شائىرلارنى، نام چىقارغان قىزىقچى موللا زەيدىننى، داڭلىق نەغمىكەشلەر، داستانچىلار ھاسان بالا، ئابدۇل بالاگىزا، نەمەت، ئەمەت يۈسۈپ پەنباش، قاسىم چۆۋۈش قاتارلىقلارنى، زامانىمىزغىچە قىزىقچىلىق، داستانچىلىق، ئەلنەغمىچىلىكنى داۋاملاشتۇرۇپ كەلگەن ئىسمايىل مەزىن (لۈكچۈن بازار)، دورغا قارى (لۈكچۈن بازار)، نىياز موسىن (لۈكچۈن بازار)، سەمەت سۇنايچى (لەمجىن)، شىرىپ سۇنايچى (سىركىپ)، مەتنىياز سۇنايچى (پىچان دۆڭبازار) تۆمۈرسۇنايچى (لۈكچۈن) جىنايىت ساناۋەرچى (تۈيۇق)، رومۇلخان (5 تام)، ئەخمەت ئىسمام

(5 تام)، مەتنىياز كاكچا (لۈكچۈن تۆۋەن مەھەللە)، سەي-
دۇل مەزىن (تۇيۇق يېڭى مەھەللە)، پەيزۇللا توختى، نا-
سىر قۇربان (تۇيۇق يېڭى مەھەللە) قاتارلىق نۇرغۇن خەلق
سەنئەتكارلىرىنى يېتىشتۈرۈش رولىنى ئوينىدى. ھازىر مۇيۇ-
قىرىدا ئىسمى زىكرى قىلىنغان پېشقەدەملەرنىڭ ۋارىسلىرى پىچان-
نىڭ يېزا بازارلىرىدا يېڭى ئەدەبىي- سەنئەت كۈچلىرىنى يې-
تىشتۈرۈشتە ئۆز رولىنى جارى قىلماقتا.

«قىيىت» مەشرىپى 1900 - يىللىرى خېلى يۇقىرى
سەۋىيە بىلەن تەرەققىي قىلغان. بۇ دەۋرنى «قىيىت»
مەشرىپىنىڭ ئالتۇن دەۋرى دېيىشكە بولىدۇ. 1900 - يى-
لى ناھىيىمىزنىڭ ۋاڭلىق تۈزۈمى تېخى يىمىرىلمىگەن ۋا-
قىت ئىدى. خەلق ئاممىسى زۇلۇمغا قارشى، ناھەقچىلىققا
قارشى ئۆزلىرىنىڭ ئارزۇ- ئارمانلىرىنى«مەشرەپ» ۋە «قى-
يىت» مەشرەپ شەكىللىرى بىلەن ئىزھار قىلاتتى. 1900 -
يىللىرى لۈكچۈن ۋاڭلىرىنىڭ مەخسۇس ناغرا سۇناي، ئەل-
نەغمە گۇرۇپپىسى بولۇپ ھېيت - بايرام، تۆي - تۆكۈن-
لەردە نەچچە كۈنلەپ توي ۋە نەغمە - ناۋا قىلاتتى. ئەمگەك-
چى خەلقنىڭ ئۇنەرسىلەردىن پايدىلىنىشقا قۇربى يەتمەيتتى.
پەقەت مەشرەپ شەكلى بىلەنلا ئۆزلىرىنىڭ ھەركىتلىرىنى
ئۆتكۈزەتتى. پىچان مەشرىپى بىزگىچە بىر قانچە ئە-
سىرلىك تارىخنى ئۆتكۈزۈپ ھازىرغىچە ساقلىنىپ كەل-
مەكتە.

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

«قىيىت» مەشرىپىنىڭ تەشكىلىي قۇرۇلۇشى

«قىيىت» مەشرىپىگە قاتناشقۇچىلار ئۆسمۈرلۈك دەۋرىنى ئاخىرلاشتۇرغان، ئائىلە قۇرۇش ھوقۇقىغا ئىگە بولغان، ئائىلە ۋە جەمئىيەت ئىشلىرىغا ئارىلىشىپ، جەمئىيەت ۋە ھاياتنىڭ ياخشى ۋە يامان تەرەپلىرىنى پەرق ئېتىش ئىقتىدارىغا ئىگە بولغان خەلق ئىچىدە «ياخشى» دەپ تونۇلغانلاردىن تەركىب تاپىدۇ.

«قىيىت» مەشرىپىنىڭ ماددىلارغا بۆلۈنگەن نىزامى بولمايدۇ. يەرلىك خەلقنىڭ ۋە مەھەللىلەرنىڭ ئەنئەنىۋى ئادىتى بويىچە يەكۈنلىگەن مىللىي ئەخلاقى، پەزىلىتىنى دەستۇر قىلىپ، ئائىلە، مەكتەپ، جەمئىيەت تەرتىپىنىڭ داۋاملىشىشى ھېسابىدا ئىش ئېلىپ بارىدۇ.

«قىيىت» مەشرىپىنىڭ باشقۇرغۇچىلىرى خەلقچىلىق يول بىلەن ئۆزلىرى ئىچىدىن سايلاپ چىقىلغان پادىشاھ (يىگىت بېشى)، «قازى، پاششاپ بېگى، كۆل بېگى، دارا بېگى قاتارلىق كىشىلەردىن تەركىب تاپىدۇ.

پادىشاھ: بۇ مەشرەپ ئىچى سىرتىدىكى ياشلارنىڭ ئىشلىرىغا يول كۆرسەتكۈچى بولۇشتىن تاشقىرى جامائەت ئىچىدىكى تۈرلۈك قائىدە - يوسۇن، مەھەللىۋى ئىشلارنى تولۇق بىلىدىغان ۋە يول كۆرسىتەلەيدىغان ياشتىن بولۇشى كېرەك.

«قازى» مەشرەپ ئىچىدىكى دەۋا ئىشلىرىغا ھۆكۈم

چىقىرىدۇ.

«كۆل بېگى» مەشرەپ ئىچىدىكى يېمەك-ئىچمەك مۇ-
لازىمىتىنى بېجىرىدۇ.

«پاششاپ بېگى» مەشرەپ ئىچىدىكى تەرتىپ قائىدى-
لەرنى ئىجرا قىلىدۇ.

«دارا بېگى» مەشرەپ ئىچىدىكى ناخشا - مۇزىكا
ئىشلىرىنى باشقۇرىدۇ. دارا بېگىنىڭ يېشى چەكلىنىشكە
ئۇچرىمايدۇ. چۈنكى بۇ ئىشقا مەسئۇل كىشى ناخشا ۋە
ساز چېلىشنىڭ ئەھلى بولۇشى «30 ئوغۇل» ئېتىراپ قىلغان
ئادەم بولۇشى لازىم.

مەشرەپنىڭ تەشكىل - ئىنتىزام رەسمىيىتى جەھەتتە
ئۇنىڭ قائىدە - تۈزۈمىنى مەيلى باشقۇرغۇچىلار بولسۇن،
مەيلى باشقۇرۇلغۇچىلار بولسۇن بىردەك رىئايە قىلىشى
شەرت قىلىنىدۇ. بۇ ئارقىلىق مەشرەپتە سايلانغان مەشرەپ
«ھاكىمىيىتىنىڭ» دۆلەت ھاكىمىيىتىدىكى مەنسەپتىن پەرق-
لىنىدىغانلىقىنى نامايەن قىلىش. بۇ پەقەت تەقلىت خاراك-
تېرىدە بولۇپ، مەشرەپتە ياخشى ئىش، ياخشى كىشىلەرنىڭ
نەمۇنىلىك ئىشلىرى قانات يايدۇرۇلۇشقا ئىلھاملاندۇرۇلىدۇ
ناچار ئىش، ناچار خاھىشلار تەنبىھ قىلىنىدۇ.

«قىيىت» مەشرىپىنىڭ تەشكىل قىلىنىش شەرتلىرى

«قىيىت» مەشرىپى باش - ئايىغى يوق، نوقۇل ئوي-

نىلىدىغان ئويۇن تۈرى ئەمەس. ئۇ جانلىق تۇرمۇش ئە-
مەلىيىتىگە مۇۋاپىقلاشقان، تەلىم ۋە تەرغىبات مەزمۇنىغا
ئىگە ئويۇن تۈرى. «قىيىت» مەشرىپى «مەشرەپ پائالىيى-
تى»، «30 ئوغۇل» پائالىيىتى دەپ ئىككى خىل شە-
كىلدە ئېلىپ بېرىلىدۇ. بۇنىڭدا «30 ئوغۇل» پائالىيىتى-
نىڭ دائىرىسى ۋە تۈزۈمى مۇكەممەل، كەڭرەك. بۇ خىلمۇ-
خىل شەكىلدە بولىدۇ. «30 ئوغۇل» تەركىبىگە يىگىت تال-
لاشتا تۆۋەندىكى شەرتلەر ئۆلچەم قىلىنىدۇ. 1) ئاتا - ئا-
نىسىنى خوش قىلىپ يۇۋاشلىق بىلەن خىزمەت قىلدىمۇ -
يوق؟ 2) قوشنىلار بىلەن ئىناق ئۆتۈپ، ئاجىزلارغا يار-
دەم قىلدىمۇ - يوق؟ 3) ئۆلۈم - يېتىم ئىشلىرىدا بول-
دىغان تۈرلۈك پائالىيەتلەرگە قىزغىن قاتنىشىپ، جامائەت-
نىڭ ئېتىبارىغا ئېرىشتىمۇ يوق؟ 4) جەمئىيەتنىڭ تەرتىپى-
گە ۋە جامائەتنىڭ قائىدە يوسۇنىغا رىئايە قىلدىمۇ -يوق؟
5) «30 ئوغۇل» پائالىيىتىگە قاتنىشىشتا ئاتا - ئانا ۋە
ئائىلىسىنىڭ رازىلىقىنى ئالدىمۇ - يوق؟ 6) كىشىلەرنىڭ
ھەققىدىن قورقامدۇ-يوق؟ 7) ئىستىلدا سەۋەنلىك ئۆتكۈز-
گەنمۇ-يوق؟ 8) يۈرگەن دوستلىرى ياخشى ئادەملەرمۇ؟
9) يۇرت ئەھلىگە ناباپ كېلىدىغان ھاراق - شاراپ ئى-
چىش، زەھەرلىك چېكىملىكلەردىن خالىمۇ - يوق؟ دېگەن-
گە ئوخشاش تەلەپلەر قويۇلۇپ تاللىنىدۇ ۋە قوبۇل قىلى-
نىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە قىزىقچى، ناخشىچى، ئۇستا ھې-

كايىچى، ماھىر ساز ئۇستىسى بولۇش نۇقتا قىلىنىدۇ. بۇنىڭ بىلەن «30 ئوغۇل» پائالىيىتى تەركىبىدىكىلەر قائىدە-يوسۇنلۇق بولۇش، ماھارەتلىك بولۇش تەلىپىنى ئېلىپ بارىدۇ.

«قىيىت» مەشرىپىنىڭ مەشرەپ ئىشتىراكچىلىرىنى مۇقىملاپ بولغاندىن كېيىن، مەشرەپ باشقۇرغۇچى «پادىشاھ»، «قازى»، «پاششاپ بېگى»، «كۆل بېگى»، «دارابېگى» لەرنى سايلاپ چىقىدۇ. مەشرەپ باشقۇرغۇچىنىڭ ۋەزىپىسىمۇ مۇشۇنىڭ بىلەن ئاخىرلىشىدۇ. «ئەمەلدار» لارنى سايلاپ بېكىتىشتە ئۇلارنىڭ ئىقتىدارىغا ھۆرمەت قىلىنىدۇ. يەنى ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى تەھلىل كۈچلۈك، دەۋا قائىدىسىنى ياخشى ئۆزلەشتۈرگەن تېپىشماق خاراكتېرىدىكى سوئاللارغا جاۋاب بېرەلەيدىغان يىگىتلەر ئىچىدە «چېچەن» دەپ تونۇلغان، يۇرت مەھەللىلەردە ساھىپخانلىق ئىشلىرىغا قاتناشقان، ناخشا ئېيتىپ بىرەر سازنى چالالايدىغان، كۈلكىلىك پاراڭ قىلىپ، باشقىلارنى زوقلاندۇرالايدىغان كىشىلەرنى «30 ئوغۇل» مۇزاكىرىلىشىپ مۇقىملاشتۇرىدۇ.

«قىيىت» مەشرىپى كۆپرەك قىش پەسلىدە ئىشنىڭ بوش، تۈننىڭ ئۇزۇن ۋاقتىدا ئېلىپ بېرىلىدۇ.

«قىيىت» مەشرىپىنىڭ مۇكەممەللىكى

«قىيىت» مەشرىپى يۇقىرىدا بايان قىلىنغان شەرت-

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

لەر بويىچە ئۇيۇشتۇرۇلغاندىن كېيىن، ئويۇن مەزمۇنى مول پائالىيەتلەر بىلەن بېيىتىلىپ ئېلىپ بېرىلىدۇ. ياش چەكلىمىسى جەھەتتە ياشلار ۋە ئوتتۇرا ياشلىقلار ئاساس قىلىنىپ، مەلۇم ساندا ئىلتىماس قىلىنغان ياشانغانلارنىمۇ ئانچە چەتكە قاقمايدۇ.

«قىيىت» مەشرەپلىرىدە ئاياللارنى ئاساسەن «30 ئوغۇللار» تەرتىپىگە كىرگۈزمەيدۇ.

بىر مەھەللىنىڭ كىشىلىرى قىيىت مەشرىپىنىڭ ئاساسىي قاتناشقۇچىلىرى بولىدۇ. باشقا يۇرت، باشقا مەھەللەردىن كەلگەنلەرگىمۇ يەرلىك مەشرەپ ئەھلىنىڭ تونۇشتۇرۇپ كاپالەتلىك قىلىشى بىلەن مەشرەپ سورۇنىغا قاتنىشىش ئىمكانىيىتىنى يارىتىدۇ. ئادەم سانىنىڭ چەكلىمىسى يوق. كېڭىيىش، ئازىيىش ئىشلىرى ئادەتتە بولۇپ تۇرىدۇ. بەزى كىشىلەر «قىيىت» مەشرىپى تەرتىپىگە كىرىۋېلىپ، ئەخلاقسىزلىق قىلىپ، جامائەت زىتىغا تېگىپ كىشىلەر بىلەن ماجرا پەيدا قىلسا، بۇ سورۇندىن ھۆكۈم بىلەن ھەيدەپ چىقىرىلىپ، خاتالىقىنى تونۇمىغىچە مەشرەپكە قاتناشتۇرۇلمايدۇ. ئۇ كىشىنىڭ مەشرەپكە قاتنىشىشتىكى شەرتى شۇكى: ئۇنىڭ خاتالىقىنى تونۇشى ياخشى بولۇشى، تۈزۈلۈش ئىپادىسىنى بىلدۈرۈش ۋە قاتتىق تۆۋە قىلغان بولۇشى لازىم. بولا كۆپايە قىلمايدۇ يەنە شۇ كىشىنىڭ ئاتىسى ياكى مۇرەببە بولغۇچىسى قىيىت مەشرەپ سورۇنىغا مېۋە-

چىۋە كۆتۈرۈپ كېلىپ «پاششاپ بېگى» گە
ئادىمەتچىلىكنى كۆرسىتىشى «پادىشاھ» نىڭ تەستىقى
«قازى» نىڭ ھۆكۈم قىلىشىدىن ئۆتكۈزۈپ: «سالام
بەگلىرىم، توققۇز ئۇرغۇل، 30 يىگىت، پالانى خاتالىقىنى تونۇپ
كۈۋاھچىسى بىلەن تۆۋە قىلىپ ياخشى ئادەم بولۇشنى ۋە-
دىلەپ كېلىپتۇ. نىياز مەنگىلىمۇ بىرگە كەلتۈرۈلۈپتۇ» دەپ
جاكارلىنىدۇ. مەشرەپ ئەھلى باشقۇرغۇچىلارنىڭ پەيلى (خۇي)
بويىچە «قازى تۆۋىسى راست بولسا، تاجىسى كەيگۈزۈل-
سۇن!» دەپ پەرمان قىلىدۇ. ئاندىن كېيىن شۇ كىشى
سورۇنغا قاتنىشىش ھوقۇقىغا ئېرىشىدۇ.

«قىيت» مەشرىپىنىڭ پائالىيەت دائىرىسى

قىيت مەشرىپى پىچان ناھىيىسىنىڭ تۈيۇق، ياڭخى،
لۈكچۈن، كارىز رايونلىرىدا قويۇق، ئىزچىل داۋاملىشىپ
كەلگەن. پىچان، لەمجىن، چىقتىم قاتارلىق جايلاردا ئۈ-
زۈلۈپ - ئۈزۈلۈپ يولغا قويۇلغان.

بۇ جايلاردا قىيت مەشرىپى ئىككى خىل ئۇسۇلدا
ئېلىپ بېرىلغان. ئۇنىڭ بىرى توي مەرىكە ئۆتكۈزگۈچى
شەخس تەرىپىدىن ئويۇشتۇرۇلۇپ، تەكلىپ قىلىنغان ئا-
دەملەرگە تونجى قېتىملىق زىياپەت، مېۋە - چېۋىلەر تەك-
لىپ قىلىنغۇچىدىن چىقىرىلىپ، قالغان راسخوتنى مەشرەپكە
قاتناشقۇچىلار ئۆزى چىقىرىپ، مەرىكە ئىگىسىنى ئېغىر چى-

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

قىسمىنى ساقلاپ قېلىش، يەنە بىرى، قاتارمەشرەپ ئۇسۇلىدۇر. ئىككىنچى خىلدىكى ئۇسۇلدا نۆۋەت كەلگەن شەخسلەر مەشرەپ ئۇيۇشتۇرۇپ، ئىشتىراكچىلارغا بىر نۆۋەت چاي زىياپىتى بېرىدۇ. قالغان مېۋە - چېۋە زىياپەت قىسمىنى تۆۋەندە ئېيتىلغاندەك جازاغا يولۇققانلار تولدۇرىدۇ. ھەر ئىككى مەشرەپ ئولتۇرۇشىغا يەل - يېمىش بىلەن تەمىنلەيدىغان سودىگەرلەر ئالاھىدە تەكلىپ قىلىنىدۇ.

«قىيىت» مەشرىپىنىڭ قائىدە - يوسۇن تەرتىپلىرى

«قىيىت» مەشرىپى پاششاپ بېگىنىڭ رىياسەتچىلىكىدە باشلىنىدۇ. ئۇ داستىخان سېلىنىشتىن ئىلگىرى شۇ كۈنكى ئولتۇرۇشقا قاتنىششقا تېگىشلىك مەشرەپ ئىشتىراكچىلىرىنى كۆزدىن كەچۈرۈپ «پادىشاھ»غا مەلۇمات بېرىدۇ. يەنى ئۇ مەزكۇر ئولتۇرۇشقا كەلگەن، كېلەلمىگەلەرنىڭ سەۋەبلىك يا سەۋەبسىز ئىكەنلىكىنى ئىزاھلايدۇ. «پادىشاھ»نىڭ رۇخسىتىدىن كېيىن «كۆل بېگى»نىڭ داستىخان سېلىشىغا ئىجازەت قىلىنىدۇ. دەسلەپ قول چاي قىلىندۇ. داستىخان سېلىنىپ چاي تارتىلىدۇ. زىياپەت باشلىنىدۇ. بۇ ۋاقىتتا چاي تەكشى قۇيۇلۇپ بىر نۆۋەتتىن ئىچىلىدۇ. ئىككىنچى نۆۋەتتە بىيىت - نەزمە بىلەن خالىغان كىشى ئۆزى تاللىغان 2 - كىشىگە بىيىت يا نەزمە بىلەن چاي تۇتىدۇ ۋە ئاغزىغا ئۆز قولى بىلەن يېسىلىك سېلىپ قويىدۇ.

1 - كىشى:

كۆڭلۈمنى تۇتتۇم تاتلىق چاي بىلەن،
ئوخشاتقاچ سىزنى تولۇن ئاي بىلەن.
راستىن ئالامسىز ئىختىيار سىزدە،
ئەزەلدىن دوستلۇق بار بولغاچ بىزدە.

2 - كىشى:

دەردىمگە دەۋا تۇتقان چېيىڭىز،
قوبۇل قىلدىم مەن بولسا مەيلىڭىز.
ئەسلىدىم بارىدى چىن دوستلۇقىمىز،
رىشتە باغلىدى بۇ ئۇسۇلۇقىڭىز.

دېيىشىپ قۇرۇغدالغان چىنىنى چاي تۇتقۇچى تەرەپكە
ئېھتىرام بىلەن قايتۇرىدۇ. بۇ جەرياندا مەشرەپ ئىشتىـ
بىيىت، يۇمۇرلۇق سۆز، گەپ چېقىشىشلارنى تەرتىپ بىلەن
ئەۋجىگە چىقىرىدۇ. بۇ ۋاقىتتا داستىخانغا داخىل بولغۇچىـ
لار بىر - بىرىگە نەزەر سېلىشىپ، كىم بۆكىنى (دوپـ
پىسىنى) قىڭغىر كىيگەن، كىمنىڭ كىيىمىنىڭ ياقىسى ئوـ
چۇق، كىم قائىدىلىك ئولتۇرمىغان، كىملەر يەنە ئاللىـ
كە كۆزىتىشىدۇ. بۇ ئارقىلىق قۇسۇر چىقىرىپ، جازالاش
ئوبيېكتىنى تاللايدۇ. بۇنىڭ بىلەن كېلەر نۆۋەتلىك مەشـ
رەپنىڭ تەييارلىقلىرى پۈتكۈزۈلىدۇ.

داستىخان سېلىنغاندىن كېيىن تاماكا چېكىش كەيىپ پەيدا قىلىدىغان ئۇچىشلىكلەرنى ئۇچىش قەتئىي مەنئىي قىلىنىدۇ. ئەگەر بىخوتلۇق قىلىپ تاماكا چېكىپ قويىدىغان بولسا، بۇنىڭ جازاسى ئەڭ ئېغىر بولىدۇ.

1- باسقۇچلۇق ئويۇن تۈگىگەندىن كېيىن مەشرەپ ئىشتىراكچىلىرىنىڭ خالىغا بېرىش، تاماكا چېكىۋېلىش، پۇت - قوللىرىنى ئارامداپ ئېلىش قاتارلىق ئىشلىرى ئۈچۈن دەم ئېلىش قىلىنىدۇ. دەم ئېلىش ۋاقتى توشقاندىن كېيىن «پاششاپ» تەرىپىدىن سورۇن باشلانغانلىقى قايتا جاكارلىنىدۇ. ھەممە كىشى ئۆز ئورنىغا كېلىپ ئورۇن ئالىدۇ. «يىگىت بېشى» نىڭ تەستىقى بىلەن «دارابېگى» گە ئىشارەت بىلەن ساز چېلىش بۇيرۇلىدۇ. بۇنىڭ بىلەن مەشرەپ باشلىنىدۇ. بىزنىڭ شۇ ۋاقىتتىكى سازچىلىرىمىز جىنايىت سەنەۋەرچى، ئەخمەت زىمىنچىلار بولۇپ، بۇلار ئۆز ناخشا - سازلىرى بىلەن سورۇن ئەھلىنىڭ ھوزۇرلىنىشىنى قاندۇرۇپ كەلگەن.

مەشرەپتىن كېيىن ئىككىنچى بىر تۈرلۈك ئويۇن باشلىنىدۇ. بۇ ۋاقىتتا سورۇندا ئولتۇرغانلاردىن بىرسى ئورنىدىن تۇرۇپ:

«ئەسسالامۇئەلەيكوم» 30 ئوغۇل، «توققۇز يىگىت»!
يىگىت بېشى، قازى، پاششاپ، كۆل بېگى، دارا بەگلىرى!
ئارىمىزدىكى پۇقرايىمىز بۇ سورۇننىڭ تەرتىپىنى بۇزۇپ،

چاپان ياقىسىنىڭ تۆگمىسىنى ئەتمەي، تەكەببۇرلۇق قىلـ
دى. قانچە باي بولسىمۇ مەشرەپ ئەھلىدىن ئۈستۈن ئەـ
مەستۇ»، — دەپ ئەرز قىلىدۇ. «پاششاپ» بۇ ئەرزنى
«يىگىت بېشى» نىڭ بىر تەرەپ قىلىشى ئۈچۈن ئىلتىجا
قىلىدۇ. «يىگىت بېشى»، «قازى» غا بويرىدۇ. قازى:

«بوبىئە دەپىنىڭ كاللىسى ئېلىنىپ، ئوردىدىن پارلاپ
چىقىرىلسۇن!» دەپ ھۆكۈم چىقىرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ
بېشىدىكى بۆك (دوپپا) ياكى تومىقى ئېلىنىپ سورۇندىن
ھەيدەپ چىقىرىلىدۇ. جازالانغۇچى ھەر خىل مېۋىلەردىن
ئېلىپ، تەخسىلەرگە تولدۇرۇپ، پەتنۇسقا تىزىپ پاششاپقا
مەلۇم قىلىدۇ. پاششاپ، «يىگىت بېشى»، «قازى» غا بۇ
ئەھۋالنى مەلۇم قىلغاندىن كېيىن ئۇلارنىڭ روخسىتى بىـ
لەن كۆپچىلىككە.

«ھۆرمەتلىك بەگلىرىم» 30 ئوغۇل «... ئۆزىنىڭ
خاتالىقىنى تونۇپ، تۆۋە قىلىپ ھوزۇر بىلەن سوۋغا ساـ
لام ئېلىپ كەپتۇ»، — دەپ ئېلان قىلىدۇ. شۇنىڭ بىـ
لەن ئۇنىڭ گۇناھى كەچۈرۈلگەنلىكى ئېلان قىلىنىپ، سوـ
رۇندا ئولتۇرۇش ھوقۇقى ئەسلىگە كەلتۈرۈلىدۇ. مۇـ
شۇنداق ئەيىپلەر بىلەن ئەيىپلەنگەنلەر تەرىپىدىن داسـ
تىخان تۆرلۈك مېۋە، قەن - گېزەكلەر بىلەن تولدۇرۇـ
لىدۇ. بۇ مەشئەتلەرگە «كۆل بېگى» ئېغىز تېگىشكە تەكـ
لىپ قىلىدۇ. يېيىش - ئىچىش باشلىنىدۇ. مۇشۇ ۋاقىتدا

قازىنىڭ ئەقلىنى سىناش ئۈچۈن بىر يىگىت ئورنىدىن قوپۇپ:

«ئەسسالامۇئەلەيكۇم قازى ئاخۇنۇم، مېنىڭ بىر قوشنام بار. ئۇ دائىم قىرچىن تالنىڭ بېشىدا ئولتۇرۇپ ناماز ئوقۇيدۇ. بۇنىڭ نامىزى دۇرۇس بولامدۇ؟»، - دەپ سوئال قويىدۇ.

ئاخۇن سۆزنىڭ تېگىگە چۈشەنگەن بولسا، دەرھال «دۇرۇس» دەپ جاۋاب بېرىدۇ. چۈنكى بۇ سوئالنىڭ ئاساسى مۇنداق: بۇ كىشىنىڭ ئۇ تۇغقىنىڭ كەلگۈرى (پاشنىسى) گە قىرچىن تالدىن ياسالغان يىغاچ مىق قېقىلغان بولىدۇ.

ئىككىنچى بىرسى قوپۇپ:

«ئەسسالامۇئەلەيكۇم قازى ئاخۇنۇم، بىزنىڭ قوشنىمىزنىڭ ئوغلى غەرب تەرەپكە تۆگە بىلەن سودىغا كەتكەن. يېقىندا ئاتىسىغا خەت كەپتۇ. خېتىدە تۆگە ئۆلدى جۇدەغلىكتىن. يەنى ئۇنىڭ تولىمۇقتىدىن، ئۇزۇن چۆلنى بېسىپ ئۆتۇپ، تاڭ سەھەردە شامغا يېقىن» دەپتۇ. قوشنىمىز: «قازىمىدىن سوراپ باقالى»، - دېگەن ئىدى. دەپ تۆگىمتىشكە:

ئۈچىنچى بىرسى

«قازى ئاخۇنۇم، بىزنىڭ سۇلتان ئاخۇن بىر يامان كالىنى مىنىپ، مەھەللە ئىچىگە كىرگەندە ئادەم جىق يەردە ئۆلۈك توپىلاڭغا (توپىغا) يىقىتىپ ئېتىپتۇ، خىجالەتچىلىكتە قايتا مىنىۋېلىپ، ئەسىدى سېنىڭ ئۈستىڭدىن قايتا چۈشمىدىغان بولسام، خوتۇنۇم ئۈچ تالاق دەپ قەسەم ئىچىپتۇ. كالىدىن يەرگە چۈشسە خوتۇنىدىن جۇدا بولۇشتىن ئەنسىرىگەن ئاغىنىمىز ئۈچ كېچە بولدى كالىنىڭ ئۈستىدىن چۈشەلمەي

ئاۋارە، بۇنىڭغا قانداق يول بار؟»

قازى چېچەن بولسا، ئىككىنچى ئادەمنىڭ سوئالىغا:

— تۆگىگە يوكلىگەن ماي بولسا كېرەك. ئۇ ئېغىر، تۆگە قو-
تۇ. بۇ ئوغۇل تاڭ سەھەر ۋاقتىدا شام دېگەن شەھەرگە يېتىنلاش-
قاندا، تۆگە ئاچلىقتىن ئۆلگەن»، — دەپ جاۋاب بېرىدۇ.

3 — كىشىنىڭ سوئالىغا:

— ئەگەر كالىدىن چۈشىدىغان بولسام دەپ قەسەم ئىچكەن بول-
سا، كالىنى بىر دەرەخنىڭ يېنىغا ئەكىلىپ، بىر ئامال بىلەن دەرەخ-
كە چىقىۋېلىپ، دەرەخ ئارقىلىق يەرگە چۈشسە يول بار»، — دەپ
جاۋاب بېرىدۇ.

بۇ ئويۇندا قازى ئۈچ مۇرەككەپ دەۋانى ئادىل سو-
رالسا، ئۈچ مۇرەككەپ سوئالغا جاۋاب بېرەلىسە، باشقا سو-
رۇنلاردىمۇ «قازىلىق» ھوقۇقىنى ساقلاپ قالالايدۇ. ئەگەر
توغرا سوراپ، توغرا جاۋاب بېرەلمىسە، ئۇ قازىنى يىقى-
تىپ، «30 ئوغۇل» ئىچىدىن يەنە بىرسى سايلىنىدۇ. بۇ
ئويۇن ئارقىلىق كىشىلەرنىڭ ئەقىل، زېھنى روشەنلىشىپ،
دەۋا — دەستۇر ئىشلىرىدىكى ئادىللىق، پاكلىق ئۆگىنى-
لىدۇ.

«قېيىت» مەشرىپىدە ئوينىلىدىغان باشقا ئويۇنلار ۋە جازا

«قېيىت» مەشرىپىدە ناخشا — ساز، سوئاللارغا جا-
ۋاب بېرىش، تېپىشماق تېپىش ئويۇنلىرىدىن باشقا ھاي-
ۋانلارنى دوراش، قول ھەرىكىتى ئارقىلىق ھەر خىل

نەرسىلەرنىڭ كۆلەڭگىسىنى ئەينەن چۈشۈرۈش، سوپا - ئىشانلارنىڭ «سۈلۈك» قۇرۇش بانىسى بىلەن كېچىسى ياتماي بارغان يەرلىرىدە كىشىلەرنىڭ ئەيىپلىك، كۆزگە يېقىن نەرسىلىرىنى ئوغرىلاپ، پاش بولۇپ قېلىشتەك قەبىھ ئىشلىرى، ئىستىلىدىكى چىرىكلىكلىرىنى («سۈلۈك» تەركىبىدە «بۇۋۇم»، چۇم پەردىسىگە ئورۇنلاشقان ئاياللارمۇ بولىدىكەن) دوراپ كومېدىيە شەكلىدە تەربىيىۋى ئەھمىيىتى بار، كۈلكىلىك سۆزلەر بىلەن ئوينايدۇ.

مەسىلەن، سوپا - ئىشانلارنىڭ ئوغرىلىقى ھەققىدە: ئىشانلارنىڭ بىر باشلىقى ساھىپخانىنىڭ ئۆيىدىن چىرايلىق بىر چىنە تاۋاقنى چىراغنى ئۆچۈرۈپ، قاراڭغۇدا ئۆتەيدىغان نەپلى نامىزىم بار - دەپ ئۆي ئىگىلىرىنى سىرتقا چىقىرىۋېتىپ چىنە تاۋاقنى پەرىجىسىنىڭ ئىچىگە تىقىۋالغانلىقى، كېتەرۋاقتىدا ئاتقا مىنگەندىن كېيىن ئېتى ئۈركۈپ كېتىپ، قولتۇقتىن تاۋاقنىڭ چۈشۈپ كېتىشى، بىر سوپىنىڭ يەنە بىر سوپىنىڭ ئۆيىگە بېرىپ ئۇنىڭ دورا ياسىتىش ئۈچۈن تەستە تاپقان ئانارىنى ئوغرىلاپ تۇتۇلۇپ قالغانلىقى ھەققىدىكى ئەھۋاللار دوراپ ئويناپ بېرىلىدۇ، بۇ خىل ئىشلار مۇناجات، قوشاق، بېيىتلار بىلەن ئېيتىلىپ ئىنتايىن قىزىق كۈلكە پەيدا قىلىدۇ، بۇنى مازاق قىلىدىغان بېيىتلار مانا مۇنداق:

ئېغىزدا ئىمان ھو، ھو، ھو، قوينىدا قۇرئان ھوم، ھوم-ھوم
نىيىتى بۇزۇق ھو، ھو، ھو، سالىدۇ زىيان ھوم، ھوم، ھوم،
بۇۋە ئىزدەيدۇ ھو، ھو، ھو، خالىدا ھامان ھوم، ھوم، ھوم،
سوپىلىق ئىشان مەلئۇن ھوم شەيتان ھوم، ھوم، ھوم
ھۆنىرى پاشتۇر ھو، ھو، ئانار ئوغرىسى ھوم، ھوم، ھوم،
يوقتۇر ئۇنىڭدا ھو، ھو، سۆزىنىڭ توغرىسى
ئارانلا تۇرار ھو، ھو ئەۋلىيا بولغۇسى
ۋىجدانسىز ھو، ھو ئوغرى مەلئۇنى شەيتان.

ئوغرىلىقنى پاش قىلىش ئويۇنىدا مەشرەپچىلەردىن بىرى قوپۇپ تۇرۇپ يەنە بىرسى ئۈستىدىن «بۇ قوشنىمىزنىڭ بىر توخۇسىنى كېچىسى ئوغرىلاپ كەتتى» دەپ ئەرز قىلىدۇ، قازى بۇنى سوراپ ئېنىقلىغاندىن كېيىن، ئوغرىغا ئوغرىلىغان توخۇنى تۆلەپ بېرىسەن. ئوغرىلىقى ئۈچۈن 10 ساپلىق سۇ ئىچكۈزۈلۈپ نەپسى بېسىلسۇن، دەپ ھۆكۈم چىقىرىدۇ، شۇنىڭ بىلەن يۇقىرىقى ھۆكۈمدىن سىرت خەلق ئۆتتۇدىغان... يەردىكى كۆۋرۈكنى ياساپ «30 ئوغۇل تەستىقىدىن ئۆتكۈزۈلسۇن» دەپ بۇيرۇپ، ئۇنىڭ ئىجرا بولۇش - بولماسلىقى تەكشۈرۈلىدۇ. «جازا» ئويۇنىدا جازالانغۇچىنىڭ چاپان، كۆينىكىنى سالدۇرۇپ، تامغا غولاچ يايدۇرۇپ كەينى (ئارقا) تەرىپىدىن سۇ پۈركۈپ ئادەم شەكلىنى چۈشۈرۈش، پاختا ئېتىشنى دوراتقۇزۇش، بوۋاقنى، قوي، كالا، توخۇلارنى دوراتقۇزۇش مەنىلىك تېز سۆزلەتتىش، بىر كوپلېت قوشاق ئاھاڭ-

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com

نى 4 خىل ئاۋاز (ئاھاڭ) غا سېلىپ ئېيتقۇزۇش، كۆتەككە باستۇرۇش، ئىككى قوۋۇزىنى كۆپتۈرۈپ قويۇپ سامسا يېقىش، نۆۋەتتىن تاشقىرى — مەشرەپ بەرگۈزۈش، ھالى ياخشىراقلارغا مۆھلەت بەلگىلەپ كوچا تازىلاتقۇزۇش، ئاتا - ئانا، قوۋمى- قېرىنداشلىرى بىلەن ئىتتىپاق ئۆتۈش ھەققىدە ۋەدە ئېلىش قاتارلىق جازالار بېرىلىدۇ.

يۇقىرىقى جازالار مەشرەپكە قاتناشقۇچىلارنىڭ «30 ئوغۇل» تەركىبىگە قوبۇل قىلىنىشتىن بۇرۇن ئىدىيىدىن ئۆتكۈزۈلگەن بولغاچقا، ھەممىسى ئاڭلىق ئىجرا قىلىدۇ، ئومۇمەن مەشرەپ ئويۇنىدىكى ئويۇن ۋە «جازا» دا مەشرەپنىڭ قائىدە - نىزاملىرى بويىچە جەمئىيەتتە كىمكى ناتوغرا ئىشلار بىلەن شۇغۇللىنىپ، خەلقنىڭ نارازىلىقىغا ئۇچرىسا، مەشرەپكە يىغىلغاندا قازىنىڭ ھۆكۈمى بىلەن جازاغا ئۇچرايدۇ.

مەشرەپنىڭ بىر ئولتۇرۇشتىن كېيىنكى ئولتۇرۇشقا ئۆتۈشى.

قىزىق ۋە كۈلكىلىك ئويۇن داۋامىدا ئولتۇرۇش نۆۋىتى كېلىش ئالدىدا تۇرغان ئىككى يىگىت ئورنىدىن تۇرۇپ بىر - بىرسىگە بېيىت ياكى ھېكمەتلىك سۆز سۆزلەيدۇ.

ئەگەر قايسى يىگىت دېگەندىكىدەك جاۋاب بېرەلـ
مىسە، كېيىنكى مەشرەپنى شۇ ئۈستىگە ئالىدۇ. بۇنىڭدا
مۇنداق بېيىت - قوشاقلار ئېيتىلىدۇ.

1 - يىگىت

مەن بازارغا بارمىغىن
سەۋزە - پىيازىڭ بولمىسا.
قۇرۇق كېپىڭ پايدا بەرمەس
نەزىر - نىيازىڭ بولمىسا.

2 - يىگىت

مەن بازارغا بارىمەن
سەۋزە - پىيازىم بار ئۈچۈن.
30 ئوغۇلنىڭ بارىمەن
ئۆزۈم يىگىت نار① ئۈچۈن.

1 - يىگىت

30 ئوغۇل، و يىگىت
گۇۋاھ بولسۇن ۋەدىمىزگە.
ئېمىلەرنى تەييار قىلار
جىمغۇر يىگىت ھەممىمىزگە.

2 - يىگىت

ئوتتۇز ئوغۇل، توققۇز يىگىت
كېلەر بولسا ئۆيىمىزگە.

---

① نار— ئەركەك تۆگە مەنىسىدە.

نازۇ - نېمەت تەييارلىنار
شېرىن ئارزۇ - كۆيگىنىزگە.

قوشاق بىلەن كېيىنكى ئولتۇرۇشنى ئورۇنلاشتۇرۇش بىر ئومۇملىققا ئايلانغان. ئېيتىلىدىغان قوشاقلارنىڭ مەزمۇنى مول، شەكلى ھەر خىل ئىدى. بۇ خىل نەمۇنىلارنى ماقالە سەھىپىسىنىڭ ئۆزىراپ، كەتمەسلىك ئېھتىياجىدىن قىسقارتتۇق. مۇشۇ تارىخىي دەۋردە قوشاقچىلىق ناھايىتى تەرەققىي قىلغان ئىدى.

«قېيىت»، مەشرىپىدىكى، ئوتتۇز ئوغۇللارنى مەرىكە قىلغۇچىلارنىڭ تەكلىپ قىلىشى:

«قېيىت» مەشرىپىگە قاتناشقان ياشلار قائىدە - يوسۇنلۇق، ئىقتىدارلىق بولغاچقا، بولارنى توي - تۆكۈن ئىشلىرىغا تەكلىپ قىلغۇچىلار كۆپ، شۇڭا پەيتنى كۈتۈپ بىرونىڭ ئۆيىدىكى ئولتۇرۇش ئاخىرلىشىش ۋاقتىدا مەشرەپ ئۆتكۈزۈشنى ئارزۇ قىلغۇچى ساھىبخان بىر پەتنۇس قەنت- گېزەك، مېۋە - چىۋىلەرنى تەييارلاپ داستىخانغا قويىدۇ، مۇشۇ ئارزۇدىكى بىر نەچچە كىشى ھۆرمەت بىلەن قول قوشتۇرۇپ تۇرىدۇ، يىگىت بېشى تەييارلىق ئەھۋال، مەشرەپ ئۆتكۈزۈشتىكى سەۋەبلەرنى ئىنچىكە سۈرۈشتۈرۈپ، شۇلارنىڭ ئارىسىدىن بىرىگە رۇخسەت قىلىدۇ. رۇخسەت قىلغۇچى پەتنۇسنى قولىغا ئېلىپ، ھۆرمەت - ئېھتىرام بىلەن كۆپچىلىكنى تاكىنە (ئەتە)

كۈندىكى مەشرەپكە تەكلىپ قىلىدۇ، تەكلىپ قىلغۇچىغا شەرت قويۇلمايدۇ، قانچىلىك ۋە قانداق ئۆتكۈزۈشنىڭ ئۆلچىمى بولمايدۇ، شۇڭا:

تاپقىنى كۆل كەلتۈرەر

يوقلىرى بىر باش پىياز.

تاپقىنى قوي ئۆلتۈرەر

تاپمىغىنى چۆجە خوراز.

دېگەن شۇ زاماندىن قالغان.

ئۇيغۇر كىتاب تورىكتى
www.uyghurkitap.com

پىچان ناھىيىسىدە ھازىرقى زامان ئەدەبىي سەنئىتىنىڭ شەكىللىنىشى

پىچان خەلقى ئۇزاق ئەسىرلىك تارىخىي تەرەققىيات جەريانىدا ئۆزلىرىگە مەنسۇپ ئوزۇق قىلىپ كەلگەن سەنئىتى «مىلىس» ۋە «قىيىت» مەشرەپلىرى توغرىسىدا يېزىلغان يوقىرىدىكى ئىككى ئەسلىمىدە بىر قەدەر توختىلىپ ئەۋلادلىرىمىزغا پىچان خەلقى بىسىپ ئۆتكەن سەنئەت مۇساپىسىنى بىلىشكە تەقدىم قىلدىم.

مەن بۇ پىچان ناھىيىسىدە ھازىرقى «زامان ئەدەبىي سەنئىتىنىڭ شەكىللىنىشى» دىگەن ئەسلىمەدە ناھىيىمىزنىڭ ھازىرقى زامان ئەدەبىي سەنئىتىنىڭ شەكىللىنىشى ۋە ئۇنىڭ تەرەققىياتى ھەققىدە بىشىمدىن ئۆتكۈزگەن، كۆرگەن، ئىگەللىگەن پاكىتلارنى بايان قىلىمەن.

پىچان ناھىيىسىنىڭ ھازىرقى زامان ئەدەبىي سەنئىتى 1934 - يىلى 4 - ئاينىڭ 12 كۈنى - ئارقا - ئارقىدىن قۇرۇلغان، خەنزۇ ۋە ئۇيغۇر ئۇيۇشمىلىرىدىن كىيىن يىڭى تەرەققىياتقا قاراپ يۈزلەندى.

ئۇنجى قىتىم خەنزۇ ئۇيۇشمىسىنىڭ شۇ ۋاقىتتىكى —

يىپەكچىلىرى پىچان بازارئىچىدە ئىدارە - جەمئىيەت، تى-
جارەتچىلەردىن سەنئەت كەسپىدىن خەۋىرى بار ئون نەچچە
كىشىنى تەشكىللەپ جىڭساجۇي (ساقچى ئىدارىسى) نىڭ
يوغان، ئۇزۇن بىر ئېغىز ئۆيىدە چاگچىلە ئويۇنى قويۇپ
جاڭ - جاڭ، قۇمۇش غىجەك، ياغاچ غىجەكلەرنى چېلىپ،
كىشىلەرنىڭ ئىختىيارسىز كۆرۈشىنى ئېلىپ بارغان. بۇ
ئويۇننىڭ يىپەكچىلىرى شۇ ۋاقىتتىكى ناھىيىلىك ھۆكۈ-
مىتىنىڭ مالىيە خادىمى — ۋاڭكوجاڭ، جىنساجۇينىڭ باش-
لىقى موفامىلىلىك بىر كىشى، چىڭمۇ، ماۋىنشاڭ قاتار-
لىق كىشىلەر ئىدى. سەنئەتچىلەر دوشاگشۇ، ماجۇفۇ (خۇيزۇ)،
ماخۇۋەنۋىن (خۇيزۇ) شوما (خۇيزۇ)، ۋە دۇگبېي، سەنشى قا-
تارلىق جايلاردىن ناھىيىمىزگە كېلىپ ھەر خىل كەسىپ-
لەر بىلەن شۇغۇللانغان كىشىلەردىن تەركىب تاپقان ئى-
دى. 1934 - يىلى 4 - ئاينىڭ 12- كۈنى لەمجىندىن
يۇسۇپ دورغا، نەمتۇل رىشىت (مۇدىر)، ئىسمىن پولات،
ھىمىت قۇربان ھەمدۇللا ھېۋىپ، شانىياز ئەپەندى، نۇ-
جۇبۇل ئەپەندى (تۆگە)، مۇھەممەت قاسىم قاتارلىق ئو-
قۇتقۇچىلارنى باشلاپ پىچان بازىرىغا كېلىپ، مەتىيىپشاگ-
زۇگىنىڭ قورۇسىدا غىجەك- داپلارنى چېلىپ ئەرلەرنى ئا-
يالچە ياساندۇرۇپ ئۇسسۇل ۋە ناخشىلىق ئويۇنلارنى كۆر-
سەتتى.

— 1934 - يىلى - 4 - ئاينىڭ 13 - كۈنى خەنزۇ

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يىگانە ئادرېسى

ئويۇنچىلار تەييارلىغان كىچىك سەھنىدە، بۇ گورۇپپا 2000 دەك تاماشىبىنغا ئويۇن قويدى.

لەمجىن سەنئەت گورۇپپىسىنىڭ پائالىيىتىدىن تەسىرلەنگەن مەتسىيىپ شاگزۇڭ، نوئەبەيت قاتارلىق بازار كاتتىۋاشلىرى پىچاندىمۇ سەنئەت گورۇپپىسى قۇرۇش تەشەببۇسىنى ئوتتۇرىغا قويدى، بۇنىڭ بىلەن پىچاندىمۇ 10 - 15 كىشىلىك بىر سەنئەت گورۇپپىسى قۇرۇلدى. بۇنىڭغا نىياز گەيجاڭ (غىجەك، سۇنايچى)، ھوشۇر نىياز (دۇتاھەم ناخشىچى)، ھوشۇر نىيازنىڭ ئايالى پاتەمخان، سەيپۇل ئەمەت (ئوقۇتقۇچى)، مەتنىياز سۇنايچى (شەلەگزە)، مەتنىياز چاڭچى (ھىزلالىق)، مەتنىياز كەنجى (نەيچى، (سونايچى)، سولايمان مامۇت قاتارلىق شۇ دەۋرنىڭ نام چىقارغان يېگىتلىكىنى ،تەشەببۇس قىلغۇچى ئوت يۈرەك ياشلىرى قاتناشتى. ھەر بىر سازچى بۇ گورۇپپىغا ئۆز سازى ۋە سەنئەتكە كېرەكلىك نەرسىلىرىنى ئېلىپ كىردى. دەسلەپتە بۇ گورۇپپا روزى قاساپنىڭ قورۇسى (ھازىرقى يېزىنىڭ سانائەت ئىدارىسىنىڭ ئورنى) ئىچىدىكى بىر ئېغىز ئۆيدە مەشغۇلات ئېلىپ باردى. 1935 - يىلى مەزكور سەنئەت گورۇپپىسىنى ئويغۇر ئويۇشمىسى ئۆتكۈزۋېلىپ سەنئەتچىلىرىنى 15 - 17 كىشىگە يەتكۈزۈپ، بۇنى پىچان ناھىيىلىك ئويغۇر ئويۇشمىسى «سانائىي نەپىس سەنئەت گورۇپپىسى» دەپ ئاتىدى.

بۇ گۇرۇپپىغا يېڭىدىن نىيازخان توڭچى، ھەمدۇللا
سۇلتان (1947 - يىلىدىكى پىچاندىكى ياشلار ئىنقىلابىغا
قاتناشقان. گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى تەرىپىدىن زىيان-
كەشلىككە ئۇچرىغان)، ھەمدۇللا سۇلتاننىڭ ئايالى ھۆر-
نىيازخان، ئېلى جىنايەت، نەمتۇل سۇنايچىلار تولۇقلاندى.
سەنئەت گۇرۇپپىسىغا يۇسۇپ تالىپ ① نوئەبەيدۇللا مەس-
ئۇل بولدى.

ئۇيغۇر ئويۇشمىسىنىڭ خىزمەت بىناسى نەمەتكور-
چى دېگەن كىشىنىڭ قورۇسىدا ئىدى، (بۇ قورۇ ھازىر-
قى كىنو فىلىم تارقىتىش شىركىتىنىڭ ئورنى) سانائى
نەپىس گۇرۇپپىسى ئويۇشمىنىڭ بىر نەچچە ئېغىز
ئۆيىنى ئىگىلەپ گۇرۇپپا پائالىيىتىنى ئېلىپ باراتتى.

ئۇ ۋاقىتلاردا ئۇيغۇر ئويۇشمىسىنىڭ ئىقتىسادىي
كىرىمى ۋەخپەيەر ھۆشۈر، زاكاتلاردىن يىغىلغان مەبلەغ
بىلەن ھەل قىلىناتتى. مۇشۇنداق ئىقتىسادىي ئاساس بى-
لەن ئويۇشمىنىڭ پائالىيىتى خېلى جانلىنىپ قالدى.

«سانائى نەفىس گۇرۇپپىسى»غا ئۇرۇمچىدىن چاڭ،
يومىلاق باش غىجەك، ئىسكىرىپكا، راۋاپ قاتارلىق چال-

---

① يۇسۇپ تالىپ — قەشقەرلىك زىيالىي، 1947 - يىلىدىكى پىچاندا بول-
غان ياشلار ئىنقىلابىدا گومىنداڭ تەرىپىدىن تۇتقۇن قىلىنىپ قۇر-
بان بولغان. ئۇنىڭ بېشى لەمجىن، پىچان بازارلىرىدا كوچىغا ئې-
سىلغان.

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com

غۇلار ئېلىپ كېلىندى. سانائى نەفىسلىك كەسپىي قو-
راللىرى تولۇقلانغاندىن كېيىن ئارتىستلارغا خەلق ئا-
ھاڭلىرىدىن پايدىلىنىپ يېڭى ناخشىلارنى ئىجاد قىلىش،
ئەزەلدىن بار خەلق ناخشىلىرىنى پىششىق مەشىق قىلىش
ئارقىلىق «گۈل ئاچىل»، «ئۆرگىلەي پەلەك»، «سۇلتان
بوغراخان»، «بالىخان يايرىم»، «شاخ - شاخ چىنا»، «با-
دام قاپاق»، «داۋانچىلىك»، «ئانارخان»، «ئۆرگىلەي مە-
شۇغۇم»، «ناسىرگاك»، «زېمىن» قاتارلىق ناخشا - ساز-
لارنى خەلققە كۆرسەتكەن ئىدى. ئۆزلىرى تېكىست يې-
زىپ يالغۇز كىشىلىك تۆۋەندىكى شېئىرنى «سانائى نەفىس»
گۇرۇپپىسى ئورۇنلىغان.

ئەزىز قېرىنداشلا قايسى دەۋر بۇ،
شىنجاڭنى ئىسلاھ قىلىش دەۋرى بۇ.
يېزا - قىشلاقتا مەكتەپلەر ئېچىپ،
ھەممە بىلىملىك بولۇش دەۋرى بۇ.

X

ئەر - ئايال بىر بولۇپ ئىشلەپ چىقىرىپ،
باياشات تۇرمۇش قۇرۇش دەۋرى بۇ.
ھورۇنلۇق قىلماي ھەرقانداق ئىشتا
بىلەكنى تۇرۇپ تۇرۇش دەۋرى بۇ

X

يېپىشىپ ئالماي دىنى مەكتەپكە
يېڭىدىن مەكتەپ سېلىش دەۋرى بۇ

ئوغۇل-قىزلارنى تېزىپ بىر سەپكە
تۈرلۈك بىلىملەر بېرىش دەۋرى بۇ

X

ئەگرى يوللارنى تۈپ - تۈزلەپ ئېلىپ
يېڭى يوللارنى ياساش دەۋرى بۇ
ھەممە بىرلىكتە ئاشلىقنى تېرىپ
ئەركىن - ئازادە ياشاش دەۋرى بۇ

X

ئەر - ئاياللار تۆۋەندىكىدەك ئۇسسۇللۇق ناخشىلارنى ئورۇندىغان.

ئويغان دېھقانلار،
ئويغۇنۇش ۋاقتى.
ئاشنى جىق ئىشلەپ،
تويۇنۇش ۋاقتى.

X

يەرلەر يۇمشىدى،
كۈن ئىسسىپ بۈگۈن.
يەرنى چاپسانتەر،
ئاش پىشار تۈگۈن.

X

كەتمەننى چاپقان،
ئاش ئالۇر تاغار.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ئۇشقا چىققىن دەپ،
چاقىردى باھار.

x

كىم ھورۇن بولسا،
پۇشماندا قالۇر.
ئەنە شۇ پۇشمان،
غەملەرگە سالۇر.

x

ئاشلىق ئۇخشايدۇ،
باتۇر قولىدا.
توقچىلىق بولۇر،
ماڭغان يولىدا.

x

كىمكى ئىشلىسە،
ياغلىق گىردە يەر.
ھورۇنلار ئاخىر،
قاغا جىگدە يەر.

x

ئوقۇيلى بىز:
يولداشلار! قېرىنداشلار!
ئوقۇيلى بىز ئوقۇيلى.
خەت يېزىشنى ئۆگىنىپ،
بىزمۇ رەختلەر توقۇيلى.

خەتنى بىلمىگەن ئىنسان،
خۇددى تىلسىز هايۋان.
ئوۋدىن ئۇنۇم ئالالماس،
ئۇستا بولسىمۇ پالۋان.

X

ئىلىم – بىلىم ئۆگىنىپ،
تولۇق ئىنسان بولايلى.
ھەممە بىردەك تىرىشىپ،
يېڭى شىنجاڭ قۇرايلى.

X

مەكتەپ دېگەن بىر جەننەت،
شۇ جەننەتنىڭ گۈلى بىز.
مەكتەپلەرگە بارايلى،
چوڭ – كىچىك ھەم ئوغۇل – قىز.

ئىككى ئەر، ئىككى ئاياللىق ناخشىلار،

دېهقان ئاكا سالام سىزگە:
ئاشنى سوزدۇم تەڭنىڭىزگە،
بىر سۆزۈم بار ھەممىڭىزگە.
ئاشىق بىزلەر پەمىڭىزگە،
دېهقان ئاكا سالام سىزگە.

X

ناھال قويدۇم چەمىڭىزگە،
دېهقان شەرەپ – شانىڭىزگە.

ئەشلار ئېغىر كەۋدىڭىزدە،
دېھقان ئاكا سالام سىزگە.

X

ئايال:

خەلقىم قايىل جەنىڭىزگە،
كەلدۇق مېھمان مەلىڭىزگە.
ئېلىپ قويۇڭ زەمىڭىزگە،
دېھقان ئاكا سالام سىزگە.

X

ئەر:

ئەلگە تۆككەن تەرىڭىزگە،
جاھان ئازلىق مېھرىڭىزگە.
خۇشال يۈرگەن چېھرىڭىزگە،
دېھقان ئاكا سالام سىزگە.

پىچان ناھىيىلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشما سانائى نەفسە ھەۋەسكارلىرى يۇقىرىقى نومۇرلارنى يۈرەكلىك ئورۇنداپ، خەلق ئاممىسىنى يېڭى روھقا يېتەكلىدى، يۇسۇپ تالىپ، ھەمدۇللا زايىت ① لار ناھىيىمىزنىڭ ئەدىبىي - سەنـ ئىتىنى يەنىمۇ جانلاندۇرۇش ئۈچۈن ئۆلكىلىك ئۇيغۇر ئۇـ يۇشمىسىدىن ئىسھاق نۇر دېگەن بىر ئۇستا سەھنە ئارـ تىسىنى پىچان ناھىيىلىك سائائى نەفسە گورۇپپىسىنىڭ

① ھەمدۇللا زايىت مەدەنىيەت ئىنقىلابىدا قازا تاپقان -

رېژىسورلىقىغا تەكلىپ قىلىپ، ئۇنى كەسپىي يېتەكچىلىككە بەلگىلىدى. ئىسهاق نۇر كەلگەندىن كېيىن ئابدۇشۇكۇر يالقۇننىڭ «شائىخەي كېچىسى» ناملىق دىرامىسىنى ھەمدە «زەينەپكە تۆھمەت»، «ئۆلۈك سائىتى» دېگەندەك كومېدىيىلىك ئويۇنلارنى تەييارلاپ خەلق ئامىسى بىلەن ئۇچراشتۇردى.

بۇنىڭ بىلەن سانائى نەفىس ئۆمىكىنىڭ ئىناۋىتى تېخىمۇ يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. بۇ ئۆمەك ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش دەۋرىدە جانلىق تەشۋىقاتچىلىق رولىنى ئوينىدى.

خەلق ئامىسىنىڭ مەدەنىي تەلىپىنى يەنىمۇ قاندۇرۇش ئۈچۈن سانائى نەفىسنىڭ ئىقتىسادىي ئەھۋالىنى ياخشىلاش توغرا كېلەتتى، ئويۇشما مەسئۇللىرى بۇ ئەھۋالنى ھەل قىلىش ئۈچۈن، بېلەت سېتىشنى يولغا قويۇپ، ئۆمەكنىڭ ئىقتىسادىي ئاساسىنى خېلى مۇستەھكەملەپ ئالدى.

لۈكچۈندىكى سانائى نەفىس گۇرۇپپىسى

لۈكچۈن — ناھىيىمىزنى ئىككى چوڭ رايونغا بۆلۈپ تۇرغان يالقۇن تاغنىڭ جەنۇبىي ئېتىكىگە جايلاشقان تاغ ئاستى رايونىدۇر. بۇ يەر ناھىيىمىزنىڭ مەدەنىي مائارىپ ئىشلىرى خېلى تەرەققىي قىلغان يەر ئىدى.

لۈكچۈنده دىنى مۇتەسسىپ كۈچلەرنىڭ تەسىرى بىر قەدەر كۈچلۈك بولۇپ، مۇشۇنداق بىر ئورۇندا «سانائى نەفىس» گۇرۇپپىسىنىڭ قۇرۇلۇشى ناھايىتى زور بىر تەسىر قوزغايدىغان ۋەقە ئىدى.

1935 - يىلى لۈكچۈنده شۆبە ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى تەسىس قىلىندى، ئەخمەتنىياز ھاجى ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ رەئىسى، قادىر پالقانچى، يۈسۈپ شاگىرۋگلار مۇئاۋىن رەئىسلەر بولدى. نوئاخۇن، قىيىق دېگەن كىشىلەر بوغالتىرلىق ۋەزىپىسىنى ئۆتىدى. ئەخمەتنىياز ھاجىدىن كېيىن ئابلاسلىم، نىياز مۇھەممەتلەر رەئىس بولدى. توختى رەجەپ، ئىسمايىل رەجەپ، سولايمان نىياز، سېتنىياز ۋاجىدى، سادۇللا سىراجى، ئىمىنىياز لەر ئۇيۇشما خادىملىرى ئىدى.

يۈسۈپ باينىڭ بالىخانىلىق قورۇسى ئۇيۇشمىنىڭ ئىش بېجىرىش ئورگىنى قىلىندى. ئۇيۇشما قۇرۇلۇپ ئۇزۇن ئۆتمەي ئۇيۇشما قارىمىقىدا 17 - 18 كىشىلىك بىر سانائى نەفىس گۇرۇپپىسى تەشكىللەندى. گۇرۇپپىغا:

ئىسمايىل ۋەلى

مەخمۇت ھەسەن

نىياز شاككاك

ئەخمەت نىياز داگوت

سولايمان نىياز

ئابلا قۇربان

ئىسمايىل ھاجى موتوسوپ

ئەلى ئاخۇن ھاكىم

قادىر راسىم

ساۋۇت ئىمىن

ھۇسىيىن ئابدۇللا

قاتارلىق كىشىلەر سانائى نەفىسىنىڭ سەنئەتچىلىكىگە تەكلىپ قىلىندى.

تۆمۈر بەكرى

ئىسمايىل مايزىن

ھۇسىيۇن ئابدۇل

يۇسۇپ سىتنىياز پەمباش

نۇرسۇۋاڭ

سىدىق داتو

قاتارلىق كىشىلەر سانائى نەفىسىنىڭ سازچىلىرى ئىدى.

سانايى نەفىسىنىڭ كەسپىي سەۋىيىسىنى ياخشىلاش ئۈچۈن، تۆمۈر بەكرى، نىياز شاككاكلارنى ئۆلكىلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ سەنئەت كۇرسىغا ئوقۇشقا چىقارـ دى. ئۇلار كۇرستا ئىسكىرىپكا، غىجەك (يۇمىلاق ياـ غاچ باش)، تەمبۇر، نەي قاتارلىق چالغۇلارنى ئۆگىنىپ كەلدى. شۇ ۋاقىتتا پىچان سانائى مەفىس گۇرۇپپىسىنى نەمتۇل سۇنەيچىنى، چاڭ، ئىسكىرىپكا ئۆگىتىشكە

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

چىقاردى.

تۆمۈر بەكرى، نىياز شاككاكلار ئۆگىنىش كۇرسى-دا مۇزىكا ئۆگىنىشتىن سىرت، غېرىب - سەنەم ناخشىلىرىنى ۋە غېرىب - سەنەم ئوپېراسىنىڭ سەھنىلەشتۈرۈش ئارتىسلارىنىڭ رول ئېلىشى قاتارلىق دراما بىلىملىرىنىمۇ خېلىلا ئوبدان ئۆزلەشتۈرۈپ كەلدى. شۇنىڭ بىلەن لۈكچۈن سەھنىلىرىدە تۇنجى قېتىم ئۇيغۇر خەلقىنىڭ كىلاسسىك چۆچىكى غېرىب - سەنەم تۆمۈر بەكرىنىڭ رېژىسورلىقىدا سەھنىگە چىقىرىلدى. سەھنە دېكراتسىيەلىرىنى سەنئەتچىلەرنىڭ ئۆزلىرى لايىھىلەپ، مەنزىرە، كۆرۈنۈشلىرى، سەھنە قەھرىمانلىرىنىڭ ئوبرازلىرىنى گەۋدىلەندۈرۈشتە شۇ دەۋرگە نىسبەتەن خېلى يۇقىرى سەۋىيە ياراتتى. ئوپېرا لۈكچۈن بازىرىدا قويۇلغاندىن كېيىن، يېزىلارغا داڭقى كېتىپ دالان، كارىز، يۇغانقىر، ياڭخى، يېڭى كارىز، ئامانشاھ سىركىپ قاتارلىق جايلاردىكى خەلق ئاممىسىنى قاتتىق جەلپ قىلدى. بۇ جايلاردىكى ئاممىنىڭ تەلىپىگە ئاساسەن، سەنئەت گۇرۇپپىسى سەييارە ئويۇن قويۇشنى باشلىۋەتتى. ئوپېرا كىشىلەرنىڭ ئالقىش سادارسىغا ئېرىشتى. ئويۇنىنىڭ تەسىراتىغا مەھلىيا بولغان دېھقانلار خۇشال بولۇپ كېتىپ ئارتىسلارغا ئاشلىق، ئۈزۈم، پاختا، نەق پۇل قاتارلىق ماددىي بويۇملارنى توپلاپ تەقدىم قىلدى. لۈكچۈن

سانائى نەفىسە ئۆمىكىنىڭ بۇ خىل پائالىيىتى تۇيۇق رايونىغىمۇ تەسىر قىلماي قالمىدى.

تۇيۇقتا سانائى نەفىس گۇرۇپپىسىنىڭ قۇرۇلۇشى

تۇيۇق پىچان ناھىيىسىنىڭ غەربىي - جەنۇبىي قىسمىدىكى يالقۇن تاغىنىڭ جەنۇبىي ئېتىكىگە جايلاشقان قەدىمىي يۇرتلارنىڭ بىرى بولۇپ، ھاۋا كىلىماتى ئىسسىق، ئۈزۈم كۆپ چىقىدىغان، دىنىنىڭ تەسىرى ئىنتايىن كۈچلۈك، ئۇزۇن تارىخقا ئىگە يۇرت.

تۇيۇقتا 1936 - يىلى تۇيۇق مەكتەپتىكى ① ئوقۇتقۇچىلارنى ئاساسىي گەۋدە قىلغان 12 كىشىلىك بىر سەنئەت گۇرۇپپىسى قۇرۇشنى توختىنىياز ئەپەندى، ئابلا سىلىم قاتارلىق تەرەققىيپەرۋەر كىشىلەر تەشەببۇس قىلغان. بۇ گۇرۇپپىغا سەنئەتتىن خەۋىرى بار، خەلق ئىچىدە ساز چېلىش بىلەن نام چىقارغان كىشىلەر قاتناشتۇرۇلدى. ئۇلار:

پەيزۇل توختى ②

ئابدۇل نىياز

ھوشۇر تامچى

ئابدۇراخمان

---

① تۇيۇق مەكتەپ — 1936 - يىللىرى تۇيۇقتا شۇ بىرلا پەننىي مەكتەپ بار ئىدى.

② پەيزۇل توختى — ئايالچە ناخشا ئېيتىدۇ.

ئاسىت بەگ

شىرنىياز بەگ

قېيۇم تاراق

ئىسىن تۆيۆق

سەدۇللا توختى

ئەخمەت كازىم

ناسىر قۇربان

لاردىن ئىبارەت.

بۇ كىشىلەر ئۆزلىرى قۇشاق توقۇپ، خەلق ئاھاڭلىرىغا سېلىپ، تېرىنىدا ناخشىلارنى مەشق قىلىپ، ئۆز دائىرىسىدە ئويۇن قويۇشنى باشلىدى. بىرىنچى قېتىملىق ئويۇن تۆيۆق مەكتەپنىڭ قورۇسىدا 100 دىن ئارتۇق كىشىگە كۆرسىتىلدى. بۇ ئويۇن كۆرگۈچىلەرنى ھەم خۇشال قىلدى ھەم رازى قىلدى. ئالقىشقا ئېرىشكەن ئۆمەك تۆيۆقنىڭ ياڭخى، ياڭخى كارىز، تۆيۆق سۇۋۇشى قاتارلىق مەھەللىلەرگىچە سەييارە پائالىيەتنى قانات يايدۇردى. ئۇلار يېزا مەھەللىلەرگە ئېشەك، ئات، خېچىر قاتارلىق ئۆزلىرىنىڭ ھايۋانلىرىنى قاتناش ۋاستىسى قىلدى.

بۇ گۇرۇپپا شۇ ۋاقىتتا ئېيتقان ۋە ئورۇنلىغان نومۇرلىرى «قىرىق بىر يالغان»، ساناۋەر داستانىدىن پارچە، غېرىب – سەنەم ئوپېراسىدىن «نالەش»، «سەن نەيلەيمەن»، «قۇرئانداز »، «بۇلبۇلى»، «بىچارىسەن»، «كەل غېرىبجان»، «ئەلەمما»، «ئەي يارانلار» ① ۋە بىرقانچە

① ئەي يارانلار — پەيزۇل. توختى غەجەك بىلەن زىل ئاۋازدا ئاياغچە ئېيتىپ كىشىلەرنى ئەجەپلەندۈرگەن.

ئۈستۈنلۈك ناخشىلاردىن ئىبارەت. ئارتىسلارنىڭ ماھارەت بىلەن ئورۇندىغان كانسېرت - نومۇرلىرى تويۇق خەلقىگە مەنىۋى ھوزۇر ئېلىپ كەلدى. بۇنىڭدىن رازى بولغان خەلق ئۆمەكتىكىلەردىن ماددىي نەرسىلەر بىلەن ھال سورىدى. بۇ ئارتىسلارغا تېخىمۇ ئىلھام بولدى.

ھەر يىلى ئۆتكۈزۈلىدىغان سىياۋئېر بايرىمىدا تۇيۇق سەنئەت گۇرۇپپىسى، پىچان، لۈكچۈن ئۇيغۇر ئۇيۇشمىلىرىنىڭ «سانائى نەفىس ئۆمەكلىرى قاتارىدا ئويۇنغا قاتنىشىپ كەلدى.

بۇ ئۆمەكنىڭ ئېيتقان ناخشىلىرى:

ئەر - ئاياللىق ①

ئەي دوستۇمغۇ - ئەي دوستۇم
بازارلارغا بارىدىڭمۇ؟
ئىپلاس - پاسكىنى دۆشلەردە
گۆش چاپقىنىنى كۆردىڭمۇ؟
ئەي دوستۇمغۇ - جان دوستۇم
بازارلارغا باردۇق بىز
ئىت يالىغان دۆشلەردە،
گۆش چاپقىنىنى كۆردۇق بىز

① ئەرلەر ئايالچە ناخشا ئېيتاتتى.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ئەي دوستلارغۇ، ئەي دوستلار،
پاكىز تاماق ئېتەيلى.
خەلقلەرنى رازى قىپ،
ياخشى نامغا يېتەيلى.

بۇ ئەر - ئاياللىق ناخشا ئەينى ۋاقىتتا پىچان ناھىيىسىنىڭ شەھەر مەركىزىدە خەلقنىڭ ئالقىش ۋە تەقدىرلىشىگە ئېرىشكەن ئىدى.

ئاپرېل ئۆزگىرىشىدىن كېيىن، پىچان خەلقىنىڭ ئەدەبىي - سەنئەت ئىشلىرى گۈللەپ ياشناش، جۇش ئۇرۇپ راۋاجلىنىشتەك قاينام تاشقىنلىق بىر ئەدەبىيات- سەنئەت داغدۇغىسىنى پەيدا قىلغان ئىدى. لېكىن كېيىنكى ۋاقىتتا ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەن ئەكسىيەتچى كۈچلەر سەنئەتنى زاۋاللىققا يۈزلەندۈردى. بۇ كۈنلەردە سوپا - ئىشانلار ۋە ئۇلارنىڭ ھامىيلىرى سەنئەتچىلەرنى، ئەل نەغمىچى ، داستانچىلارنى «جەدىت» لەر دەپ ھاشاغا ھايداش، سولاش ئۇسۇللىرىنى قوللىنىپ كېرەكتىن چىقاردى.

خەلق ئاممىسى بۇنىڭغا نارازى بولۇپ مانا مۇنداق قوشاقلارنى توقۇغان:

بىخ ئۇرغانىدى پىچاندىن،
ئەدەبىي - سەنئەت ئۇرۇقى.

«دىن» بىلەن بىزگە چەكلەش،
بۇ كىملەرنىڭ بۇيرۇقى.

x

قانچە يۈز يىل بۇ يەردە،
داستانچىلار قايىنىغان.
پىچان خەلق ناخشىدا.
بۇلبۇل بولۇپ سايرىغان.

x

قارا نىيەت ئىشانلار،
زالىملارغا ماسلاشتىڭ.
پايدىسى يوق ۋاقىتلىق،
سەندەكلەرگە داتلاشتىڭ.

x

مىلىس مەشرەپ ماكانى،
دەپ تونۇلغان تويۇق سەن.
نەغمە ـ ناۋا، ساز ـ مۇقام،
نامىڭ بىلەن ئۇلۇغ سەن.

x

كۆڭۈل ئاچاي دېمىسەڭ،
جۈپتۈڭ ساڭا نە كېرەك.
كۆڭۈل خۇشال بولمىسا،
شوخ سۇقامدۇ بۇ يۈرەك.

ئالدامچى سوپا - ئىشان،
سوپا - قالاقلار ئىشان.
ناچارلىقى بولمىسا،
ئۆزگىرەمدۇ بۇ ئىشتان. ①

X

توغرى تۇرمۇشنى بۇزغان،
سوپى بىلەن ئىشانلار.
ئەگەشكىنى ئۇلارنى،
ساپلا تەتۇر پىشانلار.

X

ئەلا مۇقام ناخشا ئېيتسا،
داموللىلار تىڭشايدۇ.
ياش ئەۋلادلار ئىشىنى،
قايسى ئاخۇن ئوڭشايدۇ.

X

قېنى تەمبۇر، قېنى غىجەك،
ئۆي - ئۆيلەردە بار ئىدى.
خۇشاللىقلار نەگە كەتتى،
ئەجەپ زامان تارلىدى.

گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى ۋە مۇتەئەسسىپلەر بىزنىڭ روھى ئوزۇقىمىزنى ئەنە شۇنداق مەھرۇم قىلغان ئىدى.

---

① ئۆزگىرەمدۇ بۇ ئىشتان — بۇنىڭدا مۇنداق ئىش كۆزدە تۇتۇلىدۇ. 45 - يىلدىن ئازادلىققىچە بولغان ئارىلىقتا پىچاننىڭ بىر قىسىم جايلىرىدا سوپا — ئىشانلار گۇرۇھى ئەرسىز قالغان بىر قىسىم ئاياللارنى «سۇلۇك ئەزاسى» لىقىغا قوبۇل قىلىپ، شەھۋانە نىيەتتە بولۇپ رەسۋا بولغان قىياپەتنى كۆرسىتىدۇ.

پىچان ناھىيە لەمجىن يېزا، لەمجىن بازىرىدىكى «ھەزرىتى ئىلى قەدەم جايى» غوجام توغرىسىدا ۋە لەمجىن توغرىسىدا

ياقۇپ يۈسۈپ

لەمجىن ئۇزۇن يىللاردىن بېرى قۇمۇل بىلەن شىمالىي شىنجاڭ ۋە جەنۇبىي شىنجاڭغا ئۆتىدىغان يولنىڭ بېسىپ ئۆتۈشكە تېگىشلىك قاتناش تۈگۈنى ۋە ئۆرتەڭ بولۇپ كەلگەن. شۇنداقلا ئۇ يەر ھەربىي جەھەتتىمۇ مۇھىم ئورۇنلارنىڭ بىرى بولغان. ناھىيىمىز تەۋەسىدىكى لۈكچۈن رايونى بىلەن تاغ ئۈستىگە قاتنايدىغان مۇھىم قاتناش ئېغىزى بولغىنى ئۈچۈن، ئاھالە بىر قەدەر شالاڭ ئولتۇراقلاشقان بولسىمۇ، ھەر تەرەپتىن باردى - كەلدى ئىشلىرى كۆپرەك بولغانلىقتىن، ھازىرقى لەمجىن مەھەللە كومىتېتى ئورۇنلاشقان جايدا بازار شەكىللەنگەن. شۇڭا بۇنىڭ ئەتراپىدىكى كىشىلەر ھازىرغا قەدەر بۇ جايغا كىرمەكچى بولسا «شا» غا كىرىمىز دېيىشىدۇ.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

لەمجىننىڭ بۇرۇنقى تارىخىي ئەھۋالى توغرىسىدا يازما ماتېرىيال يوق. بىزدىن بۇرۇن ئۆتكەن چوڭ كىشىلەرنىڭ ئېيتىپ بەرگەن ئەسلىمىلىرىنى ھازىرغا قەدەر ئېسىدە ساقلاپ كەلگەن كىشىلەرنىڭ يادىدا قالغانلىرىنى ئېيتىپ بېرىشى ۋە ئۆزۈمنىڭ ئازراق ئاڭلىغانلىرىم بار، ئازادلىقتىن بۇرۇن بىر يازلىقى لەمجىن ئاشتانە مەھەللىسىنىڭ ئىمامى ئابدۇل خەلپەم بىلەن قوش گۈمبەزدا ئۇچرىشىپ قېلىپ مۇنداق دېگەن ئىدى. مانا قارا، قوش گۈمبەزدە تۇرۇپ لەمجىنگە قارىساڭ ئۇنىڭ ھەممە ئەتراپلىرى كۆرۈنىدۇ.

مەن كىچىك ۋاقتىمدا ئاتاملارنىڭ ئېيتىپ بېرىشىچە مۇشۇ بىزنىڭ ئالدىمىزدا تۇرغان ئويمانلىق پۈتۈنلەي قومۇشلۇق بولغان ئىكەن. ئاتا بوۋىلىرىمىز مۇشۇ قومۇشلۇقتا ئەمگەك قىلىپ، يەر ئېچىپ، قومۇشلۇقلار تۈگەپ مۇشۇنداق ياخشى جايغا ئايلانغان.

ئابدۇل خەلپەم 50 - يىللارنىڭ بېشىدا 80 نەچچە يېشىدا ۋاپات بولغان. مۇشۇنىڭدىن قارىغاندا بۇنىڭدىن 200 يىللار بۇرۇن بۇيەر بولۇق قومۇشلۇق ئىكەنلىكىنى پەرەز قىلغىلى بولىدۇ. بۇنىڭدىن باشقا ئېيتىلىشىچە، لەمجىن سۇ بېشىدىن ياكى ئاغدۇڭدىن ئاستانىغا بارماقچى بولغانلار ئاتلىق ماڭسا، ئاتنىڭ قۇيرۇقىغا ئەسكى داس ياكى چىلەك قاتارلىق نەرسىلەرنى ئېسىپ

ماڭمايدىكەن. شۇنداق قىلغاندا ئۇ نەرسىلەرگە ئۆرۈلۈپ ئاۋاز چىقارغاندا قومۇشلۇق ئىچىدىكى ياۋايى ھايۋانلار ئۈركۈپ قېچىپ، يول يۈرگۈچىگە زىيان - زەخمەت يەتكۈزەلمەيدىكەن. ئۇنىڭدىن باشقا لەمجىن شانىڭ شەرقىي جەنۇبىدىكى جەنەك شەكىللىك جىلغا، شور بۇلاقتىكى جىلغىلارمۇ قومۇشلۇق بولغان ئىكەن.

لەمجىندىكى ئاھالىلەرنىڭ ئولتۇراقلىشىش ئەھۋالىدىن ھازىرقى تارىخىي ئىزلارغا ئاساسلانغاندا، لەمجىن شا، (شىخىل تام) ئاستانە مەھەللىسى، مارخا مەھەللىسى، ئاغدۆڭ مەھەللىسى، يېزا مەھەللىسى قاتارلىق جايلاردا بۇرۇندىن تارتىپ ئولتۇراقلاشقانلىقى مەلۇم بولۇپ تۇرۇپتۇ. شىخىل تامنىڭ شەرق تەرىپى دۆڭلۈك، شىمال ۋە جەنۇب تەرەپلىرى ئويمان، ئىككى تەرىپىدىن بىر نەچچە ئون بۇلاقلاردىن سۇ ئېقىپ تۇرىدۇ. تۇپرىقى ساغۇچ شىخىل ئارىلاش بولۇپ، ئۆي سېلىپ ئولتۇرۇشقا ئەپلىك، ئۆي سالغاندا تۇپراق شىخىل ئارىلاش بولغىنى ئۈچۈن شىخىل تام دەپ ئاتالغان. ئاستانە مەھەللىسىدىكى مەشەت غوجام ئەتراپىدىكى دۆڭلۈكنىڭ يانباغرىمۇ قۇرغاق، ئەتراپىدا بۇلاقلار كۆپ. غەرب تەرىپىدە غول بار، مېۋە ياخشى، ئاتا - بوۋىلىرىمىز ئۆزلىرىنىڭ ئولتۇراقلىشىشىغا ئەڭ ياخشى جايلارنى تاللاپ، ئولتۇراقلاشقان. شىخىل تامنىڭ شەرق تەرىپىدىكى دۆڭلۈكنىڭ

ئۈستى تەرىپىدىكى كونا قەبرىستانلىق يېزا مەھەللىسـ
نىڭ جەنۇب تەرىپىدىكى كونا قەبرىستانلىق قاتارلىق
كونا تارىخىي ئىزلار لەمجىن ئويمانلىقى بۇرۇن قومۇش-
لۇق، زەيكەش بولسىمۇ، ئۆزۈندىن بېرى لەمجىن ئەتراپى-
دىكى قولايلىق جايلارنى تاللاپ، بىرقانچە مەھەللىلەرنى
شەكىللەندۈرۈپ ئولتۇراقلاشقانلىقىنى ئىسپاتلاپ بېرىدۇ. بۇ-
نىڭدىن كېيىنرەك كارىز چېپىپ، سۇ چىقىرىپ دېھقانچىلىق قىلىش
كېڭەيگەندىن كېيىن، قولاق مەھەللىسى، قاغا مەھەللىسى،
شور مەھەللىسى، تور كارىز قاتارلىق مەھەللىلەرگىچە كې-
ڭەيگەن. لەمجىننىڭ ماچاڭ ئەتراپلىرى بۇرۇن زەيكەش،
سازلىق بولۇپ، تېرىلغۇ يەرلەر ئازراق بولغان. شىمال
تەرىپىتىكى تەڭرى تاغلىرىدىن كەلگەن شۇ سازلىقتا
سىڭىپ تۆۋەنلىگەنسېرى سۇ يۈزى يۇقىرى ئۆرلەپ، "لەم-
جىندىكى ئويمانلىقتا كەلگەندە بۇلاق ئارقىلىق ئېقىپ
چىققان. ماچاڭ، چۆۋانقىر ئەتراپلىرى بىر قەدەر تۈزراق
جايلار بولغاچقا، سۇلار يىغىلىپ سۇ يۈزى يۇقىرى ئۆر-
لەپ زەيلىك ھاسىل قىلغان. بۇ جايدا بۇرۇن بىرقانچە
ئائىلىلىك دېھقانلار بولۇپ، تېرىلغان زىرائەتلىرىنى يىغى-
ۋېلىپ دان ئايرىۋېلىش ئۈچۈن خامان قىلىدىغان يەر
تېپىشمۇ ناھايىتى قىيىن بولغان.

بۇنىڭدىن تەخمىنەن 200 يىللار بۇرۇن لۈكچۈن ۋاڭ
لەمجىن ئەتراپىدا بوز يەر ئېچىشنى ئورۇنلاشتۇرغان.

يەر ئېچىشتا دېھقانلار ئاچقان يەرنىڭ بىر قىسمى ئورنىدا تەۋەلىكىدە بولۇش، بىر قىسمى يەر ئاچقانلارغا تەۋە بولۇشنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، قومۇشلۇقنى بۇزۇپ يەر ئېچىشنى تەلەپ قىلغان. شۇنىڭ بىلەن ھەر يىلى دېھقانلار يەر ئېچىشقا كىرىشىپ، بىرەر يۈز يىل ئۆتكەندىن كېيىن قومۇشلۇقلار تۈگەپ دېھقانچىلىق قىلغىلى بولىدىغان كەڭ-كەڭ پەلەمپەي ئېتىزلارنى بارلىققا كەلتۈرگەن.

لەمجىن چوڭ كۆۋرۈكنىڭ غەربىي تەرىپىدە ئورنىدا يېرى دەپ ئاتىلىدىغان بىر نەچچە يۈز مو يەر بار ئىدى. ئازادلىقتىن بۇرۇن بۇ يەرلەرنى دېھقانلار ھەر يىلى ئىجارىگە ئېلىپ كېۋەز تېرىيدىغان ئىدى. كېۋەز لەمجىننىڭ ئاساسلىق زىرائەتلىرىدىن بولۇپ، خېلى داڭقى بار ئىدى. شۇڭا:

ئالمىخاننىڭ ئاقلىقى

لەمجىندە ئاتقان پاختىدەك

دېگەن قوشاقلار توقۇلغان. ئۇنىڭدىن باشقا سېرىق تاماكا كۆپ تېرىلاتتى. بۇنىڭ ئىچىدىكى سېرىق مانتو تاماكىسى خېلى مەشھۇر. بۇ ھەقتە:

غىدىر سىركىپتىن چىققۇر،

تاماكا لەمجىندىن چىققۇر.

دېگەن قوشاق تارقالغان.

لۈكچۈن ۋاڭ دېھقانلارغا بوز يەر ئېچىش ئۈچۈن

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ئالۋاڭ سالغاندا شۇ يىلقى ئالۋاڭنى كۆتۈرەلەيدىغان بىر ياكى ئىككى ئائىلىنى بىرلىك قىلىغان، ئەگەر كۆچى كۆپرەك بولسا بىر ئائىلە، ئەگەر كۆچى ئازراق بولسا ئىككى ئائىلىنى بىرلىك قىلىپ بۇ ئائىلىلەرنى يەككە دەپ ئاتىغان . شۇ ۋاقىتلاردىكى ئالۋاڭ بىرلىكى بويىچە لەمجىن 70 يەككە ھېسابلانغان، چوۋانغۇر 40 يەككە ھېسابلانغان. 1930 - يىللارنىڭ بېشىدا لەمجىن ئاھالىسى 300 ئائىلىگە كۆپەيگەن. لۈكچۈن ۋاڭ بوز يەر ئېچىش ئالۋىڭى سالغان ۋاقىتلاردا لەمجىن ماچاڭدا باسىت ئاخۇن دېگەن كىشىنى كارىز چاپتۇرۇش ئۈچۈن چىقارغان، باسىت ئاخۇن ماچاڭغا چىققاندىن كېيىن ۋاڭلىققا ئاتاپ بىر كارىز (لەمجىن ماچاڭ سىناق پونكىتىنىڭ كارىزى) ۋە تۈرلۈك يوللار بىلەن ئۆزى بىر كارىز چاپتۇرۇۋالغان. بۇ باسىت ئاخۇن كارىزى دەپ ئاتالغان. بۇ كارىزلارنىڭ سۈيى چىققاندىن كېيىن قۇتلۇق شالاق دېگەننىڭ شالاق كارىزى، روزىمەت دورغىنىڭ كارىزلىرى كەينى - كەينىدىن چېپىلغان. بۇنىڭدىن كېيىنكى ۋاقىتزا لەمجىنگە كېلىپ ئورۇنلاشقان تۇڭگانلاردىن گامازا (جۇپوكۈي) ئىسقار (پەمىلىسى بى) لار ماچاڭ تەرەپكە قاراپ ئىككى كارىز چاپتۇرغان، كارىزلارنىڭ چېپىلىشى بىلەن يەر ئاستى سۇ يۈزى تۆۋەنلەپ ماچاڭدىكى زەيكەش ساسلىق تۈگەپ، دېھقانچىلىق قىلىش ئۈچۈن

ياخشى ئىشارەت يارىتىلغان. ھازىرمۇ تۆت ئۆي ئەترا-
پىدىكى مەھەللىلەرنىڭ يەر ئاستى سۈيى ئانچە تۆۋەن
ئەمەس، ماشىنىلاشقان قۇدۇق چېپىلسا ئۆرۈلۈپ كېتىدۇ،
ئائىلىلەردە كىچىك قۇدۇق كولاپ سۈيىنى ئىشلىتىدۇ.
بۇ ۋاقىتلاردا چۇۋانلارنىڭ جەنۇبىي تەرىپى يوتۇق
ئەتراپىدا ئاق بولاق بىلەن چۈنجو ئارىلىقىدا 2
كىلومېتىردەك كېلىدىغان ياردائىلىق بولۇپ، بۇ ياردائى-
لىقنىڭ ئەتراپى ھەممىسى چوغان تىكەنلىك بولغان.
بۇ ياردائىلىق شەرقتىن غەربكە سوزۇلغان چوغان تىكەن
بىلەن ئورالغان بىر قىرنى شەكىللەندۈرگەنلىكى ئۈچۈن
كىشىلەر بۇنى چوغان قىر دەپ ئاتاشقان. يىللارنىڭ ئۆتۈشى
بىلەن چوغان قىر چوۋانلارغا ئۆزگىرىپ كەتكەن. چوۋانلارنىڭ
شىمالىي تەرىپىدە تۆت ئۆيلۈك بولۇپ، ئېيتىشلارغا قارىغاندا بۇ
كىشىلەرنى يەكەنلىك دەيدىكەن، كېيىنچە بۇ مەھەللىنىڭ نامىمۇ
تۆت ئۆي دەپ ئاتىلىپ كەلمەكتە. لەمجىننىڭ شىغىل تام
بىلەن يېزا مەھەللىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر كونا قەبرىس-
تانلىق بار، يېزا مەھەللىسىنىڭ جايلىشىشى دۈگرەك
بولۇپ، جەنۇبىي تەرەپكە ئۇلانغان بۇ قەبرىستانلىقنى
ئاق تىكەن، ئازغان قاتارلىق ئۆسۈملۈكلەر، ھەر يىلى ئۆ-
سۈپ، قىشلىقى قۇرۇپ، ھەر يىلى ئۈستى - ئۈستىگە يا-
مىشىپ ئۆسكەن ئۆسۈملۈكلەر بىر - بىرى بىلەن چىر-
مىشىپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن ناھايىتى قورقۇنچلۇق كۆرۈ-

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ئۇدۇل بۇ جايدىن سەل ماڭغاندا ئەتراپى قۇمۇشلۇق جەنۇبىي تەرەپتە يېزا مەھەللىسىنىڭ شەرقىي تەرىپىدىكى جىلغىدىن كەلگەن ئۆستەڭ سۈيى ئېقىپ تۇرىدۇ ۋە ئەتراپتا كۆپلىگەن بۇلاقلار بار. كىشىلەر قەبرىستانلىققا يېقىن بۇلاق سۈيى ئېقىپ تۇرىدىغان جايغا بىر گۈمبەز ئېگىز 4 — 5 ئادەم ناماز ئوقۇيدىغان مەسچىت سالغان. بىر نەچچە يىللار ئۆتكەندىن كېيىن، ئاھالىلار كۆپىيىپ، ناماز ئوقۇيدىغان ئادەملەرمۇ كۆپەيگەن. شۇ مۇناسىۋەت بىلەن لەمجىنىنىڭ ئاغدۆڭ مەھەللىسىدە ئۇلتۇرۇشلۇق غوجائەخمەت دوغا دېگەن كىشىنىڭ تەشەببۇسى بىلەن گۈمبەزنىڭ ئالدىغا ئىشىكنى شەرق تەرەپكە قارىتىپ بىرەر يۈز ئادەم پاتقىدەك قىلىپ چوڭ بىر ئۆي سېلىپ ئالدىغا بىر پەشتاق ياساتقان.

ئىشىك بېشىغا غولجا، قوشقار مۈڭگۈزلىرىنى تىزىپ ھەيۋەتلىك كۆرۈنۈشكە كەلتۈرگەن. ئىشىكنىڭ ئىككى ياقىسىغا ئىككى تۈپ قارا تېرەك تىكىپ قويغان. مەدەنىيەت ئىنقىلابىدا بۇ جاي بۇزۇلغاندا بۇ تېرەكلەر يوغىناپ ئىككى ئادەمنىڭ قۇچىقى يەتكىدەك بولۇپ كەتكەن ئىدى. كېيىنكى ۋاقىتلاردا مەتتاھىر ساھىپ تەكىبىر دېگەن ئادەمنىڭ ۋاقتىغا كەلگەندە، كىشىلەرنى بۇ جايغا كۆپرەك جەلپ قىلىش ئۈچۈن، گۈمبەزنىڭ ئىچىگە بىر تولۇق باغلاپ ئۈستىگە يوپۇق يېپىپ قويغان. كىشىلەرگە بۇ جاينى ئۇلۇغلاش ئۈچۈن بۇ جاي

ھەزرىتى ئېلىنىڭ قەدەم جاي، ئۇلۇغلارنىڭ مازىرى-دەپ خەلقنى ئىشەندۈرۈشكە كىرىشكەن. بۇ جاينى لەمجىن بۇيىچە جۇمە نامىزى ئوقۇيدىغان جاي قىلىپ، ئۆزىنى ساھىب تەكبىر دەپ ئاتىغان. بۇ يەردىن كىرگەن كىرىم بۇ كىشىنى قانائەتلەندۈرەلمىگىنى ئۈچۈن مۇنداق بىر ئىشنى ئويلاپ تاپقان.

بىر چوڭ تەشتەككە كالاتېرىسىنى يېپىپ ناغرا ياساتقان. بىر بېلىق قۇلۇلىسىنىڭ قېپىنى تاپقان. ئۆزىگە سادىق يەتتە سەككىز دېھقاننى مۇرىت قىلغان. بۇلار غوجامدا كېسەل بولغانلارنى ئاغرىق ئازابىدىن قۇتۇلدۇرىمىز دەپ كىشىلەرگە تەشۋىق قىلىپ، كۆپ ئادەملەرنى قايمۇقتۇرغان. ئۇسۇلى: كېسەل بولغۇچىنى غوجامنىڭ ئىچىگە ئېلىپ كىرىپ، كېسەل ئولتۇرالىسىدەك بولسا ئوتتۇرىدا ئولتۇرغۇزۇپ، ئولتۇرالمىسىدەك بولسا ئوتتۇرىدا ياتقۇزۇپ قويغان. ئۈچتىن ياكى تۆتتىن كىشى ئىككىگە بۆلۈنۈپ كېسەلنىڭ ئىككى تەرىپىدە تۇرۇپ، بىر تەرەپ يا ئەلى دەپ تولىسا، يەنە بىر تەرەپ يا سەمەت دەپ نۆۋەت بىلەن ھەر خىل ئىسىملارنى قاتتىق ئاۋاز بىلەن توۋلايدۇ. ئۇنىڭغا تەڭكەش قىلىپ ئارىلىقتا ناغرىنى ئۇرىدۇ، بېلىق قۇلۇلە قېپىنى قاتتىق پۈۋلەپ ئاۋاز چىقىرىدۇ. بىر مەھەل تاۋلاپ ناغرىنى ئۇرغاندىن كېيىن ئۇ تۇۋۇن دۇئا قىلىدۇ. ساھىپ تەكبىر كېسەل بولغۇچى ۋە كېسەل ئىگىلىرىگە ناغرىنىڭ ئاۋازى، ناھايىتى قاتتىق

چىقتى. بۇ كېسەلنىڭ ساقىيدىغانلىقىنىڭ ئالامىتى دەپ تۇرلۇك گەپلەرنى سېتىپ ئالدىدۇ. ئەگەر ناغرىنىڭ ئاۋازى سۇس چىقسا كېسەلنىڭ ساقىيىشىدىن ئۈمىد يوق دەپ قارىغان. شۇنداق قىلىپ كېسەل بولغۇچىلار بۇ غوجامغا پات - پات كېلىپ تۇرغان. ئۇلارمۇ يا ئىلى ياسەمەت دەپ توۋلاپ تۇرغان. كېسەللەر بۇ يەرگە كېلىپ ياغ پۇراتقان. بۇ ئۇلارنىڭ ئوبدان بىرۋاق ئوزۇقى بولغان. باشقا ئېلىپ كەلگەن ئاشلىق، پاختا، ماي، چەكمەن، ماتا قاتارلىق نەرسىلەر ساھىپ تەكىيرنىڭ دۇئاسى بىلەن ئۆيىگە كىرىپ تۇرغان. ساددا دېھقانلارنى ئالداپ نەپ ئالالىغان مۇيسىپىتلارنىڭ بۇ ئىشى ئازادلىققا قەدەر داۋاملاشتى. «ھەززىتى ئىلى قەدەمجاي» ناملىق بۇ غوجام مەدەنىيەت ئىنقىلابىدا بۇزۇۋېتىلىپ ئۆيىنىڭ ئورنىغا مەدەنىيەت پونكىتى سېلىندى.

پىچان ناھىيە لەمجىن يېزا ئاستانە مەھەللىسىدىكى «قىسلاش غوجام» توغرىسىدا

پىچان ناھىيىسىنىڭ لەمجىن يېزىسى ئاستانە مەھەللىسىنىڭ غەرب تەرىپىدە ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان كىشىلەرنىڭ بىر مازىرى بار. بۇ مازارنىڭ نامى «قىسلاش غوجام» دېيىلىدۇ. ھازىرغىچە كىشىلەر بۇ مازارغا ناھايىتى قاتتىق ئېتىقاد قىلىپ كەلمەكتە.

«قىسلاش غوجام» ناھىيىمىزگە ئىسلام دىنىنىڭ تارقىلىشىنى تەتقىق قىلىشتا مۇھىم بىر تارىخىي ماتېرىيال. «قىسلاش غوجام» ھەققىدىكى رىۋايەتلەر كىشىلەرنىڭ روھى دۇنياسىدىكى ئۆزگىرىشلەر بىلەن ئىجتىمائىي رېئاللىقنىڭ ماھىرلىق بىلەن بىرلەشتۈرۈلۈشى.

بۇ ماقالىمدە مازارنىڭ پەيدا بولۇشىدىكى ئىجتىمائىي ۋە تارىخىي سەۋەبلەرنى، ئەينى ۋاقىتتا توقۇلغان رىۋايەتلەرنى ئىگىلىگەن ئەھۋاللارغا ئاساسەن كىتابخانلارنىڭ تەپەككۇرىغا سۇنىمەن.

بۇندىن نەچچە يۈز يىللار بۇرۇن بۇددا دىنىغا ئېتى-

ئۇيغۇر كىتاب ئۆيىكلى
www.uyghurkitap.com

ھاد قىلىۋاتقان قەشقەرنى مەركەز قىلغان قارىخانىلار خاندانلىقىغا قاراشلىق خەلقلەر ئارىسىغا ئىسلام دىنى تارقالغانىدىن كېيىن، ئۇزۇن يىللىق ئۇرۇشلار نەتىجىسىدە، قارا قوجو ئۇيغۇر خانلىقى تەۋەسىدىكى خەلقلەر ئارىسىغىمۇ ئىسلام دىنى تارقىلىشقا باشلىغان. بىزنىڭ ئەجدادلىرىمىز ئىسلام دىنىنى كېيىنرەك قوبۇل قىلىپ، بۇ دىن تېخى ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلەپ كېتەلمىگەن ۋاقىتلاردا سەيدى ۋاققاس ئىسىملىك بىر دىن تارقاتقۇچى لەمجىن ئاستانىغا چىقىپ تۇرۇپ قالىدۇ. ئۇ لەمجىندە تۇرغان مەزگىلىدە ئىسلام دىنىنى تەشۋىق قىلىپ مەھەللىدىكى ياشقاچوڭراق بولغان كىشىلەرنى ھەر كۈنى ناماز ئوقۇيدىغان ھالەتكە كەلتۈرگەن ۋە دىن ئېتىقادى سۆزلارنى تۈرلۈك يوللار بىلەن كۆندۈرۈپ، ئۇلارنىڭ ئىشەنچىسىنى ئاشۇرۇپ، مۇسۇلمانچىلىق يولىغا كىرگۈزگەن. ئەمما ياشراق كىشىلەرنى ناماز ئوقۇشقا كۆندۈرۈش ئاسانغا توختىمىغان. ئۇلار قارشىلىق پوزىتسىيىسىدە بولغانىدى، مۇسۇلمانچىلىقنىڭ يوللىرى دىنىي تەرىقەت توغرىسىدا تەشۋىقاتنى داۋاملىق كۈچەيتىپ بارغان. شۇنداق قىلىپ ياشلار ئارىسىدا قارشىلىق داۋاملىق كۈچىيىپ، بۇ بىر نېمىنى ئۆلتۈرۈپلا تاشلىساق بىزگە ناماز ئوقۇشنى زورلايدىغان ئادەم تۈگەيدۇ دەپ قاراپ، بۇ دىن تارقاتقۇچىنى ئۆلتۈرۈۋېتىش قارارىغا كېلىدۇ.

ئاستانىنىڭ غەرب تەرىپىدە بۇلاقسۇيى، تاغ سۇ-
يى ئاقىدىغان چوڭ غول بار. ئۇزۇن يىللار سۇنىڭ ئې-
قىشى بىلەن سۇ يالاپ، غولنىڭ غەرب تەرىپىدە 20—30 مې-
تىر ئېگىزلىكتە يارلىق پەيدا قىلغان. بۇ يارنىڭ ئۈستى
تەرىپى تۈزلەڭلىك بولۇپ، دۆڭنىڭ ئۈستى تەرىپىدىن غول-
غا چۈشكىلى بولىدىغان تار بىر جىلغا بار. مۇشۇ جىلغى-
دىكى تار يول بىلەن تۆۋەنلەپ 20 مېتىردەك پەسلىگەن-
دە شىمال ۋە جەنۇب تەرەپكە 50 مېتىردەك كەڭلىكتە يان-
تۇراق $100m^2$ كەلگۈدەك كەڭرى جاي بار. بۇ يەردە
دىن تارقاتقۇچى ئۆزى كولىغانمۇ ياكى بۇرۇندىن بارمۇ
ئەيتاۋۇر بىرغار بار. ئۇنىڭ يېنىدا يەنە بىر كىچىك بۇ-
لاق بار. دىن تارقاتقۇچى جىلغىنىڭ شىمالىي باغرىدىكى
مۇشۇ غاردا تۇرۇپ ئىستىقامەت قىلغان. دىنىي پائالىيەت
ئېلىپ بارىدىغان چاغدا تۆۋەنگە چۈشىدىغان تار يول ئار-
قىلىق ناغراخانىغا چۈشۈپ ئۇ يەردىن پەستىكى غولنى
كېچىپ ئۆتۈپ، ئاستانە مەھەللىسىگە بېرىپ كېلىپ تۇرغان.

دىن تارقاتقۇچىغا قارشى تۇرغۇچىلار، بۇنى يوقى-
تىشنىڭ ئەڭ ياخشى پەيتى، غارغا كىرىپ ئىستىقامەت قى-
لىپ، دىنىي پائالىيەت ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن سىرتقا چىق-
قان ۋاقتى، دەپ ھېسابلاپ، بىر قانچە كىشى غارنىڭ ئاغ-
زىنى پايلاپ ياتىدۇ. ئەمما بۇ ئادەم بىر كۈنگىچە سىرت-
قا چىقمايدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇلار بىرنەچچە سېمىنا بولۇپ

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

كېچە ـ كۈندۈز كۆزەت قىلىندۇ، ئۈچ كۈن ئۆتۈپ كەتكەن بولسىمۇ بۇ كىشى غاردىن چىقمايدۇ.

شۇ كۈنلەردە قومۇلدىن ھەر بىرى 10 دىن تۆگىگە يۈك ئارتىپ پىچانغا قاراپ كېلىۋاتقان بىر ئۆيغۇر، بىر تۆگىچىنىڭ تۆگە كارۋىنى پىچان ناھىيىگە 30 كىلومېتىر ماڭسا يېتىپ كېلىدىغان يول ئۈستىدە، بىر بۇلاق بېشىدىكى تال تۈۋىدە، ئوت قالاپ چاي قاينىتىۋاتقان بىر كىشىگە ئۇچراپ قېلىپ قومۇلدىن چىققان بۇ ئىككى كىشىمۇ بۇ يەرگە چۈشۈپ دەم ئالىدۇ. بۇلار ئولتۇرۇشقاندىن كېيىن، چاي قاينىتىۋاتقان كىشى كارۋاننىڭ قەيەرگە بارىدىغانلىقىنى سورايدۇ.

قومۇلدىن كەلگەنلەر ئۆزلىرىنىڭ لۈكچۈنگە بارىدىغانلىقىنى ئېيتىدۇ. بۇ گەپنى ئاڭلىغان ھېلىقى كىشى، سىلەر لۈكچۈنگە بارىدىغان بولساڭلار مېنىڭ شۇ تەرەپكە ئەۋەتىدىغان بىر كىچىككىنە خالتام بار ئىدى، ئالغاچ كەتسەڭلار دەيدۇ. قومۇلدىن چىققان ئىككى كىشى بۇنىڭغا قوشۇلىدۇ. بىر ئاز دەم ئالغاندىن كېيىن ئۇلار يولغا چىقماقچى بولۇپ مېڭىش ئالدىدا «خالتىنى بېرىڭ، بىز يولغا چىقىمىز» دەيدۇ. ئۇ كىشى دەرھال يېنىدىن بىر سىقىم ئاق پاختىنى چىقىرىپ ئالدىدا كۆيۈۋاتقان ئوتنىڭ چوغىدىن قاقتەك ئېلىپ، پاختىغا ئوراپ، خالتام مۇشۇ دەپ ئۇلارغا بەرمەكچى بولىدۇ. ئەمما يولۇچىلار،

ق«انداق قىلىپ پاختىنىڭ ئارىسىدا چوغنى ساقلىغىلى بولىدۇ، ئۇت كەتمەمدۇ» دەپ ئالغىلى ئۇنىمايدۇ. ھېلىقى ئادەم پاختىنىڭ ئارىسىدىكى چوغنى كۆرسىتىپ، مانا سىلەر كۆرۈپ بېقىڭلار، ئۇت پاختىنى كۆيدۈرمەيدىغۇ، ئۇت كەتمەيدۇ دەپ كۆرسەتكەندىن كېيىن يولۇچىلار بۇنىڭغا ئىشىنىپ خالتىنى ئالىدۇ.

ئۇلار مېڭىش ئالدىدا ھېلىقى كىشى مۇنداق دەپ تاپىلايدۇ: بۇ خالتىنى لۈكچۈنگە مېڭىش يولۇڭلاردا لەمجىن ئاستانە مەشەت غوجامنىڭ ئالدىغا بارساڭلار بىر مۇنچە قېرى ئادەملەرگە ئۇچرىشىسىلەر، شۇلارغا بېرىپ قويساڭلار بولىدۇ. بۇ خالتىنى كىم بەردى؟ دەپ سورىسا قىزىل ساقال، قىزىل قاشلىق بىر كىشى بەردى دېسەڭلار بولىدۇ، دەيدۇ: «يولۇچىلار بىز ئۇنتۇپ قالساق قانداق قىلىمىز» دەپ سورايدۇ. ھېلىقى كىشى ئۇلارغا: «سىلەر غەم قىلماڭلار، سىلەر ئۇنتۇپ قالساڭلار، تۆگەڭلار ئۇنتۇپ قالمايدۇ» دەيدۇ. شۇنىڭ بىلەن تۆگە كارۋىنى يولغا چىقىپ كېتىدۇ. ئۇزۇن مېڭىپ سەپەر ھاردۇقى يەتكەن كارۋانلار لەمجىنگە يېتىپ كەلگىچە ئۆزلىرىگە تاپشۇرۇلغان خالتا ئۇلارنىڭ يادىدىن كۆتۈرۈلۈپ كەتكەن ئىكەن. دېگەندەك ئاستانە مەشەت غوجامنىڭ ئالدىغا كەلگەندە تۆگە يېتىۋېلىپ ماڭغىلى ئۇنىمايدۇ. بۇ ۋاقىتتا كارۋانلاردىن بىرسى تۆگىسىنى

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

قوپقۇزالمايدۇ. بۇ ۋاقىتتا يەنە بىر ھەمراسىنىڭ يادىغا يولدا ئۇچراشقان كىشىنىڭ خالتا ئەۋەتكەنلىكىنى ئېسىگە سېلىپ، «تۆگىنى ئۇرما، ئۇرساڭمۇ قوپمايدۇ، بىز مۇنۇ خالتىنى ئىگىسىگە تاپشۇرۇپ بەرمىسەك تۆگە ئورنىدىن قوپمايدۇ» — دەيدۇ. شۇنداق قىلىپ بۇلارنىڭ تاماشا-سىنى كۆرىدىغان بىر مۇنچە كىشىلەر توپلىشىدۇ. كارۋان-لار ھېلىقى خالتىنى چىقىرىپ، توپلانغان كىشىلەر ئارى-سىدىكى چوڭراق كىشىلەرگە ئەھۋالنى ئۇقتۇرۇپ خالتىنى تاپشۇرىدۇ. بۇلار پاختىنىڭ ئىچىدىكى چوغنى كۆرۈپ، ھەيران قېلىشىپ «بۇنى كىم بەردى؟» دەپ سورىشىدۇ، كارۋانلار «پىچانىنىڭ كۈن چىقىش تەرىپىدە بىر قىزىل ساقال، قىزىل قاشلىق بىر ئادەم بەردى» دەيدۇ. موي-سپىتلەر دەرھال غاردا قامىلىپ قالغان كىشىنىڭ شۇ ئىكەنلىكىنى بىلىپ، قىزىل ساقاللىق كىشىنى يادئېتىپ، دەرھال ئۇ كىشىنى ئەكىلىشىۋېلىش ئۈچۈن يولغا چىقىدۇ. دېگەندەك ئولتۇرغان بۇلاق تۈۋىدىكى تالنىڭ يېنىغا بارسا قىزىل ساقاللىق كىشى بار ئىكەن. لەمجىندىن بارغانلار بۇ ئادەمنى غارنىڭ ئىچىدە قامالغان تۇرسا، ھېلىمۇ كېچە - كۈندۈز غارنىڭ ئاغزىنى ئادەم ساقلا-ۋاتسا قانداق قىلىپ غاردىن چىقالىدىڭ، دەپ ھەيران قې-لىپ، غاردىن قانداق چىقالىغىنىنى سورىغاندا، مەن مۇشۇ يەردىن چىقتىم دەپ ئۆزى تۇرغان يەرنى كۆر-

سەتكەن. شۇنداق قىلىپ قىزىل ساقاللىق چىققان جاي
چىقتىم دەپ ئاتىلىپ قالغان ئىكەن. بۇلار
قىزىل ساقاللىق بىلەن كۆرۈشۈپ، لەمجىن ئاستانىگە
قايتىپ كېتىشنى تەلەپ قىلغاندا، ئۇ كىشى مەن ئۆ يەر-
گە بارمايمەن. قۇمۇلغا بارىمەن، لەمجىن ئەمەلدارلىرى-
نىڭ قامچىسىدىن قان تامسۇن، ئەمەلدارنىڭلار قۇدرەتلىك
بولسۇن. ئامىن ئاللاھۇ ئەكبەر دەپ قولىنى كۆتۈرۈپ
دۇئا قىلىپ قۇمۇل تەرەپكە قاراپ كېتىپ قالىدۇ.

شۇنىڭدىن كېيىن قۇمۇلدىن چىققان بىر ئۇيغۇر،
بىر تۇڭگان بىرلىشىپ، قىزىل ساقاللىق، قىزىل قاش-
لىق دىندار، ئىستىقامەت قىلغان غارنى ئاساس قىلىپ،
جىلغىنىڭ شىمالىي يانباغرىغا ئۇيغۇرلار بىر گۈمبەز
ئېگىدۇ. تۇڭگانلار جەنۇبىي يانباغرىغا بىر ئېغىز
ئۆي سېلىپ. ئالدىغا لەمپە ياساپ، لەمپىنىڭ ئەتراپىغا
تاغاق قويۇرۇپ ياسايدۇ. بولاق ئەتراپىغا دەرەخ تىكى-
دۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ جاي ئۇيغۇرلار بىلەن تۇڭگانلار-
نىڭ دىنى پائالىيەت ئېلىپ بارىدىغان جايىغا ئايلىنىپ
قالغان. ھازىرغا قەدەر ئۇيغۇرلار دىنى تىلەك تىلەيدى-
غانلار، جاراھەت چىققانلار بۇ جايغا كېلىپ ياغ يۇرۇتى-
دۇ. چاچراتقۇ سالىدۇ. كىم قانداق ۋاقىتتا يادلانسا
شۇ ۋاقىتتا بېرىۋېرىدۇ. بەزى چەتتىن كەلگەنلەر ئىستى-
قامەتتە تۇرىمىز دەپ مەلۇم ۋاقىت تۇرۇپ قالىدىغانلار-

مۇبار. بۇرۇن بۇ جاينىڭ شەيخلىرى بار ئىدى.

تۇڭگانلار بولسا (خۇپىيە مەزھىبىدىكىلەر) ھەر يىلى قەمەرىيە 3 - ئاينىڭ 29 - كۈنى چوڭ - كىچىك، ئەر - ئاياللار بۇ جايغا يىغىلىپ بىر كۈن نەزىر ئۆتكۈزۈپ قايتىپ كېتىدۇ.

بۇ جاينىڭ يەر شەكلى تار، قىسىلچاق بولغانلىقى ئۈچۈن ھازىرغىچە بىرەر كىشىنىڭ نامى بىلەن ئەمەس، يەر شەكلىگە قاراپ «قىسلاش غوجام» دەپ ئاتىلىپ كەلمەكتە.

پىچان ناھىيە لەمجىن ئاستانە «مەشەت غوجام» ۋە ئاستانە مەدرىسى توغرىسىدا

پىچان— لۈكچۈن تاشيولى لەمجىن ئاستانەمەھەللى- سىگە يېقىنلاشقاندا، قوش گۇمبەزدىكى داۋاندىن تۆۋەن- لەپ ئەگىپ سۇ ئېلىپكەتكەن ئىستانسىنىڭ ئېرىقىنىڭ شى- مالى بىلەن قەدىمىي قەبرىستانلىقنى ئوتتۇرىدىن كېسىپ ئۆتۈپ. جەنۇب تەرەپكە بۇرۇلۇپ. لۈكچۈن تەرەپكە سوزۇ- لۇپ كېتىدۇ. تاش يولنى كېسىپ ئۆتكەن قەبرىستانلىق- نىڭ شىمالىي بۇرجىكىدە بىر گۇمبەز ۋە ئۇنىڭغا ياندىشى- تۇرۇپ سېلىنغان بىر نەچچە ئېغىز ئۆي، ئۆينىڭ ئالدى- غا ياغاچتىن ياسالغان رىشاتكا ئورنىتىلغان بىر مازار بولۇپ. ئىشىكى غەرب تەرەپكە قارىتىلغان. كىشىلەر بۇ مازارنى «مەشەت غوجام» دەپ ئاتايدۇ. بۇ مازارنىڭ ئالدىدىن كەڭرەك بىر ئېرىق ئېلىنغان بولۇپ، ئېرىق سۈيى مازارنىڭ شەرق تەرىپىدىكى 6 – 7 بۇلاقنى كولاپ بىرلەشتۈرۈپ باشلاپ كېلىنگەنلىكى ئۈچۈن قىش - ياز ئېقىپ تۇرىدۇ. شۇ يەردىكى خەلقلەر بۇ ئېرىقنى ماشتىب- رىق دېيىشىدۇ. بۇ مەشەت ئېرىقى دېگەن نامنىڭ ئۆزۈن

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

يىللار مابەينىدە خەلق ئارىسىدىكى ئاتىلىشنىڭ سەل ئۆزگىرىپ كەتكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ. خەلق ئارىسىدا بۇ مازارغا ئاساس سالغۇچىلار مەشەتلىكلەر دېگەن گەپلەر بار. ئەگەر بۇ مازار بىلەن ئېرىقنىڭ نامى بىرەر شەخسنىڭ نامى بىلەن ئەمەس، جاينىڭ نامى بىلەن ئاتالغان بولۇپ، شىنجاڭدا قاراخانىلار خانلىقى دەۋرىدە ھەممىدىن بۇرۇن ئىسلام دىنى تارقالغان جاي ئاتۇش ناھىيىسىنىڭ سۇنتاغ يېزىسى مەشەت مەھەللىسىدىن دىن تارقىتىش ئۈچۈن كەلگەنلەر بولۇشى مۇمكىن، ئۇلارنىڭ ئىچىدە دىن ئۆلىماسى ۋاپات بولغاندا بۇ جايىنى مازار قىلىپ، قالغانلىرى مازارنىڭ شەيخلىرى بولۇپ ئولتۇراقلىشىپ قالغان. ھازىر لەمجىن ئاستانىدا مەشەتلىكلەرنىڭ ئەۋلادلىرى بار.

لەمجىن ئاستانە مەدرىسىنى 1920 - يىلى مۇھەممەت رېھىم ھاجى دېگەن كىشى ھەرەمگە بېرىپ كەلگەندىن كېيىن سالدۇرغان. بۇ مەدرىسىنىڭ ئورنى «مەشەت غوجامنىڭ ئالدى تەرىپىدە بولۇپ، ھازىرقى ئاستانە مەھەللىسىدىكى تەمىنلەش كوپېراتىپى ماگىزىنىنىڭ قارشى تەرىپىگە جايلاشقان.

مەدرىسىنىڭ ئىگىلىگەن ئورنى 3 مو ئەتراپىدا بولۇپ، 2 قەۋەتلىك، ئىشىكىنى غەرب تەرىپىدىكى چوڭ يولغا قارىتىپ، 4 ئەتراپىغا ئايلاندۇرۇپ كېمىر ئۆي،

سايلاندى. بىر قانچە قېتىم ئىلغار دىنىي زات بولۇپ مۇكاپاتلاندى. ئابدۇللا داموللام 1987 - يىلى خوتۇنى سارىخان قۇشناچ بىلەن ھەرەمگە بېرىپ ھەج تاۋاپ قىلىپ كەلدى. ئابدۇللا داموللام ھاجىم ھازىر خەلق ئۈچۈن تېخىمۇ ياخشى خىزمەت قىلىش ئۈچۈن پۈتۈن كۈچى بىلەن تىرىشماقتا.

ئاستانە مەدرىس ئازادلىقتىن كېيىن كوللېكتىپ ۋە شەخسلەر تەرىپىدىن بىر مەھەل ئىشلىتىلگەندىن كېيىن مەدەنىيەت ئىنقىلابىدا بۇزۇۋېتىلدى.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

پىچان بازار ئۇلۇغ تۇر مەدرىسى ۋە بازار چوڭ مەسچىت توغرىسىدا

پىچان ئۇلۇغ تۇر مەدرىسىنىڭ تارىخى:

بىلىدىغانلارنىڭ ئەسلىشىچە، بۇندىن 200 يىللار بۇرۇنلا ئۇلۇغ تۇردا قەدىمىي مازار بار بولۇپ، كېيىن ئۇلۇغ مازارنىڭ جەنۇب تەرىپىگە «شىھىتلىق مەركىزى بولسۇن» دەپ بىر گۈمبەز ئەگدۈرۈلگەن ئىكەن. بۇ گۈمبەزنىڭ بىر كىلومېتردەك جەنۇبىغا قەبرىگاھلىق پاسىلى قىلىپ بىر جۈپ گۈمبەز ئۇنىڭغا يانداشتۇرۇپ بىر نەچچە مېتر ئېگىزلىكتە بىر جۈپ تۇر سېلىنغان ئىكەن. شۇندىن بېرى بۇ شىھىتلىكنى ئۇلۇغلاپ «ئۇلۇغ تۇر» دەپ ئاتاپ كەلگەن. بۇ كونا قەبرىستانلىقنىڭ ئورنى ھازىرقى ماددىي ماللار شىركىتىدىن، «ناھىيىلىك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش» پونكىتى، ئائىلىلىكلەر قورۇسىدىن تارتىپ بۇ قۇر ئېرىق بويىغىچە سوزۇلغان.

تۇرنىڭ ئورنى. ماددىي ماللار ئىدارىسىنىڭ ئىككى قەۋەتلىك ئائىلىلىكلەر ئولتۇرغان بىنالارنىڭ ئورنىغا توغرا كېلىدۇ.

بۇرۇنقى ۋاقىتلاردا پىچاندا ئولتۇراقلاشقان كىشىلەر ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلغان بولسىمۇ، مولللامىلار يوق دېيەرلىك ئىكەن. شۇ كۈنلەردە قەيەردىن كەلگەنلىكى ئېنىق بولمىغان، ئوتتۇرا ياشلاردىكى ئالتە نەپەر كىشى ئۇلۇغتۇر مازىرىغا كېلىپ ئورۇنلاشقان. ئۇلار كېلىپ ئۇزۇن ئۆتمەي «بىز دىنىي قېرىنداشلارنىڭ بالىلىرىنى خالىسانە ئوقۇتىمىز» دەپ تەشۋىقات يۈرگۈزۈپ، بىر مەھەل ئۆتكەندە، ئوششاق باللار ۋە بالاغەتكە يەتكەنلەر بولۇپ 20 – 30 دەك كىشى ئوقۇشقا كەلگەن. سىرتتىن كەلگەن ھېلىقى مولللامىلار بىر تەرەپتىن، دەرس ئۆتۈپ، بىر تەرەپتىن مازارنىڭ ئۆيلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ھالدا شىمالىي تەرەپتىكى دۆڭلۈك بوش يەرلەرنى ئاساس قىلىپ سوقما تام سوقتۇرۇپ مەدرىسىنىڭ دەسلەپكى چېگرىسىنى بېكىتكەن.

سىرتتىن كەلگەن دىندارلارنىڭ بىرەر يىلدەك تىرىشچانلىق كۆرسىتىپ ۋەز - نەسىھەت، ئەمىر - مەرۇپ قىلىشى ئارقىسىدا خەلقنى ھەرىكەتكە كەلتۈرۈپ، خالىس ياردەم قىلىش ئارقىلىق جەنۇبىي تەرىپىگە 16 ئېغىز (ئىشىكىنى شىمالغا قارىتىپ) شىمال تەرىپىگە 12 ئېغىز (ئىشىكىنى جەنۇب تەرەپكە قارىتىپ) ھوجرا ئۆيلەرنى سېلىپ چىققان. شىمالىي تەرەپتىكى ھوجرىلاردا موللا - خەلپەتلەر، جەنۇب تەرەپتىكى ئۆيلەردە باللار ئوقۇغان.

بىر نەچچە ۋاقىت ئۆتۈپ، مەدرىسىنىڭ شىمالىي تەرىپىگە ئىككى قەۋەت قىلىپ پەشتاق سالغان، بىر قەۋىتى «ۋەشىشەمسىخانا»، بىر قەۋىتى موللامىلارنىڭ يازلىقى ئولتۇرىدىغان دالان ئۆيى قىلىنغان. مەدرىسە پۈتكەندە مەدرىسىدە تۇرغانلار ئۆزىنىڭ تۇرمۇشىنى قامداش ئۈچۈن يەر سۇيى كۆپرەك بولغان مۇسۇلمانلارنىڭ مەدرىسىگە ئاتاپ يەرلىرىنى ۋەخپە قىلىش تەشۋىقاتىغا ئاساسەن، ئاز - ئازدىن ۋەخپە قىلدۇرىدىغانلار ئۆز يەرلىرىنى مەدرىسىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بەرگەن. دېھقانلار ۋەخپە يەرلەرنى تېرىپ ئىجارىسىنى مەدرىسىگە تاپشۇرۇشقا باشلىغان يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ۋەخپە قىلىنغان يەرلەر كۆپىيىپ 10 دادەنلىك (100 مو) كە يەتكەن. ۋەخپە يەرلەرنىڭ كىرىمىنى، قازى ئاخۇن مۇدەرسلار دەرىجىسى بويىچە بۆلۈشۈپ ئېلىپ بىر قىسمىنى يېتىپ ئوقۇيدىغان تالىپلار ئۈچۈن چىقىم قىلىنغانىدى.

مەدرىسىدە ئوقۇيدىغانلارغا ئىككى كىشى دەرس ئۆتىدىغان، بىرى، كىچىكلەرگە ئېغىزچە ئۆگەتسە، يەنە بىرى، ھەپتىيەك قۇرئاننى ئۆگىتەتتى. بىرىنىڭ ئىسمى ھەمزە ئەمرى، يەنە بىرىنىڭ ئىسمى خوجىمەشۇق بولۇپ، بۇلار بىر نەچچە يىل ئوقۇتۇش ئارقىلىق دەسلەپ قۇشتۇرلۇق غوجا ئابدۇل مەنسۇر قەمەرىدىن دېگەنلەرنى قارى قىلىپ يېتىشتۈرگەن.

بىر نەچچە يىل بالىلار ۋە ياشلارنى ئوقۇتۇپ ئىمام - مەزىن، قارىلارنى يېتىشتۈرۈپ قويغان. سىرتتىن كەلگەن دىندارلار بۇرۇن قانداق كەلگەن بولسا، بىر كېچىدىلا غايىپ بولۇپ كېتىپ قالغان. شۇندىن بېرى، ئاۋۋال ئۇلۇغ تۇر مەدرىسىگە يارقارى دېگەن كىشى ئەلەم ئاخۇن بولغان.

1840 - يىللارغىچە ئىلگىرى كېيىن بولۇپ لىتىپ قازى ئاخۇن، ئابدۇراھمان ئاخۇنۇم، ھۇسەنىنىياز قازى، ئەۋەيت ئاخۇنۇملار قازى بولۇپ سورىغان. (1840 - يىلىدىن 1911 - يىلىغىچە ئارىلىقتىكى قازى مۇددرىسلەرنى ئىنقىلاپ ئالالمىدۇق)، 1911 - يىلىدىن كېيىن تىتىرلىق ئەۋەيت قازى، يۈسۈپ دامولىلام، ئىسمايىل دامولىلام (تۇرپانلىق) لار مۇددەرىس بولۇپ ئۆتكەن. «ئۇلۇغ تۇر» مەدرىسى پۈتۈپ بىر مەزگىل ئۆتكەندىن كېيىن، بۇ يەرگە كېلىپ ئوقۇيدىغانلارمۇ كۆپەيگەن. بۇرۇنقى پىچان يېزىسىغا تەۋە جايلاردىكى مۇسۇلمانلارنىڭ ھەممىسى ئۇلۇغ تۇرغا كېلىپ جۈمە نامىزىنى ئوقۇيدىغان ئىدى.

ئىككى ھېيت نامىزىنىمۇ بۇ جايدا ئوقۇيدىغان.

چوڭ يىغلىقتا (1933 - يىللىرى) مەدرىسىگە ئوت كېتىپ توختى خاجتۇ قاتارلىق كىشىلەر بىر نۆۋەت رېمونت قىلىپ ياسىغان.

ھازىر ئۇلۇغ تۇر مەدرىسى ۋەيران بولۇپ، ناھايى-

تى ئاز قىسمى قالدى. ئورنىغا 1980 - يىللار ئىچىدە خەلق بىر يېڭى مەسچىت سېلىپ ئالدى.

ئۇلۇغ تۇر مەدرىسىنىڭ ئۇزاقراق تارىخىنى بىلىدىغان پىچان بازاردا ئولتۇرۇشلۇق نەمتۇل ئىمام (ھاجىم) ھازىر 111 ياشقا كىرگەن. ئۇنىڭ ئاتىسى سامۇت مەزىن 100 ياش ئەتراپىدا ۋاپات بولغان. ئاتىسىنىڭ، ھاجىم بالىلىق ۋاقتىدا ئاڭلىغان، كۆرگەنلىرى ۋە ھاجىمنىڭ ئۆزى ئاڭلىغان، كۆرگەنلىرى توغرىسىدا سۆزلەپ بەرگەنلىرى ئاساسىدا شىرىپ نەمەتنىڭ ياردىمى بىلەن رەتلەندى.

پىچان بازار چوڭ مەسچىتى:

پىچاندا ناھىيە تەسىس قىلىنىشتىن بىر ئەسىر بۇرۇن، پىچان بازىرىدا ئولتۇرۇشلۇق ئاھالىلەر ئانچە كۆپ ئەمەس، شەھەر سېپىلىنىڭ ئىچىدە ئولتۇراقلاشقانلار كۆپرەك، سېپىلنىڭ تېشىدا ئاز بولۇپ، سامۇت ئىمامنىڭ قورۇسىدىن باشقا چوڭ قورۇ يوق. (ھازىرقى پوچتىخانىنىڭ ئالدىدىن شىمالغا سوزۇلغان چوڭ كوچىنىڭ ئېغىزى، سودا ئىدارىسى سېلىنغان جاينىڭ بىر قىسمى نەمتۇل ئىمامنىڭ دېنى ئىدى) ئۇ ۋاقىتلاردا ھازىرقى مەسچىتنىڭ ئورنىدا ناماز ئوقۇيدىغان بىرلا ئېغىز ئۆي بار ئىدى مەزكۇر كىچىك مەسچىتنىڭ غەربىي چوڭ ئېرىقچە ۋە جەنۇبىي تەرىپى 2 - يېنىك سانائەت ئىدارىسىگىچە بول-

غان جايلار گۆرلۈك ئىدى. ناھىيە قۇرۇلغاندىن كېيىن باشقا جايلاردىن كىشىلەر كۆچۈپ كېلىپ شەھەر تېشىدا ئولتۇرىدىغان ئادەملەر كۆپەيگەن.

ناماز ئوقۇيدىغانلارمۇ كۆپەيگەن. مەسچىت ئەتراپىدىكى گۆرلۈكنى تازىلاپ 150 كىشى سىغقىدەك چوڭ بىر گۈمبەز ئەگكەن، بارا ـ بارا، ھەر يىلى مەسچىتنىڭ دائىرىسىنى كېڭەيتىپ ئەتراپىنى قورشاپ، گۈمبەزنىڭ ئالدىغا لەمپە ياساپ، پەشتاق سېلىپ، جۈمە نامىزى ئوقۇيدىغان چوڭ مەسچىت بولۇپ قالدى.

20 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدىن ئازادلىققا قەدەر بۇ مەسچىتكە ساموت ئىمام، ئاستانىلىق زەپەر ئىمام، ھەۋىل موتوسۇپ، ھېۋىزۇل ئىمام، سىراجىدىن قارى (تۇرپانلىق) ناتىق ئىمام، نەمتۇل ئىماملار ئىمام بولغان. ئازادلىقتىن كېيىن، بايىز داموللام، توختى قازى، ئابلا قارى (توختى قازىنىڭ ئوغلى) لارمۇ ئىمام، ئىمىن مەزىن، ئىبراھىم مەزىن، ئابدۇل سونجاڭلار مەزىن بولغان.

ئەسلىدە بۇ مەسچىتنىڭ ئىگىلىگەن ئورنى 15 مو ئەتراپىدا ئىدى.

ھازىر تۇرلۈك سەۋەبلەر بىلەن ئورنى كىچىكلەپ ھازىرقى ئورنىنى ساقلاپ قالالىدى. گۈمبەز 1940 ـ يىللىرى ئىچىدە ئۆرۈلۈپ كېتىپ، ھەممە يېرى بىر نۆۋەت رېمونت قىلىنغان.

www.uyghurkitap.com

پىچان خەلقىنىڭ توي ئادەتلىرى ۋە بىزنىڭ چېلىشچى پالۋانلىرىمىز

ئۇزۇن زامانلاردىن بېرى ئاتا-بوۋىلىرىمىز ھاياتلىق ئۈچۈن تەبىئەت بىلەن كۈرەش قىلىپ، ھەرخىل تەبىئى ئاپەتلەرنى يېڭىپ، كارىز چېپىپ، سۇ چىقىرىپ، نۇرغۇن بوستانلىقلارنى بەرپا قىلىپ، مۇنبەت ئېتىزلارنى ئېچىپ، دېھقانچىلىق ۋە چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ، بۇ گوھەر زېمىندا بايلىق يارىتىپ، بىزگە مىراس قالدۇرۇپ، ئەۋلادمۇ-ئەۋلاد بەختىيار تۇرمۇش كەچۈرۈشىمىز ۋە ۋارىسلىق قىلىشىمىز ئۈچۈن زېمىن ھازىرلاپ بەرگەن.

ئۆتمۈشتە ئاتا-بوۋىلىرىمىز قەھرىمانلىق جاسارىتىنى جارى قىلدۇرۇپ، دەھشەتلىك ئۇرۇشلارنىڭ بالايى-ئاپەتلىرىنى تۈگىتىپ، سەلتەنەتلىك دۆلەت قۇرۇپ، باتۇرلارچە دەۋران سۈرۈپ، يۇرتنى گۈللەندۈرۈپ، ئىلىم-مەرىپەتكە كەڭ يول ئېچىپ، جاھان مەدەنىيىتىگە تۆھپە قوشۇپ، ئىنسانىيەت تارىخىدا ئۆچمەس ئىزلارنى قالدۇرغان ۋاقىتلىرىمۇ، جەمئىيەتتىكى مۇرەككەپ زىددىيەتلەر تۈپەيلى، سىنىپىي، مىللىي، دىنىي ئاسارەتلەرنىڭ چىرمىۋېلىشى

بىلەن زۇلمەتلىك، جاھالەتلىك ئېغىر كۈنلەرنى باشتىن كەچۈرۈشكە مەجبۇر بولغان ۋاقىتلىرىمۇ بولغان. زۇلۇم دەستىدىن قەددىنى پۈكۈلگەن مۇشەققەتلىك كۈنلەردە ئۇيغۇر خەلقىگە خاس مىللىي سەنئەت ۋە بەدەن چېنىقتۇرۇشتىن بىر كۈنمۇ ئايرىلىپ قالمىغان ئەجدادلىرىمىز، ئېغىر روھىي ئازاب ۋە جىسمانىي ئەمگەكتىن كېيىنكى ھارغىنلىق ۋە چارچاشنى مۇزىكا، ئۇسسۇل، ناخشا بىلەن يېشىپ، ئۇنىڭدىن مەنىۋى ئوزۇق ئېلىپ، روھىنى ئۆستۈرۈپ، جاپالىق كۈنلەرنىمۇ خۇشاللىق بىلەن ئۆتكۈزۈپ، روھىي تېتىك، جاسارەتلىك، كۆچتۈڭگۈر، ساغلام بەدەن، قەھرىمان ئەۋلادلىرىنى يېتىشتۈرۈپ كەلگەن. شۇڭا ناخشالىرى ئۆيلەردە ئەر-ئاياللارنىڭ دۇتار، ساتار بىلەن تەڭگەش قىلىپ ئېيتقان مۇڭلۇق ناخشىلىرى، ياشلارنىڭ غىجەك، تەمبۇر، داپ بىلەن تەڭگەش قىلىنغان مۇھەببەت ناخشىلىرى، توي ناخشىلىرى، مېلىس ناخشىلىرى، ئېتىزغا كېتىۋېتىپ، ھارۋا ھەيدەپ كېتىۋېتىپ، ئاخشىمى پاراڭدىن قايتىپ كېلىۋېتىپ ئېيتىلغان كوچا ناخشىسى، كېۋەز چاغلىغان ۋاقىتلىرىدىكى چاغلام ناخشىلىرى بىلەن قوشۇلۇپ، ئۈزۈلمەي ئېيتىلىۋاتقان ناخشا ئاۋازلىرىنى ھەممە ياقتىن ئاڭلىغىلى بولىدۇ. ھەتتا ياراتقۇچىنىمۇ ئۇنتۇپ ئەتىگەندە ھەيۋەت چېلىنغان ناغرا بىلەن سۇناي ئاۋازى، كوچا-كوي، مەھەللە، يېزىلارنى چاك

www.uyghurkitap.com

كەلتۈرۈۋېتىدۇ. ئۇ زامانلاردا سەھنىدە قويۇلىدىغان تىياتىر، كىنو، تېلېۋىزور بولمىغان بىلەن چوڭ-كىچىك، ئەر-ئاياللارنىڭ ھەممىسى ئۆزلىرىگە يارىشا كۆڭۈل ئېچىش ئىشلىرىنى، چېنىقىش ئىشلىرىنى ئېلىپ باراتتى... قىز-يىگىتلەرنىڭ تويى بولغاندا، نورۇز بايرىمىدا، سەھراغا چىققاندا، سۈننەت تويلاردا ياش قورامىغا قاراپ پائالىيەت ئۇيۇشتۇرىدۇ. تويىنىڭ قورۇسى بولغان كۈنى پۈتۈن يۇرت بىر يەرگە جەم بولۇپ، كۈندۈزى ناغرا-سۇنايغا ئۇسسۇل ئوينايدۇ. يىغىش قىلىدۇ. ئات ئويۇنى ئوينايدۇ. كەچتە چوڭلار نەغمىچىلەردىن مۇقام ئاڭلايدۇ، ياشلار بولسا، قىيىت مەشرىپى مېلىس ئوينايدۇ، چېلىشىدۇ، ياشلار ۋە بالىلارنىڭ ئويۇن پائالىيىتىنىڭ دائىرىسى تېخىمۇ كەڭ. ئۇلار ئىتتىپاقلىق-ئۆملۈكنى، باتۇرلۇقنى، سەزگۈرلۈكنى ئاشۇرىدىغان، تەن-ساغلاملىقنى كۈچەيتىدىغان ئويۇنلارنى ئوينايدۇ. لاچىن-كەپتەر ئويۇنى، چامغۇر-زەدەك ئويۇنى، گاگار ئويناش، كۈلەڭگۈچ ئۇچۇش، پاختا توپ ئويناش، تەپكۈچ تېپىش، ئېشەك ئويۇنى، مۇز تېيىلىش، پىرقىلىدىغۇچ نۇر ئويناش، لىڭگىر-تاق ئويۇنى، قاپاق كۆيدۈرۈش، رەگەتكە ئويناش، چاكۇم ئويناش، قومىلاق سېلىپ ئويناش، بۆلۈنۈپ جەڭ قىلىپ ئويناش، تېكە ئويناش، كۆزنى ئېتىپ قويۇش ئويۇنى، دۇم-دۇم ئويناش، جۇپ يالاڭ تۆشۈككە ياڭاق

ئېتمپ ئۇيناش، تۇخۇم چېكىشىش، توخۇ سوقۇشتۇرۇش، مىس پۇلنى تامغا ئۇرۇش ئويۇنى ۋە كەچتە باللار تونۇر بېشىدا ئولتۇرۇپ چۆچەك ئېيتىشىدۇ. يېزىلاردا دېھقانلار ئەتىياز، ياز كۈنلىرى ئالدىراش ئىشلەپ، كۈزنىڭ باياشات كۈنلىرىدە، قىش كىرگەندىن كېيىنكى بوش كۈنلىرىدە توي قىلىشقا ئادەتلەنگەن. توي قىلىدىغان ئائىلىلەر توي تەييارلىقىنى قىلىپ ئىككى تەرەپ قۇدىلار كېلىشكەندىن كېيىن،يىگىت تەرەپ،يىگىت ئاغىنىلىرى بىلەن تويلۇققا بېرىش، ئۇچۇن يانتاق چېپىپ ئەكىلىشكە كىرىشىدۇ. (تويلۇققا يانتاق بېرىدىغان قائىدە بار) توي كۈنى بىكىتىلگەندىن كېيىن، يىگىت قولداشلىرى بىلەن ئاتلىق ياكى پىيادە يۈرۈپ، مەھەللىلەر بويىچە يۇرتنى تويغا چىللايدۇ. 2- كۈنى قىز كۆچۈرۈپ كېلىنىدۇ. 3- كۈنى تويىنىڭ قورۇ كۈنى بولۇپ، مەخسۇس بىر چوڭ مەيدان تەييارلىنىدۇ. مەيدانغا كىگىز، پالاس قاتارلىق بىساتلار مەيداننى ئايلاندۇرۇپ سېلىنىدۇ، قۇدىلار ۋە يۇرت چوڭلىرىغا ئاتاپ ئۇستەل قويۇلىدۇ، ئۇستەلگەقەن-گېزەك، چاي قويۇلۇپ، تويغا كەلگەن كىشىلەر ئۆزلىرىنىڭ نام-ئەمەلى، ياش-قورامى، ئاياللار تەرتىپ بويىچە مەيداننى ئايلىنىپ ئورۇن ئالىدۇ. ئېگىز رەك جايدىن ناغرا-سۇنايچىلارغا ئورۇن ھازىرلىنىدۇ. كۆپچىلىك يىغىلىپ، ناغرا-سۇناي چېلىنغاندىن كېيىن، تەرتىپ

بىلەن ئۇسسۇل ئويناش باشلىنىدۇ. مەيدان چوڭ بولسا، 10-20 ئادەم ئۇسسۇل ئويناۋېرىدۇ. ھەربىر ئۇسسۇل ئوينىغۇچى توختىغاندا، تازىم-ئىكرام بىلەن يەنە بىرەي-لەننى ئۇسسۇلغا تارتىپ قويۇپ چۈشۈپ كېتىدۇ. مەيداندا ئۇسسۇل ئوينىغۇچىلارغا ئاتا-ئانىسى، دوست-يارانلىرى پۇل قىسىدۇ، ياكى يانچۇقىغا سېلىپ قويۇدۇ.

ئوتتۇردا پەتنۇس كۆتۈرۈپ «شەرشەر»دەپ ۋارقىراپ ئۇسسۇل ئوينىغۇچىلارنىڭ بېشىدىن ئايلاندۇرۇپ يۈرگەن قىزىقچى، توي ئىگىسى، ياكى باشقىلار تەرىپىدىن پەتنۇسقا سېلىنغان پۇلنى ناغرا-سۇنايچىلارنىڭ ئالدىغا تۆكۈپ تۇرىدۇ. يۇرت چوڭلىرى، قۇدىلار، قىز-يىگىتلەر ئۇسسۇلغا تارتىلغاندا تېخىمۇ قىزىپ كېتىدۇ. نازىرگۇم بىلەن جاق-جۇبۇرجاق ئۇسسۇلىنى ئوينايدىغانلار كۆپ ئەمەس، بۇئۇسسۇلنى ئويناش قىيىنراق. شۇڭا ناغرا-سۇناي نازىرگۇمغا چېلىنغاندا قىزىقچىلىق قوشۇلۇپ ئوينىلىدىغان بۇ ئاخىرقى ئۇسسۇل ئوينالغاندا مەيداندا قىقاس-چۇقانلار باشلىنىپ، توي ئۇسسۇلى ئەڭ ئەۋجىگە چىقىپ ئاخىرلىشىدۇ. ئۇسسۇل ئاخىرلاشقانغا قەدەر مەيداندا تەرتىپ ياخشى بولىدۇ. هازىر چوڭ ياشلىقلار سەپتىن چىقىرىلىپ، مەس تويغا ئايلىنىپ قالدى. تويىنىڭ قورۇ كۈنى توي ئىگىسىنىڭ تۇغقانلىرى، يار-بۇرادەرلىرى توي سوۋغىتى تەقدىم قىلىدۇ، سوۋغات قىلىنغان رەخت بىلەن

پۇل، رەخت ئۈستىگە پۇل بىر-بىرلەپ مىخلىنىپ، ئۇنىڭ بېشى پاكى ئارىلىقىنىڭ تاملىرىغا ئېسىپ قويۇلىدۇ. قوي ئېلىپ كەلگەنلەر قويىنىڭ بېشىغا بىر پارچە رەختنى چىگىپ، قويىنى مۇرىدىن ئېگىز كۆتۈرۈپ كىرىپ تەقدىم قىلىنىدۇ. قۇدىلار ئۆز-ئارا مېۋە-چېۋە تەييارلاپ «قۇدىلار خېنىنىسى»-دەپ تەقدىم قىلىشىدۇ. يىگىت-قىزلار، يىگىتنىڭ دوستلىرىمۇ خېنىنا سوغۋا قىلىدۇ. ياشلار قىيىت مەشرىپى ئوينىغاندا، تەرتىپ ئىنتىزامنى بۇزغۇچىلارغا جازا چارىسى بىلەن يىغىلغان مېۋە-چېۋى-لەر ناھايىتى كۆپ يىغىلىدۇ. خېنىنا قىلىنغان مېۋە-چېۋى-لەر بىلەن جازا مېۋىلىرى قىيىت مەشرىپى. مېلىس تۈگىگەندىن كېيىنكى ياشلارنىڭ ئۆز-ئارا ئولتۇرۇشى ئۈچۈن سەرپ قىلىنىدۇ، يىگىت تەرەپتىن چىقىم قىلىنماي-دۇ. يىگىتنىڭ بېشىغا داستا كەيگۈزۈلۈپ، بوينىغا كىچىگىرەك، بېلىغا چوڭراق ياغلىق چىگىپ قويىدۇ. يىگىت قولداشلىرى توي تۈگىگەنگە قەدەر ئۇنى «سولتان» دەپ ئاتايدۇ. ياشلار بىر يەرگە توپلىنىپ، يىگىتنىڭ داستىسىنى قىزغا ئالدۇرىدۇ. بوينىغا چىگككەن ياغلىقنى يەشتۈرىدۇ. بەزىلەر قىزنى ياغلىقنى ئۇزاقراقتا يەشتۈ-رۈش ئۈچۈن مەھكەم چىگىدۇ، ياكى ياغلىقنىڭ ئۇچىنى چىگككەن جايغا تۆمۈر تىكەننى قوشۇپ چىگىپ قويىدۇ. بەزىدە قىز بەك تارتىنچاق بولۇپ تۇرۇۋالسا، بىر

www.uyghurkitap.com

مۇنچە چوقان سۈرەنلەردىن كېيىن كۆپچىلىكنىڭ قوشۇلۇشى بىلەن قىزنىڭ يەڭگىسى قىزغا ۋەكالىتەن داستا ئېلىش، ياغلىق يېشىشنى بىجىرىپ قويىدىغانلارمۇ بار. قىز تەرەپ چۆچۈرە تۈگۈپ، پىشۇرۇلغان چۆچۈرىنى قىز بىلەن يەڭگىسى بىرلىكتە ياشلارنىڭ ئوتتۇرىسىغا ئېلىپ كىرىدۇ. قىز بىر چىنە چۆچۈرىنى پەتنۇسقا سېلىپ، تازىم بىلەن يىگىتكە تۇتىدۇ. قىز يەڭگىسى يىگىت قولداشلىرىغا بىر-بىرلەپ چۆچۈرە تۇتىدۇ. بىر نەچچەيلەنگە تۇتۇپ بولغاندىن كېيىن، ياشلاردىن پايلاپ تۇرغان بىرسى چۆچۈرە قاچىلانغان كورىنى چەبدەسلىك بىلەن ئېلىۋېلىپ، تاشقىرىغا ئېلىپ قاچىدۇ. بىر نەچچەيلەن قوغلىشىپ چىقىپ، خالى بىر جاينى تېپىپ، چۆچۈرىنى يەپ تۈگىتىدۇ. مانا بۇلار قىز بىلەن يىگىتنىڭ هايا بىلەن ئۆتكۈزگەن هازىرقى زامان ۋىچىركىسىدۇر. ئۇنىڭدىن كېيىن يىگىتلەرنىڭ چۇمبەل مىلىتسىدە قىزنىڭ چۇمبىلى ئېلىۋېتىلىدۇ. قۇدىلار ئۆز-ئارا چىللىشىپ، توي ئاخىرلىشىدۇ. توي كۈنلىرى توي ئىگىسى يۇرتقا ئاش تارتىپ بەرگەندىن تاشقىرى ياشلارنىڭ تۈرلۈك ئويۇنلىرىنىڭ چىقىملىرىنى ياشلار ئۆزلىرى هەل قىلىدۇ. توي 3~4 كۈن داۋام قىلىدىغان بولغانلىقتىن، تۇغقانلار، دوست-ئاغىنىلىرى، قولۇم-خوشنىلار يېقىندىن هەمكارلىشىدۇ. ياشخىلىقلاردا

بىرسى توي قىلسا، قۇلۇم-قوشنىلار تەڭ نان يېقىپ تەييارلىق قىلىدىغان ياخشى ئادەت بار. مەھەللىسىدىن باشقا جايلاردىن تويغا كەلگەنلەر قوشنىلارنىڭكىدە يەپ - ئىچىپ توي ئوينايدۇ. كۈز كۈنلىرى باشلىنىپ كەتكەن تويلار بىر - بىرىگە ئۇلىنىپ، ئەتىياز تېرىقچىلىق باشلانغىچە داۋاملىشىدۇ. ياشلار بىر تويغا كەتكەنچە ھەپتە - ئون كۈن ئۆيىگىمۇ بارماي ئوينايدىغانلار تولا.

ئۇزۇن يىللاردىن بىرى داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان مۇشۇنداق ئۆتكۈزۈلىدىغان تويلارغا يىغىش - كەم بول-سا بولمايدىغان، ھەممە كىشى قىزىقىپ كۆرىدىغان پا-ئالىيەتلەرنىڭ بىرى بولۇپ كەلگەن. بالىلار ئۆسمۈر-لۈك دەۋرىدىن باشلاپلا بوش ۋاقىتلاردا چېلىشىپ ئوي-نايدۇ. بالاغەتكە يېتىپ ئۆسۈۋاتقان، كۈچكە تولۇۋات-قان ياشلار تېخىمۇ شۇنداق. چېلىشىش ئۈچۈن قۇملۇق، ئوت - چۆپلۈك جايلار ناھايىتى مۇۋاپىق بولۇپ، خە-تەرلىك ئەھۋاللاردىن ساقلانغىلى بولىدۇ. ياشلار داۋام-لىق كۈچ سىنىشىدۇ. يىقىلغان چېلىششقا تويماپتۇ -دې-گەندەك، ياشلار ئۆز - ئارا يىقىلىپ قالسا، ئار ئال-مايدۇ، چېلىشقانىسېرى قىزىپ كېتىدۇ. يىغىشنىڭ چوڭ - كىچىكلىكى دائىرىسى توي ئىگىسىنىڭ مەرتىۋىسى، ئىق-تىسادىي ئەھۋالىغا قاراپ بەلگىلىنىدۇ. بەزىدە بىر

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

نەچچە مەھەللە بويىچە، يېزا بويىچە، ناھىيە ۋە ناھىيە ئاتلاپ، بىر نەچچە يۇرتنى چىللاپ يىغىش قىلىندىغانلارمۇ بار. يېزا ۋە ناھىيە بويىچە ئۆتكۈزۈلىدىغان يىغىنلارنىڭ داغ - دۇغىسى زور بولىدۇ. ئورۇن ياخشى تاللىنىدۇ. يىغىش بولىدىغان كۈنى كۆرگۈچىلەرنىڭ سانى كۆپ بولغانلىقتىن، سېتىقچىلار ناھايىتى ئالدىراش بولۇپ كېتىدۇ. بىر كۈن بازارلىق بولىدۇ. يىغىش بولغاندا تەرەپپازلىق كۈچلۈكىرەك بولۇپ، ھەر قايسى ئۆز مەھەللىسى، ئۆز يېزىسىنىڭ چېلىشچىلىرىنىڭ زور بولۇپ چىقىشىنى ئۈمىد قىلغانلىقتىن بەزىدە جېدەللەرمۇ چىقىپ قالىدۇ. يىغىشتا ئۈچ دەرىجىگە بۆلۈپ مۇكاپات تارقىتىلىدۇ. ئادەتتىكى چېلىشچى لوڭگە ياغلىق، 2 - دەرىجىلىكلەر قوي بېشى (باشقا نەرسە قوشۇپ بېرىدىغانلارمۇ بار) ئالىدىغانلار، بۇ خىلدىكىلەر كۆپ سانىنى تەشكىل قىلىدۇ. بىرىنچى دەرىجىلىك چېلىشچىلار ناياييىتى ئاز بولۇپ، ناھىيە بويىچە بىر نەچچە كىشىلا ئوتتۇرىغا چىقالايدۇ. بۇ خىلدىكى چېلىشتا يەڭگەنلەرنى زور - دەپ ئاتاپ، ئۇرۇش قىلىپ بىر شەھەر ئالغاندەك ئاتاقتا ئىگە بولىدۇ. بۇنىڭغا كالا بېشى مۇكاپات بېرىلىدۇ. قوشۇمچە مۇكاپاتلىرىمۇ بار. كالا بېشى ئالغان زور، قايسى يۇرتلۇق بولسا، شۇ يۇرتنىڭ ئادەملىرىدىن كۈچلۈكرەك بىرسى زورنى مۇرىسىگە مىندۈرىدۇ. زور

كالا بېشىنى بىر قولى بىلەن ئېگىز كۆتۈرۈپ تۇرىدۇ. قالغان يۇرتلۇقلىرى سۇرەن ـ چۇقان بىلەن ئۇتتۇرىغا ئېلىپ مەيداندىن ئېلىپ چىقىپ كېتىدۇ.

چېلىشىش ئۇسۇلى ئۆز يۇرتىمىزنىڭ قائىدىسى بويىچە، چېلىشقا چۈشكەنلەر ھازىرقىدەك ئېغىر ـ يېنىكلىكى بىلەن ھېسابلىشىپ ئولتۇرمايدۇ. ئىككى چېلىشچى ئاۋۋال ئۆزلىرىنىڭ ئوڭ يوتىسىغا تەييارلاپ قويۇلغان پۇتىنى چىگىدۇ، ھەر ئىككىسى سول قولى بىلەن پۇتىنى تۇتۇپ، ئوڭ قولى بىلەن قارشى تەرەپنىڭ دولىسىنى تۇتۇپ چېلىشقا كىرىشىدۇ. قارشى تەرەپنىڭ دۈمبىسىنى يەرگە تەككۈزۈپ يىقىتقاندا يەڭگەن ھېسابلىنىدۇ. بىر چېلىشچى ئىككى ئادەمنى يىقىتقاندا، مۇكاپاتقا ئېرىشەلەيدۇ. چېلىشتا كۈچ بىلەن پەنتە بىرلەشتۈرۈلۈپ ئىشقا سېلىنىدۇ. يالغۇز قارا كۈچكە تايىنىپلا چېلىشقا چۈشكەندە، قارشى تەرەپ ئۇستىلىق بىلەن پەنتە ئىشلىتىپ، ئۆزىنىڭ كۈچى بىلەن ئۆزىنى يىقىتىپ تاشلايدۇ.

ئازادلىققا قەدەر ناھىيىمىزنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا يىغىش بولغاندا، چېلىشىپ نام چىقارغان لۈكچۈنلۈك قاسىم زور، جوۋانغىرالىق قادىر شاڭجاڭ، ياڭخىلىق يۇنۇس ئۆمەر، تۇيۇقلۇق قايىت قاتارلىق چېلىشچىلار ئۆتكەن. بۇنىڭدىن باشقا خەلق ئارىسىدا ناھايىتى زور شۆھرەتكە ئىگە بولغان پالۋانلىرىمىزدىن:

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

نىياز يۈپاك، ئىسمايىل زور، سېيىت زور، ھۆسەين
مەتكاچىت قاتارلىق داڭ چىقارغان چېلىشچىلىرىمىز بار.
مەن بۇ ماقالەمدە ئاتاقلىق زورلىرىمىزنى ھۆرمەت ھې-
سياتىم بىلەن ئەسلەپ، كىشىنى قايىل قىلارلىق دەر-
جىدىكى باتۇرلۇق پائالىيەتلىرىنى تونۇشتۇرۇپ ئۆتىمەن.

نىياز نەمەت

نىياز نەمەت 1901 - يىلى پىچان يېزا، يېڭى-
يەر مەھەللىسىدىكى نەمەت يۈپاكنىڭ ئائىلىسىدە دۇنياغا
كەلگەن. نەمەت يۈپاك دېھقانچىلىق، قوشۇمچە قاساپ-
لىق، باغ تارتىش ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىپ ئۆتكەن.
ئاتىسىنىڭ لەقىمى بىلەن نىياز يۈپاك دەپ ئاتىلىپ
كەلگەن.

ئوقۇش يېشىغا يەتكەندە، دىنىي مەكتەپتە ئوقۇپ
ساۋاتىنى چىقىرىپ ئالغان. ياش ۋاقتىدىلا دوستلىرى
بىلەن چېلىشىشنى باشلىغان. ئۇنىڭ بويى مەزمۇت بول-
غانلىقتىن، 16 ياش ۋاقتىدىن باشلاپ ئۆزىگە تەڭ قو-
رامىلىق ياشلار ئىچىدە بۇنىڭغا تەڭ كېلىدىغانلار چىق-
مىغان.

1937 - يىلى غوجامنىياز ھاجى ئاستانىدا توي
قىلغان ۋاقتىدا 3 ناھىيە خەلقىدىن ئورغۇن ئادەم يىغ-
ىلغان. بۇ تويدا داۋاز ئويۇنى ۋە چوڭ يىغىش ئۆت-
كۈزۈلگەن. بۇ تويغا نىياز يۈپاكمۇ باشقا ھەمراھلىرى

بىلەن بىللە بارغان. مۇشۇ قېتىمقى يىغىنشتا، زور - دەپ
ئاتىلىپ كەلگەن دەرۋىش ھاجى دېگەن كىشىنىڭ ھا-
سان - ھۈسەن ئىسىملىك ئىككى ئوغلىنى چېلىشىپ يە-
ڭىتقاندىن كېيىن، قۇمۇلدىن كەلگەنلەر ئىچىدىن ۋە
باشقا جايلاردىن كەلگەنلەر ئىچىدىن چېلىشىدىغان باش-
قا زور چىقمىغانلىقتىن نىياز يۈپاك كالا بېشى ۋە باش-
قا مۇكاپاتلارنى ئالغان. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇنىڭ داڭ-
قى ھەممە يەرگە تارالغان.

1940 - يىلى مەرھۇم يۈسۈپ تالىپنىڭ تويى بول-
غاندا، شۇ ۋاقىتتىكى ئۇيغۇر ئۇيۇشما رەئىسى يۈسۈپ-
ھوشۇرى لەمجىندە توي مەرىكىسى ئۇيۇشتۇرۇپ بەرگەن.
لەمجىن شامالباغدا ئۆتكۈزۈلگەن توي مەرىكىسىگە نى-
ياز يۈپاكمۇ پىچاندىن تەكلىپ بىلەن كەلگەن. مەرى-
كىنىڭ ئاخىرىسىدا تاماشىبىنلار ئۇنىڭ كۈچىنى سىناپ
باقماقچى بولۇشۇپ، كۈچ كۆرسىتىپ بېقىشىنى تەلەپ
قىلغان، شۇنىڭ بىلەن ئۇ، ئوتتۇرىغا چۈشۈپ، گۈدەڭگۈ
بولۇپ ياتقان. شەرتى: ئىككى قولىقىدىن تارتىپ بېشى-
نى كۆتۈرۈش، ئەمما شۇ سورۇندا ئولتۇرغان بىرەر كى-
شىمۇ ئۇنىڭ قولىقىدىن تارتىپ بېشىنى مىدىرلىتالمىغان.
كېيىن باشقا جايلاردا مۇشۇ ئۇسۇل بىلەن بېشىنىڭ ئاس-
تىغا پۇل قويۇپ، كىم بېشىنى كۆتۈرەلىسە، پۇلنى ئې-
لىۋالىدىغان بولۇپ كېلىشىپ، بىرەر ئادەم پۇلنى ئېلە-

ۋېلىشقا مۇيەسسەر بولالمىغان.

نىياز يۇپاڭ تىجارەت ئىشلىرى بىلەن جەنۇبىي شىنجاڭغا بارماقچى بولۇپ، دوستى ھۆسىيىن مەتكاجىت بىلەن سەپەرگە چىقىپ، قارا شەھەرگە بارغاندا، بىر نەچچە كۈن تۇرۇپ قالىدۇ. سودىگەرلەر ئۇنىڭ كۈچىنى سىناپ بېقىش ئۈچۈن، مىڭ جىڭ تۆمۈرنى قارا شەھەر دەرياسى كۆۋرۈكىدىن كۆتۈرۈپ ئۆتكۈزۈش شەرتىنى ئوتتۇرىغا قويغان. مۇشۇ تەلەپ بويىچە 500 كىلوگرام تۆمۈرنى كۆتۈرۈپ، دەريانىڭ ئۇ قېتىغا ئۆتكۈزۈپ 10 قەدەم نېرىسىغا ئاپىرىپ تاشلىغان.

كۈز كۈنلىرى خامان ئالغان ۋاقىتلاردا ئۇز مەھەللىسىدىكىلەر بىلەن بەسلىشىپ، تۆت كۈرە ئاشلىقنى تاغارغا قاچىلاپ، چىشى بىلەن چىشلەپ كۆتۈرۈپ، بەلگىلەنگەن ئورۇنغا يۆتكىگەن. ھۆسىيىن مەتكاجىت بىلەن تاغقا چىققاندا، قازاقلار بىلەن بەسلىشىپ، تۆگە، ئاتلارنى مۈرىسى بىلەن كۆتۈرۈپ، ئۇ نەچچە قەدەم مېڭىپ ئۇلارنى ھەيران قالدۇرغان. ئۆزىنىڭ ئارغىماق ئېتىنىڭ نوخۇلىسى ئۈزۈلەپ قالغاندا، ئاتنى كۆتۈرۈپ، يىقىتىپ، بوينىنى دەسسەپ تۇرغاندا، باشقىلار ئاتنىڭ نوخۇلىسىنى ئالغان. ئاتنىڭ پۇتىنى چۇشىمىگەن. توسۇن ئاتلارنى تۇتۇشمۇ ئۇنىڭغا ھېچقانچە ئىش ئەمەس. بىر قېتىم پىچانلىق پومىشچىك ماشاڭغۇ بىلەن يولدا ئۇچرى-

شىپ قىلىپ، چاقچاق يۇزىسىدىن ئۇ چۈشكەن پىكاپىنىڭ ئالدىدىن ئىتتىرىپ تۇرۇۋېلىپ، پىكاپنى مېڭىشقا ئامال-سىز قىلىپ قويغان.

1970 - يىللار ئىچىدە پىچان يېزىلىق پارتكوم شۇجىسى ھەبىبۇل ھادى بىر ئىش سەۋەبى بىلەن يېڭى يەر مەھەللىسىگە چىقىپ، نىياز يۇپاڭلارنىڭ ئائىلىسىگە كىرگەن. بۇ ۋاقىتتا نىياز يۇپاڭ ھويلىسىدا تۇرغان ئىكەن، ئۇنىڭ بىلەن سالاملىشىپ بولغاندىن كېيىن، ھەبىبۇل شۇجى نىياز يۇپاڭغا، سىلى ئەجەپ بۇ يەردە تېرەكلەرگە قاراپ تۇرۇپ قاپتىلىغۇ؟ دەپ سورىغان. نىياز يۇپاڭ - بۇ يەرگە نەچچە يىل بۇرۇن باللار تېرەك تىكىپ قويۇپتۇ. مەن بۇ تېرەكلەرنى قومۇرۇۋې-تىپ، ئورنىغا مېۋىلىك دەرەخ تىكىپ قويايمىكىن - دەپ تۇرغىنىم ئىدى - دېگەن جاۋابنى بېرىپتۇ، بۇ جاۋابنى ئاڭلىغان ھەبىبۇل شۇجى، سىلى ئوبدان ئويلاپتىلا، ھەر ھالدا مېۋىلىك دەرەخ تىكىپ قويغان ياخشى دەپ قول-لاش پىكىرىنى بەرگەندىن كېيىن، نىياز يۇپاڭ دەر-ھاللا ئېرىقنىڭ باش تەرىپىگە بېرىپ، يوغانلىقى 15 سانتىمېترغا يېقىنلىشىپ قالغان 60 نەچچە تۈپ تېرەك-نى قولى بىلەن تارتىپ قومۇرۇپ ئارقىغا تاشلاپ، 10 نەچچە مىنۇت ئىچىدە ئىشنى تاماملىغان. ھەبىبۇل شۇ-جى، بۇ كىشىنىڭ 70 ياشتىن ئاشقان ۋاقىتلىرىدىمۇ

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

كۆچ - ماغدۇرىدىن قالمىغانلىقىنى كۆرۈپ ھەيران قالغان.

نىياز يۇپاك ئۆز لەقىمىگە مۇناسىپ قاۋۇل، بەستىلىك، يوغان، كۈچتۈڭگۈر ئادەم بولۇپ، بويى 1.90 مېتىر، ئېغىرلىقى 190 كىلوگرام كېلەتتى. ياش ۋاقىتلىرىدا تىجارەت بىلەن شۇغۇللىنىپ يۈرۈپ، ئۇيغۇر تىبابەتچىلىكىنىمۇ بىر ئاز ئۆگىنىۋالغان. شۇڭا ئۇ ئۆزىنى تەربىيىلەشكە بەكمۇ ئەھمىيەت بەرگەن. ئۇ ئۆمرىدە كەيىپ بىلەن شوغۇللانمىغان، بىرەر قېتىممۇ چېلىشتا يېقىلىپ باقمىغان. نىياز يۇپاك كېيىنكى يىللاردا سۇنۇقچىلىق كەسپى بىلەن شۇغۇللىنىپ، نۇرغۇن كىشىلەرنى ساقايتىپ، خەلقنىڭ ياخشى باھاسىغا ئىگە بولغان. ئۆمرىنىڭ ئاخىرقى يىللىرى پۈتىدىن قېرىپ، قولتۇق تاياق بىلەن ماڭىدىغان بولۇپ قېلىپ، 1988 - يىلى. 87 يېشىدا ئالەمدىن ئۆتتى.

ھۆسيىن مەتگاجىت

ھۆسيىن مەتگاجىت 1913 - يىلى پىچان بازاردائۇ-
قۇمۇشلۇق ئائىلىدە دۇنياغا كەلگەن. ئوقۇش يېشىغاتوش-
قاندىن كېيىن، دىنى مەكتەپتە ئوقۇپ ساۋادىنى چى-
قارغان. ئۆسمۈرلۈك دەۋرىدە ئۇششاق باللار بىرلىشىپ
ئوينايدىغان تۈرلۈك ئويۇنلاردا باللار ئۇنىڭ سۆزىگە
كىرىپ، قايسى ئويۇننى باشلىسا، شۇ بويىچە ئويۇن ئوي-
نايدىغان ئىدى. ئۇنىڭغا ئەگىشىپ ماڭاتتى. ياشلىق دەۋ-
رىگە قەدەم قويغاندىن باشلاپ، ياشلار ئارا، ئۆز-ئارا چېلى-
شىش بولغان جايلاردا چېلىشىشقا چۈشۈپ، مەشىق قىلىپ تۈر-
غانلىقتىن، ئۇزۇن ئۆتمەي ئۆز تەڭتۇشلىرى تەڭ كېلەلمەيدىغان
بولۇپ قالغان. بۇلارنىڭ چېلىشىشلىرىنى كۆرۈپ تۇرغانلار ئۇنى
ماختاپ، «بالا زور» - دەپ ئاتىغان. ئۇ، ساغلام ئۆ-
سۈپ ناۋارلىق، كۈچىگە تولغان ۋاقىتلىرىدا، ناھىيىمىز-
نىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا ئۆتكۈزۈلگەن يىغىنلارغا بې-
رىپ قوي بېشىغا چېلىشىپ، ئۆزىنىڭ كۈچىنى كۆرسىتىش-
كە باشلىغان. ئۇنىڭ چېلىشىشتىكى ئىستىقبالىنى كۆر-
گەن نىياز يۇپاڭ چېلىشىش ماھارىتى جەھەتتە يېقىندىن
ياردەم بەرگەن. شۇنىڭ بىلەن بىر قانچە قېتىملىق چوڭ
يىغىنلاردا زورلار بىلەن چېلىشىپ، كالا بېشى ئېلىپ نا-
ھىيە بويىچە مەشھۇر زورلاردىن بولۇپ قالغان. ھۆسيىن
مەتگاجىت ياش جەھەتتىن كىچىكرەك بولسىمۇ، ئەمما ئۇ-

www.uyghurkitap.com

نىڭ بەستلىك بوي ـ تۇرقى، چېلىشىشتىكى چەبدەس-
لىكى ۋە كۈچلۈك جاسارىتىنى كۆرۈپ، نىيازيۈپاڭ ئۇ-
نى دوست تۇتۇپ، يىغىنلارغا، تىجارەت ئۈچۈن شىن-
جاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىغا، تاغلارغا بىللە ئېلىپ بار-
غان. مەلۇم يىلى بۇلار مال سودىسى ئۈچۈن تاغقا چىق-
قان. بۇلارنىڭ يۇرت ئىچىدىكى داڭقىنى ئاڭلىغان بىر
قانچە قازاقلار مەسلىھەتلىشىپ، كۈچىنى سىناپ كۆرمەكچى
بولۇشۇپ، بۇلار تۇرغان جايغا كېلىپ ئەھۋال سوراپ
بولغاندىن كېيىن، سىلەر زور ئىكەنسىلەر، مۇشۇ ئاتنى
كۆتۈرۈپ باقساڭلار ـ دەپ تەلەپ قويۇپتۇ. بۇلارغا مۇن-
چىلىك ئىش نىمىتى، ئالدى بىلەن ھۆسىيىن مەتكاجىت
ئالدىرىماستىن ئورنىدىن تۇرۇپ، ئاتنىڭ قېشىغا بېرىپ،
ئاتنىڭ قورسىقىدىن مۈرىسىگە ئېلىپ كۆتۈرۈپ، نەچچە
قەدەم مېڭىپ، يەرگە قويۇپتۇ، ئۇنىڭ كەينىدىن نىيازيۈ-
پاڭمۇ شۇ خىلدا كۆتۈرۈپ تاشلاپ قويغاندىن كېيىن، ئۇ-
لار بىر تۆگىنى ئېلىپ كېلىپ، سىلەر ئاتنىغۇ كۆتەردىڭ-
لار ـ ئەمدى ماۋۇ تۆگىنى كۆتۈرۈپ باقساڭلار ـ دېگەن
ئىكەن. ئىككەيلەن يۇقىرىدىكى ئۇسۇل بويىچە تۆگىنىمۇ
كۆتەرگەندىن كېيىن، قازاقلار بىردەك قايىل بولۇشۇپ،
سىلەر راستىنلا پالۋان ئىكەنسىلەر ـ دەپ، ئۇلارنى كات-
تا مېھمان قىلغان ئىكەن.

نىيازيۈپاڭ بىلەن ھۆسىيىن مەتكاجىت جەنۇبىي شىنجاڭغا

تىجارەت ئۈچۈن كېتىشۈپتىپ، قاراشەھەرگە يېتىپ بارغاندا بىر نەچچە كۈن توختاپ قالىدۇ. بۇلار چۈشكەن سارايدا، بىر كۈنى كەچقۇرۇنلىقى بىر ئۆيدە، بىرەيلەننىڭ دات-پەرياد كۆتۈرۈپ، قاقشاپ زارلىنىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ قېلىپ، ئۇلارنىڭ يېنىغا كىرسە، بىر قانچە ئادەم قاراپ تۇرۇشقان، بىرەيلەن بىر بىچارىنى قىيناپ ئۇرۇۋاتقان ئىكەن. بۇنى كۆرۈپ چىدىمىغان ھۆسىيىن مەتكاجىت، قالاش ئۈچۈن تەييارلاپ قويۇلغان ئوتتۇن يېرىندىسىنى ئېلىپ، ھېلىقى زومىگەرنى ئۆيىنىڭ ئىچىدە قوغلاپ يۈرۈپ، ئۇرۇپ ھالىدىن كەتكۈزۈۋېتىدۇ. تويۇقسىز زەربىدىن ھوش كاللىسىنى يوقاتقان بۇ ئادەم تەستە ئېسىگە كېلىپ، ئۆزىنىڭ ئالدىدا قاراپ تۇرغان ئىككى ئادەمنى كۆرۈپ، قورقىنىدىن تىترەك ئاۋاز بىلەن ئەپۇ سورايدۇ. ئۇلار بۇ لۈكچەكنى ھېلىقى بىچارىنىڭ ئالدىدا تىزلاندۇرۇپ، نامەاقۇل قىلدۇرۇپ، ئىككىنچى قېتىم باشقىلارنى بوزەك قىلماسلىققا قەسەم قىلدۇرۇپ، تازا ئەدىبىنى بېرىپ قايتىپ چىققان. ئەسلىدە ئادەم ئۇرغۇچى بۇ لۈكچەك، قاراشەھەردە باشقىلارنى ئۇرۇپ، سوقۇپ زومىگەر بولۇۋالغان قىمارۋاز لۈكچەكلەرنىڭ كاتتىۋېشى ئىكەن.

ھۆسىيىن مەتكاجىت بىلەن باشقا زورلارنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئالاھىدە پەرق شۇكى، ئۇ چېلىشىشتىلا نام چىقارغان زور بولۇپلا قالماستىن، بەلكى ئاجىزلارغا ھەم-

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى www.uyghurkitap.com

دەم بولغۇچى. باشقىلارنى بوزەك قىلىدىغان مۇشتۇمى زورلاردىن، زوراۋانلاردىن قورقمايدىغان، ھەتتا يۇرتتا ئابرويلۇق دەپ سانىلىدىغان «مۆتىۋەر» لەرگە چېقىلىشقا پېتىنالايدىغان جۈرئەتلىك ئادەم ئىدى.

1944 - يىلى كۈچۈگىدا مۇشتىمى زورلۇق قىلىپ جان بېقىۋاتقان، ئۇزۇندىن بېرى ئۆزىنى گاڭگۇم ھېساблاپ كەلگەن سېيىت قۇشتەكىنىڭ ئەدىبىنى بېرىپ، تۆۋە قىلدۇرۇپ، ئۇنى باش كۆتۈرەلمەس قىلىۋەتكەن. 1946 - يىلى ناھىيە بازىرىدىكى بىر لوزۇڭنىڭ كۆكتات ساتقىلى چىققان بىر ئايالنى بوزەك ئېتىپ، كۆكتاتلىرىنى تارتىۋالغاندا لوزۇڭنى ئۇرۇپ ئۇچۇرۇۋېتىپ، كۆكتات ھەققىنى ئېلىپ بەرگەن

1946 - يىلى ساچىلىقۋاڭ (مۇھەممەت سايىت) پىچان ماچاڭدىكى دېھقان ھوشۇر پەرەڭ دېگەن بىر كىشىنى ناخشا ئېيتىپ بەرمىدىڭ — دېگەننى باھانە قىلىپ ئېسىپ قويغاندا، ئۇنى قۇتقۇزۇپ، مەسايىتنى قاتتىق ئەيىپلەپ، ئىنتىقام ئالىدىغانلىقىنى ئاگاھلاندۇرۇپ، 1947 - يىلى ئۇنىڭ بازاردىكى ئوردىسىغا بېرىپ، بىر ناگان ۋە بىر دۇربۇنىنى تارتىۋالغان.

1946 - يىلى يازدا مورىلىق كېرەم — دېگەن قازاقنى ئەكسىيەتچى ھۆكۈمەت يولسىزلىق بىلەن قاماپ قويغاندا ئامىنى ئۇيۇشتۇرۇپ، ساقچىغا باستۇرۇپ كىرىپ،

ئۇنى قۇتقۇزۇپ چىقىپ، ئۆز يۇرتىغا يولغا سېلىپ قويغان.

1947 - يىلدىكى پىچان دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ باشلىنىش ھارپىسىدا ئۇ، ياشلارنى تەشكىللەپ، مەشىق قىلدۇرغان. دېھقانلار قوزغىلىڭى مەزگىلىدە، پىچان ياشلىرىنى باشلاپ، كۆكيارغا چىقىپ، لەمجىن ياشلىرى بىلەن بىرلىكتە، چىقتىمدىكى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى ئۇرۇشقا قاتناشقان. ئۇرۇشتىن كېيىن، قۇمۇل ۋە لەنجۇغا كەتكەن. 1948 - يىلى باركولگە قايتىپ چىقىپ، 1949 - يىلى پىچانغا قايتىپ چىقىپ، خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ ئەترەت باشلىقى بولغان. 1951 - يىلى 5 - ئايدا باركۆلگە بارغاندا ئوسمان باندىتلىرىنىڭ قولچوماقلىرى بىلەن ئۇچرىشىپ قېلىپ، ئۇلار بىلەن ئېلىشىپ، 38 يېشىدا ۋاپات بولغان.

سېيىت سادىق

سېيىت سادىق 1917 - يىلى چۆۋانقىر تۆت ئۆي مەھەللىسىدە دىنىي ئوقۇمۇشلۇق ئائىلىدە دۇنياغا كەلگەن. ئوقۇش يېشىغا يەتكەندە، ئاتىسى سادىق ئىمامدىن ئازراق دىنىي تەربىيە ئالغان. ئۇ ياشلىق دەۋرىگە قەدەم قويغاندىن باشلاپ، چېلىشىشقا قىزىقىپ، ئۆز تەڭتۇشلىرى بىلەن پۇرسەت بولغانلىكى جايلاردا چېلىشىپ ئۆزىنى چې-

ئىقتۇرۇپ بارغان. 1940 - يىللارغا كەلگەندە، ھەرقايسى يېزىلاردا ئۆتكۈزۈلگەن يىغىنلاردا داۋاملىق قوي بېشى ئېلىپ تۇرغان. چېلىشىشتا ئۆز ماھارىتىنى ئۆستۈرۈشكە ئەھمىيەت بەرگەنلىكى ئۈچۈن، بىر نەچچە يىل ئىچىدە، قوي بېشىغا چېلىشىدىغانلاردىن ئۇنىڭغا تەڭ كېلىدىغانلار چىقمىغان. ئاتاقلىق زورلار قاتناشمىغان يىغىنلاردا كالا بېشىغا چېلىشىدىغانلارنى يىقىتىپ، كالا بېشى ئالغانلىقى ئۈچۈن، كىشىلەر لەمجىن يېزىسىدا ئۇنى سېيىت زور دەپ ئاتىغان.

ئۆتكەندە چوۋانقىر يەرلىرىنىڭ كۆپىنچىسى چوڭ سۇلۇق يەرلەر بولغاچقا، سۇ باشقۇرۇش ناھايىتى مۇھىم ئىشلارنىڭ بىرسى ھېسابلىناتتى. چوڭ سۇنىڭ بېشىغا نىدىن كېلىدىغان بولغانلىقى ئۈچۈن ئىككى ئوتتۇرىدا بەزى جېدەل - ماجىرالارمۇ بولۇپ تۇراتتى. چوۋانقىر دېھقانلىرى، خاندۇدېھقانلىرى بىلەن بولغان مۇناسىۋەتتە ئۇستۇن ئورۇندا تۇرۇش ئۈچۈن، ئۇنىڭ ئۇنىمغانلىقىغا قارىماي، مىراپلىققا سايلىۋالغان. شۇنىڭدىن كېيىن بەزىلەر ئۇنى سېيىت مىراپ دەپمۇ ئاتىشىدۇ.

1947 - يىلى پىچان دېھقانلار قوزغىلىڭى باشلىنىش ئالدىدا سېيىت زور ئاكتىپلىق بىلەن ياشلارنى تەشكىللەپ، تەييارلىق ئىشلىرىغا كىرىشكەن.

1947 - يىلى 7 - ئايدا دېھقانلار قوزغىلىڭى باش-

لانغانىدا، ئۇچوۋانقىردىكى ياشلارنىڭباشلىقى بولغان،قوزـ
غىلاڭ مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، بىر نەچچە ئاي يوـ
شۇرۇنۇپ، ئاتالمىش كەڭچىلىك قىلىش سىياسىتىنى ئاڭـ
لىغاندىن كېيىن، ئۆز ئۆيلىرىدە پانالىنىپ تۇرغان. ئۆز
ئادەملىرى ئارقىلىق ئۇلارنىڭ ئۆز ئۆيلىرىدە بارلىقىنى
ئۇققان گومىنداڭ لەمجىن ساقچى شۆبىسىنىڭ باشلىقى
ۋاڭ كەنچىڭ چوۋانقىرغا ـ سىلەرنى يوقلاپ چىقتىم ـــ
دەپ ئالدامچىلىق قىلىپ ئۇلارنى بىر ئۆيگە چاقىرىپ،
شۇ يەردىلا، سېيىت زور، سالى پازىل، مەھمۇت ئابىت
قاتارلىقئۇچەيلەننى قولغا ئېلىپ، تۇرپان ھەربىي تۇرـ
مىسگە ئۆتكۈزۈپ بەرگەن.

1947 ـ يىلى 10 ـ ئايدىن باشلاپ، يەتتە ئاي
تۇرمىدە ياتقاندىن كېيىن، 1948ـــيىلى 4 ـ ئايدا سېـ
يىت زورنىڭ ئائىلىسىگە ـ بالاڭلار كېسەل بولۇپ قالـ
دى، ئېلىپ چىقىپ سىرتتا بېقىڭلار ـــ دېگەنئۇقتۇرۇشـ
نى قىلغان. سېيىت زورنىڭ ئاتا ـ ئانىسى دەرھال تۇرـ
پانغا بېرىپ، سېيىت زورنى ئېلىپ چىقىپ، بىر كۈندىن
كېيىن چوۋانقىرغا ئېلىپ كەلگۈچىلىك، 31 يېشىدا ۋاـ
پات بولغان.

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com

ياڭخەندا بولۇپ ئۆتكەن بىر نەچچە قىيتىملىق يىغىلىقلار توغرىسىدا

تارىختا يۈز بەرگەن بەزى زور ۋەقەلەرنىڭ ئۆتمۈشى ۋە ئۇنىڭغا باشچىلىق قىلغان شەخسلەرنىڭ نامى ۋەقەلەرنىڭ ئارقا كۆرۈنۈشى، غەلىبە قىلغان،مەغلۇپ بولغان كەچۈرمىشلەر ھەممە كىشىلەرگە تولۇق ئايان بولمىغان ۋاقىتلاردا تۇرلۇك كۆز قاراشتىكى كىشىلەر ھەر خىل باھا بېرىشى مۇمكىن.

يۈزبەرگەن ۋەقەلەرنىڭ نىشانى، كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ مەنپەئەتىنى كۆزلىگەن بولسىلا خەلق قىزغىن قارشى ئالىدۇ، قوللايدۇ. ئۆزىنىڭ باتۇر، قەيسەر، مەردلىكى بىلەن سىناقتىن ئۆتەلىگەن، باشلامچىلارنىڭ ياخشى نام ـ نىشانى، ئۆز زامانداشلىرى ئارىسىدىلا ئەمەس كېيىنكى ئەۋلادلار قەلبىدە ئەبەدى ساقلىنىدۇ.

ناھىيىمىزنىڭ ياڭخەندا بولۇپ ئۆتكەن بىر نەچچە قېتىملىق ۋەقەلەر بىر يېزا دائىرىسىدىكى ئىشلار بولۇپ ئەينى چاغدىكى جەمئىيەتتە يۈز بېرىۋاتقان مۇرەككەپ، ھەر خىل زىددىيەتلەر، تازا ئۆتكۈرلىشىۋاتقان، چىرىك

ھۆكۈمەت، ۋاڭ، غوجاملار، يەرلىك ئەمەلدارلار، جازانىخورلارنىڭ زۇلۇمى ھەددىدىن ئېشىپ، خەلق ھەر تەرەپتىن كەلگەن ئېغىر ئالۋاڭ ـ ياساقنىڭ كۆپلىكىگە بەرداشلىق بېرەلمىگىدەك دەرىجىدە ھالسىزلىنىپ كەتكەن ھالەتتە يۈز بەرگەن ۋەقەلەردۇر. خەلقنىڭ زۇلۇمغا قارشى بۇ ھەرىكىتى سېتىخىيىلىك ھالدا خەلقنىڭ بىرلەشمە قارشىلىق ھەرىكىتىگە ئايلىنىپ، شەخسىي ۋە مىللىي ماجرالاردىن كېيىن ۋاڭلار ۋە يامۇلنىڭ ئەسكەر چىقىرىشى بىلەن قوراللىق توقۇنۇش ھالىتىگە يەتكەنلىكتىن. خەلق بۇ ۋەقەلەرنى «يېغىلىق» دەپ ئاتىغان.

ئۇزۇن زامانلاردىن بېرى تۇيۇق بىلەن ياڭخى خەلقى، تۇيۇق سۇ بېشىدىن كەلگەن بۇلاق سۇلىرىنىڭ قوشۇلۇشىدىن ھاسىل بولغان. چوڭ سۇ بىلەن دېھقانچىلىق قىلىپ تۇرمۇش كەچۈرۈپ كەلگەن، تۇيۇق خەلقى ئاساسەن ئۈزۈمچىلىك بىلەن، ياڭخى خەلقى ئۈزۈمچىلىك، ئاشلىق، پاختا قاتارلىق زىرائەتلەرنى تېرىپ كەلگەن. ياڭخىنىڭ تۆۋەنكى تەرىپىگە جايلاشقان، تۇڭگان كارىز، پەنجەن كارىز، جەنتەن كارىز، زىرىپ كارىز، مەزىن كارىز قاتارلىق مەھەللىلەردىكى دېھقانلار كارىز سۇيى بىلەن دېھقانچىلىق قىلىدۇ.

تۇيۇق بىلەن ياڭخى (ھازىر ئىككى مەھەللە كومىتېتىغا ئايرىلغان) چوڭ سۇنى نۆۋەت بىلەن ئىچكەنلىكـ

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

تىن، سۇ نۆۋىتى تويۇقتا بولسا ياڭخىدا سۇ ئۈزۈلۈپ قالىدۇ. بۇ ۋاقىتتا ياڭخى خەلقى سۇنى كۆلچەكلەرگە سولاپ ئېلىپ، يەنە سۇ نۆۋىتى كەلگىچە، ئادەم، ھايۋانلار شۇ سۇنى ئىچىدۇ. تويۇق سۇنىڭ بېشىدا بولغانلىقتىن، ئادەم، ھايۋانلار ئىچىدىغان سۇدا ئانچە قىينالمايدۇ، چوڭ سىزلىق جايلارنىڭ يېرى ئانچە مۇنبەت ئەمەس. تويۇق يەرلىرى شېغىللىق، ياڭخىنىڭ ئەتراپى قۇملۇق. قۇم بېسىش خەۋپى ئېغىر، ھاۋا ئىسسىق بولغانلىقتىن، سۇنىڭ سىڭىپ كېتىشى، پارغا ئايلىنىشى بەكمۇ تېز. شۇڭا سۇ مەسىلىسى ئەڭ نازۇك مەسىلىلەرنىڭ بىرى بولۇپ، بۇ جەھەتتە ئازراق سەۋەنلىك چىقىپ قالسا تويۇق بىلەن ياڭخى خەلقى ئوتتۇرىسىدا ھايات-ماماتلىق كۈرىشى باشلىنىپ كېتىدىغان ئەھۋاللار كۆپ قېتىم كۆرۈلگەن جاپالىق تۇرمۇش ياڭخى خەلقىنى ناھايىتى قەيسەر بولۇشقا ئادەتلەندۈرگەن. ھېچنېمىدىن قورقماي، غەيرەت، چىدام بىلەن ئىشلەش، ياشاش، تۇرمۇش ئادىتىنى يېتىلدۈرگەن. شۇڭا ئۇلارنىڭ مەنپەئەتىگە دەخلى يەتكەن ھەر قانداق ئىشقا قارشى بىرلىكتە ئاتلىنىدۇ، باشقىلار بوزەك قىلماقچى دېسە بۇنى ئار-نومۇس، دەپ بىلىپ، چىداپ تۇرالمايدۇ. ئائىلە تەربىيىسىدە «باللىرى قەستەن بىراۋنى ئۇرغان بولسا ئۇنىڭغا ئەڭ قاتتىق تەنبىھ بېرىدۇ. شۇنداقلا بوشلۇق قىلىپ

ئەدىبىنى يىگەننى كارغا كەلمەس» دەپ ئەيىپلەيدۇ.
ئومۇمەن قىلىپ ئېيتقاندا ئۇلارنىڭ يىتىلگەن بۇ خىرىس
مىجەزى يامۇل ئەمەلدارلىرى ۋە ۋاڭ غوجاملارنى ئەن-
دىشىگە سالغان.

ئەدىۋىنى بەرگەن، ئەپلەشمىسە پەيت كۈتۈپ نەچ-
چە يىللاردىن كېيىن بولسىمۇ تازا كېلىشتۈرۈپ ئەخماق
قىلىپ ھاقارەتلىگەن. نۆۋىتى كەلگەندە، ئۆز مەنپەئەت-
لىرى يولىدا قولىغا قورال ئېلىپ ئۇرۇش قىلىپ، بېشى-
كېتىشتىنمۇ يانمىغان. بۇنىڭلىق بىلەن ياخشى خەلقنى-
يامان دەپ كەتكىلى بولمايدۇ. بۇرۇنقى ۋاقىتلاردا بول-
سۇن ياكى ھازىر بولسۇن، ياخشىغا بارغان، ئۇ يەردە
تۇرغان كىشىلەر، ئۇلارنىڭ ناھايىتى ئۆم تۇرمۇش كە-
چۈرىدىغانلىقىنى، داستىخىنى كەڭ — مېھماندوستلۇقى-
نى، ئۆز ئارا بىر - بىرىگە ناھايىتى كۆيۈنىدىغانلىقىنى،
ياردەم بېرىدىغانلىقىنى، سىرتتىن كەلگەنلەرنىڭ ئاسانلا
سىڭىپ كېتىدىغانلىقىنى، ئۇلارنى چەتكە قاقمايدىغانلىقى-
نى، ئۇلارنىڭ مەنپەئەتىگە تەگمەيدىغانلىقىنى، ئۈستۈن
بولۇپ ئالمايدىغان، ھەر قانداق كىشىلەر بىلەن ناھايى-
تى ئىناق دوستلىشىپ ئۆتىدىغانلىقىنى ئۇزۇن ئۆتمەيلا
بىلىپ ئالالايدۇ.

بۇ يۇرتتا بەزىلەر تۇرمۇشنى بىر ئىزغا سالالماي
قەرزدار بولۇپ قالسا ئىشىكىنىڭ قاغا تۇمشۇقىغا بىر

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى www.uyghurkitap.com

پارچە لاينى چاپلاپ قويۇپ، ياقا - يۇرتلارغا كېتىپ قالىدىغان ئادەت بار. مۇنداق يۇرتنى تاشلاپ چىقىپ كەتكەنلەرنىڭ قەرزى ھېچ قاچان سۈرۈشتە قىلىنمايدۇ، بەلكى ئۈچ يىلغىچە كېلەلمىسە، قوۋم - قېرىنداش مەھەللىدىكىلەر، پۇل يىغىش قىلىپ ئۇنى قايتۇرۇپ كېلىپ، ئۆيدىن ئورۇنلاشتۇرۇپ قويىدۇ، بۇنداقلاردىن ئۆز يۇرتىغا كېلەلمەي تۇرۇپ قالغانلىرىمۇ چىقىپ قالىدۇ.

توي كۈنلەردە خۇلۇم - خوشنىلارمۇ، توي قىلغانلاردەك ئۆز ئۆيلىرىدە، مېھمانلارنى تەك كۈتۈۋېلىپ توي ئىگىسىنىڭ يۈكىنى يەڭگىللىتىدۇ.

يۇرتىمىزدا ھۆكۈمرانلىق قىلغان ئەكسىيەتچى ھۆكۈمەتلەر خەلقىمىزنى نادانلىقتا قالدۇرۇپ، باشقۇرۇشقا ئوڭايلىق شارائىت يارىتىش ئۈچۈن ھۆكۈمرانلار ئالمىشىپ تۇرسىمۇ ئىزچىل ھالدا ئوخشاشلا مائارىپ ئىشلىرىنى چەكلەپ كەلگەن ۋە ئەھمىيەت بەرمىگەنلىكتىن، يوقىرى قاتلام كىشىلىرىدىن باشقا كۆپ سانلىق قېرىنداشلىرىمىز، ساۋاتسىز جاھالەتلىك تۇرمۇش ئىچىدە ياشاپ كەلگەن. شۇڭلاشقا، ياشانغان چوڭ ياشلىق كىشىلىرىمىز ئۆزلىرىنىڭ تۇغۇلغان، توي قىلغان ئىشلىرى توغرىسىدا، ئۆتكەندە بولۇپ ئۆتكەن ۋەقەلەرنى ئەسلەپ چوڭ يېغىلىقتا تۇغۇلغان، ئامىرلار يېغىلىغىدا توي قىلغان، لىگالا يېغىلىغىدا چوڭ بالام تۇغۇلغان» دېگەندەك ئەسلىمىلەر بىلەن ئۆز-

لىرىنىڭ قانچە، ياشقا كىرگەنلىكى، قاچان توي قىلغان ئىشلىرىنى ئەنە شۇ ئىشلارغا باغلايدۇ. لېكىن بۇ ئىشلار- نىڭ قايسى يىللىرى بولغانلىقىنىمۇ ئانچە ئېنىق بىلمەي- دۇ. ناھىيىمىزدە دەسلەپ قېتىم نوپۇس تەكشۈرۈش ۋە سايلام خىزمەتلىرى ئېلىپ بېرىلغاندا بۇ خىل ئەھۋاللار ھەممە جايلاردا دېگىدەك كۆرۈلگەن، مۇشۇنىڭغا ئاساسەن مۇھىم ئىشلار بىردەك ئېنىقلىنىپ، يىل تەرتىپى بويىنچە بىرلىككە كەلتۈرۈلۈپ پايدىلىنىش ئۈچۈن تارقىتىلىپ بې- رىلگەن ئىدى.

ياڭخىلىقلارنىڭ كۆپچىلىكى «لىگا»، «چىلان» لەقەملىك كىشىلەرنىڭ ئەۋلادلىرى بولۇپ، كېيىنكى كۈن- لەردە ئاتا جەمەت، ئانا جەمەت گىرەلىشىپ نىكاھلىنىپ بىر ئەۋلاد كىشىلىرى بولۇپ كەتكەن. ھازىرغا قەدەر ھېسابلىنغاندا شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ فىزىكا ئوقۇتقۇچىسى مۆمىن قادىر ئۇلارنىڭ 5 - ئەۋلادىدۇر.

لىگا يېغىلىقى بولۇپ ئۆتكەنگە ھازىر 102 يىل بولدى. بۇ ۋاقەلەرنىڭ تەپسىلاتىنى بىلىدىغان ئادەملەر- مۇ ئاز قالدى. مەن بۇ ماقالىنى ئەخمەت شۇجىنىڭ يار- دىمى بىلەن يېزىپ چىقتىم، بىلىدىغان يولداشلارنىڭ تو- لۇقلاپ يېزىپ چىقىشىنى ئۈمىد قىلىمەن.

لىگالا يېغىلىقى:

ياڭخىدىكى كۆپچىلىكنى تەشكىل قىلىدىغان نامرات

دېھقانلارنىڭ شۇ ۋاقىتتىكى ھۆكۈمەت، يەرلىك ئەمەلدار ۋە يەر ئىگىلىرىنىڭ دەھشەتلىك زۇلۇمىغا ئۇچراپ تۇرمۇش كەچۈرۈشى ئىنتايىن قىيىن ئەھۋالدا ئىدى. ھەر يىلى جاپا، مۇشكۇلدە ئىشلەپچىقارغان ئۈزۈم، ئاشلىق، پاختىدىن قىلغان كىرىمى تۈرلۈك يوللار بىلەن ھۆكۈمەت ۋە يەر ئىگىلىرىنىڭ قولىغا ئۆتۈپ كەتكەچكە يىل ئاخىرىدا قەرزگە بوغۇلۇپ قالاتتى.

شۇ ۋاقىتلاردا پۇلى بارلار مۇنداق قوشاق ئوقىغان:

«خۇي سۇۋەنجاڭدى كەي داڭفۇ، بۇخۇي سۇۋەنجاڭدى مەي دۇفۇ» شۇ مەنتىقىغە ئاساسەن قولىدا ئازتولا پۇلى بارلار جازانىخورلۇق قىلىش يولىغا ماڭغان. دەسلەپ ياڭخى ئەتراپىدا ئولتۇراقلىشىپ قالغان. خەنزۇلار جازانىغا پۇل چىقىرىشنى ئادەت قىلغان بۇلارنىڭ ئاسان پۇل توپلايدىغان ئۇسۇلىنى كۆرگەن بەزىلەر (مۇسۇلمان) مۇ شەرىئەتنىڭ قاتتىق چەكلىمىسىگە قارىماي جازانىخورلۇق قىلىش يولىغا مېڭىپ، جازانىخورلۇق قىلىدىغان ئائىلىلەر كۆپىيىپ بىرنەچچە ئونغا يەتكەن.

نامرات دېھقانلاردىن ئىلاجىسىز قەرز ئېلىپ ئۇنى شۇ يىلى ۋاقتىدا قايتۇرالمىسا ئۆسۈمى ئېغىر بولغاچقا بالىلاپ كېتىۋاتقان، شۇنىڭ بىلەن قەرزگە بوغۇلغان. يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن قەرزگە بوغۇلغان، ئائىلىلەرنىڭ سانى ئۈزلۈكسىز كۆپىيىپ بارغان. قەرزدارلىقنىڭ نە-

قەدەر ئېغىر ئىكەنلىكىنى ھەممە كىشى بىلىدۇ. جازانى-
خورلارنىڭ، قەرزدارلار ئالدىغا كېلىپ قىستاپ ھاقارەت
قىلىشىغا، پۇلغا يارىغۇدەك نەرسىلەرنى زورلۇق قىلىپ
ئېلىپ كېتىشىگە، جان بېقىشنىڭ تايانچىسى ئازراق يەر-
لەرنى تارتىۋېلىشىغا چىداپ تۇرماي بولمايدۇ. سەۋرى
قىلىشنىڭمۇ چېكى بولىدۇ. نامرات دېھقانلار ئاخىرى
چىقىش يولى ئىزدەشكە مەجبۇر بولۇپ، بىرلىكتە
مەسلىھەتلىشىش ئارقىلىق جازانىخورلارنىڭ ھەممىسىنى
يوقۇتۇش بىراقلا قەرزدىن قۇتۇلۇپ، باشقا كەلگەننى كۆ-
رۈش قارارىغا كېلىشكەن. بۇ ئىشقا باشلامچى بولۇشقا ھا-
زىرقى مەزىن كارىز مەھەللىسىدىكى لىگا كارىزدا ئول-
تۇرۇشلۇق لىگالار ئەۋلادى ئابدۇرېھىم ئۆمەرنى تالل-
ىغان. شۇندىن باشلاپ ئابدۇرېھىم ئىنىسى مەجىلىل قا-
تارلىق ئۇرۇغ - تۇققانلىرىدىن 61 نەپەر، باشقا كىشىلەر-
دىن 220 دەك كىشىنى توپلاپ، 10 كىشى بىر گۇرۇپپا
بولۇپ، جازانىخورلار بار مەھەللىلەرگە گۇرۇپپىلارنى مەس-
ئۇل قىلىپ، بىر كېچىنىڭ ئىچىدە ھەممە جازانىخورلارنى
ئۆلتۈرۈۋېتىش، جازانىخورلۇق دەپتەرلىرىنى كۆيدۈرۈۋېتىش
ئىش تۈگىگەن ھامان لىگا كارىزغا يىغىلىشنى بەلگىلەپ،
1889 - يىلى 12 - ئايدا مەلۇم كۈنىنىڭ كېچىسى ھەر-
كەتلىنىپ پىلاننى ئىشقا ئاشۇرغان.

ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ بىر كېچىدە تۇرغۇن ئادەملەر-

نى ئۆلتۈرۈۋەتكەنلىكىنى ئۇرپان يامۇلى ئاڭلاپ، چوقۇم ئەسكەر چىقىرىپ ئۇتىمىدىغانلىقىنى مۆلچەرلەپ، ئەتىسى چۈش ۋاقتىغىچە ئاستانىغا بېرىپ يول توسماقچى بولۇپ، ئاستانىغا يېقىنلىشىدۇ، لېكىن لىكا يىغىلىغى بىلەن چېتىشلىقى يوق ئاستانە خەلقىنىڭ بۇ ئاپەتكە يولۇقۇپ قالماسلىقىنى كۆزدە تۇتۇپ، دېھقان قوزغىلاڭچىلار ئارقىغا چېكىنىپ كېلىپ جەنتەن كارىزدىكى سىنداخان (خەنزۇ) نىڭ نىڭ جاڭزىسىنى لاگىر قىلىپ ئورۇنلىشىدۇ. ئۇلار مۆلچەرلىگەندەك ئەتىسى بىر ئىزوت ئەسكەر كېلىپ ھۇجۇم باشلايدۇ. دېھقانلارنىڭ قوراللىرى ناچار بولسىمۇ، قاۋۇل، چەبدەس، ئادەم سانى كۆپ بولغاچقا، كەلگەن، قوراللىق ئەسكەرلەرنى يوقىتىپ ئاتىدۇ. ئەتىسى يەنە بىر قېتىم شۇنداق ئۇرۇش بولۇپ 3 - كۈنى سىم تور بىلەن ئۆزلىرىنى مۇداپىئە قىلغان ئەسكەرلەر كۆپ كەلگەنلىكتىن، دېھقانلار بىلەن باتۇرلارچە ئۇرۇشقان بولسىمۇ تەڭ كېلەلمەي نۇرغۇن يۇقرالار قۇربان بولىدۇ. ئۇلارنىڭ جەستى چىلان كارىزغا دەپنە قىلىنغان.

كېيىن قەھرىمانلارنىڭ جەڭگە قاتناشمىغان تۇغقانلىرىنى مارلبېشى ناھىيىسىگە سۈرگۈن قىلىنغان.

دېھقانلار سەركەردىسى. ئابدۇرېھىم ئۆمەر 1858 - يىلى دېھقان ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. بۇ ئائىلىنىڭ توققۇز ئوغلى بولۇپ، بالىلارنىڭ چوڭى ئابدۇرېھىم ئىدى. مە-

جىلىل، يۇنۇس قاتارلىق ئىنىلىرىمۇ جەڭگە قاتناشقان، ئابدۇرېھىم بىلەن يۇنۇس يىگىتلىك ۋاقتىدىن باشلاپ چېلىشىپ ئۆگەنگەن.

1885 - يىلى لۇكچۇن ۋاڭى لۇكچۇندە يىغىش ئۆتكۈزگەندە، قۇمۇل ۋاڭ بىلەن بىرگە چىققان چېلىشچىلار لۇكچۇنلۇك چېلىشچىلارنى يىقىتىپ قويغاندا، لۇكچۇن ۋاڭىنىڭ ئاچچىقى كېلىپ قەيەردىن بولمىسۇن، قاۋۇل بىر چېلىشچىنى تېپىپ كېلىشنى خىزمەتكارلىرىغا تاپشۇرغان. شۇ هامان خىزمەتكارلار ياڭخىدىكى ئابدۇرېھىمنى ئەسكە ئېلىپ، چېلىشىش مەيدانىغا ئەكېلىپ قۇمۇل زورىغا سالغان. ئابدۇرەھىم چېلەشقا چۈشۈپ، قۇمۇلدىن چىققان زورنى ۋاڭنىڭ ئالدىغا ئەكېلىپ 2 قېتىم يىقىتقانلىقى ئۈچۈن، لۇكچۇن ۋاڭى خۇشال بولۇپ، بىر كالا بېشى، بىر كىيىملىك رەخت مۇكاپات بەرگەن.

ئابدۇرېھىمنىڭ ئىنىسى يۇنۇس ئۆمەر 18 يېشىدىن باشلاپ، ھەر قايسى جايلاردا ئۆتكۈزۈلگەن يىغىلىشلارغا بېرىپ چېلىشىپ، داۋاملىق قوي بېشى ئېلىپ كەلگەن، تۇيۇقلۇق چېلىشچى دوستى قايىت بىلەن توخسۇنغا بېرىپ چېلىشىپ بىر نەچچە قوي بېشى ئالغان. ئۇ جەڭگە قاتناشقاندىمۇ ئۆزىنىڭ كۈچلۈك ئىكەنلىكىنى كۆرسەتكەن. ئۇ بىر تەرەپتىن، ئۇرۇشۇپ، بىر تەرەپتىن، قۇربان بولغانلارنىڭ جەسىتىنى ئاتلىق يۈرۈپ بىرقولىدا بىردىن كۆتۈرۈپ چى-

لان كارىزغا يۆتكەلگەن. بۇ ۋاقىتلاردا يۇنۇس 26 ياشتا ئىدى.

بۇ قېتىمقى ۋەقەدە، جازانىخور، خەنزۇ، ئۇيغۇرلار ئۆلتۈرۈلدى. ئەمما ئۆز تىرىكچىلىكى بىلەن بولغان خەنزۇلار قوغداپ قېلىندى. پىچان بازىرىدا ئۆتكەن دۇشياڭشۇ ئىسىملىك كىشى، ئايالى بىلەن، ياڭخىدا مۆمىن قادىرنىڭ دادىلىرى قوغداپ قېلىپ پىچانغا ئەپچىقىپ قويغان. چوڭلار ئالەمدىن ئۆتكەن بولسىمۇ دۇشياڭشۇ قاتارلىقلارنىڭ بالىلىرى، ياڭخىدىكى كىشىلەر بىلەن دوستانىلارچە مۇناسىۋەتنى ساقلاپ كەلمەكتە.

II ئامىرلار يىغىلىغى

1895 - يىلى 5 - ئاي ئىچىدە ياڭخى تاختا كۆۋرۈكتە چوڭ يىغىش ئۆتكۈزۈلگەن. ئۇ يىغىشتا شۇ ۋاقىتتىكى لۈكچۈن ۋاڭى تەكلىپ قىلىنىپ ۋاڭ بۇ تەكلىپنى قوبۇل كۆرۈپ، بىر قانچە ئەسكەر بىلەن ياڭخىغا چىققان. بۇ ئەھۋالنى كۆرگەن ئامىر قاتارلىق كىشىلەر نارازى بولۇپ، ۋاڭغا: بىز كۆپچىلىك سىلىنى يىغىشقا تەكلىپ قىلساق نېمە ئۈچۈن ئەسكەر ئەگەشتۈرۈپ چىقىدىلا؟! بىز ياڭخىلىقلار شۇنچە يامان خەلقمۇ؟ دەپتۇرۇۋالغاندىن كېيىن، ۋاڭ ئىلاجىسىز ئەسكەرلىرىنى قايتۇرۇۋېتىشكە مەجبۇر بولغان. بۇ ئىش ئەلبەتتە ۋاڭغا ھار كېلەتتى. كۆڭ-

www.uyghurkitap.com ئۇيغۇر كىتاب تورى

لىندە ئاداۋەت ساقلاش تەبىئىي ئىش ئىدى. بۇ ئىش ئۆ-
تۈپ بىر نەچچە ۋاقىتلاردىن كېيىن لۈكچۈن ۋاڭىنىڭ
ئاستانىسىگە بېرىپ ئالتۇنلۇقىنى زىيارەت قىلىدىغانلىقى توغ-
رىسىدىكى خەۋەر ياڭخىغا تارىلىدۇ. بۇ خەۋەرنى ئاڭلى-
غان ئامىر قاتارلىقلار ۋاڭنىڭ ئاستانىغا بېرىشتا ياڭخى-
دىن ئۆتىدىغان پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ يول ئۈستىدە چار-
چاڭ قىلىپ، ۋاڭنىڭ ئۆتكەنكى ئىشلارغا ئاداۋەت ساقلى-
دىمۇ سىناپ كۆرمەكچى بولىدۇ. ۋاڭ ئۆز قەرەلىدە ئور-
دىدىن يولغا چىقىپ ياڭخىغا كەلگەنىدە، نۇرغۇن خەلق
چارچاڭ قىلىپ قارشى ئېلىپ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ، ۋاڭ
ئۆزى ئاتتىن چۈشمەي ۋەزىرىنى، چارچاڭ قوبۇل قىلىش-
قا بۇيرۇيدۇ. بۇ ئەھۋالنى كۆرگەن مەمەت ئابدۇل دېگەن
كىشى ۋاڭنىڭ ئېتىنىڭ چۇلۋۇرىنى تۇتۇۋېلىپ، بىز ئۆزلى-
رىگە جارجاڭ قىلغان، بىز ئۆزلىرىنىڭ پۇقرالىرى. پۇق-
لالارنىڭ بىر يۇتۇم چېيىنى ئىچىشكە بولمامدۇ؟ دەپ نا-
رازىلىق بىلدۈرىدۇ. ۋەزىرگىمۇ چاي ئىچكۈزمەيدۇ. شۇ-
نىڭ بىلەن ۋاڭ كۆپچىلىك خەلقنىڭ ئارىسىدىن ئۆتۈپ
كېتىشكە جۈرئەت قىلالماي لۈكچۈنگە قاراپ ئارقىغا يانـ
غان، بۇ ۋاقىتتا ئامىر ۋە چىلانلار «ۋاڭ ساڭا ئېيتىپ
قويايلى! ياڭخىغا قۇيرۇقىنى دىڭ قىلىپ كەلگەن ئىتلار-
مۇ، قۇيرۇقىنى ئىچىگە تىقىۋېلىپ كېتىپ قالىدۇ. دەپ
مازاق قىلغان. ۋاڭ گەپلەرگىمۇ ھېچقانداق پوزىتسىيە

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاب تورى

بىلدۈرمەي ئۆز يولىغا كېتىۋەرگەن. كېيىنكى كۈنلەرنىڭ بىرىدە، لوكچۇن ئوردىنىڭ بىر پاكىنەك خەۋەرچىسى ئامىرلارنى ئوردىغا تەكلىپ قىلغان بىر پارچە خېتىنى كۆتۈرۈپ ياڭخىغا كەلگەن. بۇ ۋاقىت، كازىم بىلەن كامىل سوقما سوقۇۋاتقان ۋاقتى ئىدى. ئۇلار سوقمىنىڭ ئىككى تەرىپىدە بولغاچقا، كازىم خەتنى كۆرۈپ بولۇپ خەت بىلەن ھېلىقى پاكىنەكنى كۆتۈرۈپ سوقمىنىڭ ئۇ تەرىپىگە تاشلاپ بېرىپتۇ. كامىل سوقمىنىڭ ئىچىدە تۇرۇپ تۇتۇۋاپتۇ. كامىل گەرچە كىچىك بولسىمۇ، خەتنىڭ مەزمۇنىدىن ۋاقىپ بولدۇم، ئۇقتۇم» دەپ بىر كۈچەپ ئاكىسىغا ئوخشاش پاكىنەكنى سوقمىنىڭ تېشىغا ئاتىدۇ ۋە پاكىنەككە مۇنداق دەيدۇ. «ۋاڭغائېيتىپ قويغىن ۋاقتىمىز يەتكەندە بېرىپ قالارمىز، ھازىر ئىشىمىز ئالدىراش» دەيدۇ دېگىن، سەنمۇ ئۆز يولۇڭغا كېتىۋەرگىن، دەپ پاكىنەكنى كەتكۈزۈپ ئاتىدۇ.

ۋاڭ پاكىنەكنىڭ يەتكۈزگەن بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ، ئۆتكەنكى ھاقارەتلىنىشلارنى ئېسىگە ئېلىپ دەرغەزەپ بولۇپ تۇرغان كۈنلەرنىڭ بىرىدە ياڭخىدا مۇنداق بىر ئىش يۈز بەردى.

ئامىرلار تۆت ئوغۇل، چوڭى كازىم جىسا، قالغانلىرىنىڭ ئىسمى نازىم، كامىل بولۇپ، بۇلاردىن نازىم قىمارۋاز ئىدى، 1901 - يىلى 3 - ئاي مەزگىلىنىڭ بىر كۈ-

نى، نازىم ياڭخىدىن بىر نەچچە ئاغىنىسى بىلەن ھاب-
زىرقى پەنجەن مەھەللىسىدىكى سى مىزى (خەنزۇ)نىڭ كاب-
كانزغا قىمار ئوينىغىلى بارىدۇ. بۇ قېتىمقى تاۋكادا نا-
زىم خېلى جىق نەرسە ئۇتتۇۋالىدۇ. بۇنى. تۆلەشكە چىدى-
مىغان سى مىنزى بىلەن ھوشۇر چىسى بىلەن مەسلىھەت-
لىشىپ بىر سۇيىقەست پىلانلايدۇ. شۇ بويىچە، سى مىزى-
نىڭ ھوشۇرچىسى، نازىمغا مۇنداق مەسلىھەت بېرىدۇ. مەن
ئامبارنىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ قويايى، سىلەر ئاشلىقنى ئارقا
تەرەپتىن ئېلىپ كېتىڭلار دەيدۇ. مۇشۇ مەسلىھەتكە ئاسا-
سەن ئۇلار ئارقا تەرەپتىن بۇغداي توشۇۋاتقاندا ھوشۇر
چىسى «ئوغرى كەلدى» دەپ ۋارقىرايدۇ. بۇ ۋاقىتتا يەر
سۇغۇرۇۋاتقان سۇغاقچى سىپەر دېگەن، بۇ ئاۋازنى ئاڭلاپ
يۈگۈرۈپ كېلىپ كەتمەن سېپى بىلەن نازىمنىڭ بېشىغا
ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈپ قويىدۇ. بۇ ئۆلۈپ ئەتىسى، شۇ يۇرت-
نىڭ قازىسى ۋە يۇرت چوڭلىرى بۇ ئىشنى سۈرۈشتۈرۈپ
ھەل قىلىش ئۈچۈن، سى مىزىنىڭ پىكرىگە ئاساسەن،
ياڭخىغا توپلىشىدۇ. بۇ ۋاقىتتا كازىم جىسا بىلەن ئا-
مىر ئىبنىمىز: نازىم ئوغرىلىق قىلىپ ئۆلۈپ كەتكەن بولسا
جىدىلىمىز يوق دەپ ئۆز پىكىرلىرىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ.
ئاخىرىدا يۇرتنىڭ قازىسى توختام يۈزىسىدىن يازغان
خەتنىڭ مەزمۇنىنى ئوقتۇرىدۇ. بۇنى ئاڭلىغان ئامىر خەت-
نى كۆرۈپ بېقىشنى تەلەپ قىلىپ، تۇرۇۋالىدۇ. قازى

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

كۆرسۈتىش كۆرسەتمەسلىك ئۈستىدە ناھايىتى تەڭلىكتە قېلىپ، خەتنى كۆرسەتمەسلىككە ھېچ بىر ئامال تاپالماي خەتنى ئامىرنىڭ كۆرۈپ بېقىشى ئۈچۈن بېرىشكە مەجبۇر بولىدۇ.

ئامىر ساۋادلىق كىشى بولۇپ، خەتنى كۆرۈش بىلەن ئۇنىڭ ئەرۋاھى ئۇچتى، ئەسلىدە «بۇ خەت ماجىرانى ھەل قىلىش توختامى بولماستىن ئەكسىچە تۇرپان يامۇلغا، ئامىرلار يېغى قىلىمىز دەيدۇ، دەپ تۆھمەت قىلىنغان مەلۇمات خېتى ئىكەن. بۇنى بىلگەن كازىم ئامىرلار ئەسلى بىزنىڭ يېغى قىلىش نىيىتىمىز يوق ئىدى. ئەمدى بىزنىڭ يېغا قىلغىنىمىزنى كۆرۈڭلار» دەپ شۇ يەردە ئاخۇننى ياگپو (يەرلىك مىلتىق) بىلەن ئېتىپ تاشلايدۇ. ئارقىدىنلا سىمىزى قاتارلىق بىر نەچچە يىلەننى ئېتىپ تاشلايدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇلار يامۇل ئەسكەرلىرى كېلىپ ئۇرۇش بولۇپ قېلىشتىن ئەنسىرەپ، لۈپچا كىرىپ كېتىش مەقسىتىدە ھازىرقى دىغار يېزىسى بىلەن دالانكارىز يېزىسى ئارىلىقىدىكى تاشقىن ئېرىقىدىن ئۆتكەندە، بۇ ۋەقەدىن خەۋەر تاپقان لۈكچۈن ۋاڭى، ئۆچ ئېلىش ۋاقتى كەلدى، دەپ پۇرسەتنى غەنىمەت بىلىپ، ئۇلارنى ئالداپ قولغا چۈشۈرۈش نىيىتىدە ئىككى نەپەر ئاخۇننى ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن ئەۋەتىپ، ئۇلارنى قۇتقۇزۇپ ئالدىغانلىقىنى ئېيتىپ ئادەم ئەۋەتىدۇ.

ۋاڭ بىلەن ئاخۇنلارنىڭ گېپىگە ئىشىنىپ، كازىم، ئامىر، كامىللار باشلىق يەتتە كىشى ۋاڭنىڭ ئالدىغا قايتىپ كېلىدۇ. ۋاڭ بۇلارنى ئالداپ قولغا چۈشۈرگەندىن كېيىن، يامۇل ئەسكەرلىرىگە تۇتۇپ بېرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن كامىلدىن باشقىلىرىغا ئۆلۈم ھۆكۈم قىلىنىدۇ. كامىل ياشتا كىچىكرەك بولغانلىقتىن، ئوردىدا خىزمەتكار بولۇپ تۇرۇپ قالىدۇ. كامىل ئوردىدا تۆت يىل ئىشلىگەندىن كېيىن، قويۇپ بېرىلىپ، ئۆيىگە قايتىپ بېرىپ دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. بىر نەچچە يىللار ئۆتكەندىن كېيىن تۇيۇق خەلقى بىلەن ياڭخى خەلقى ئوتتۇرىسىدا سۇ تالىشىپ ماجرا پەيدا بولىدۇ. بۇ ماجرانى ھەل قىلىشتا ئاخىرى كامىلنى ئوردىغا تۇتۇپ بېرىدۇ.

ۋاڭ كامىلنىڭ يەنە قولغا چۈشكەنلىكىنى بىلىپ، ئۇنىڭغا بىرىنچى تاياقتا 45 نى ئۇرۇشنى بۇيرىغان. بۇ ئۆلۈم جازاسى بىلەن باراۋەر بولۇپ، قانچىلىغان ئادەملەر بىرىنچى تاياقتا ئۆلۈپ كەتكەن، كامىل 45 تاياقنى يەپ بولۇپ ئۆلۈشكە تۇگۇل ئورنىدىن تۇرۇپ ئىككى تېقىمىدىن ساڭگىلاپ تۇرغان ئىككى پارچە گۆشنى پىچىقى بىلەن كېسىۋېلىپ، غوجامنىڭ ئىتلىرى يېسۇن دەپ تاشلاپ بېرىپ، ۋاڭغا «سەن قاراپ تۇر، مەن سېنى بىر كۈنى چاتىرقىمدىن ئۆتكۈزمىسەم» دەپ ئۆيىگە

قايتىپ كېتىدۇ ۋە شۇندىن بېرى ئۇ بىر تەرەپتىن، دېھقانچىلىق قىلسا، يەنە بىر تەرەپتىن تۆت يىللىقچە تىرىشىپ ياغىنىڭ شامەھەللىسى مازار ئالدى كەنتىدە تۇيۇققا ئۆتىدىغان يولغا ئۇزۇنلۇقى 60 مېتىر كېلىدىغان كېمىر ئەگدۈرۈپ تەييارلىقنى پۈتكۈزىدۇ.

بىر كۈنى ۋاڭنىڭ تۇيۇق غوجامغا ئۆتىدىغانلىقىنى ئاڭلاپ، ۋاڭ كېمىرنىڭ ئالدىغا كېلىشكە، كامىل كېمىرنىڭ ئۈستىگە چىقىپ كىرىش ئېغىزى ئالدىدا چاتىرقىنى كېرىپ ۋاڭ ئېچكىرىلەپ كىرگەندىن كېيىن، چىقىش ئېغىزىدا تۇرۇۋېلىپ ۋاڭ كېمىردىن چىققاندا كامىل مەردانىلىق بىلەن «ھەي ۋاڭ! سەن مېنىڭ چاتىرقىمدىن قانداق ئۆتىمىدىڭ، ۋەدەم ۋەدە بولدى جۇمۇ بۇنى بېلىپ ئال» دەپ مەسخىرە قىلىدۇ.

يەنە «ۋاڭغا ۋەدەم ئەمەلگە ئاشتىمۇ؟!» دەپ سوئال قويغاندا، ۋاڭ ئارقىسىغا قاراپ قويۇپ گەپ قىلماستىن تىكىنىۋەتكەن.

كامىل ئوردىدا يېگەن تاياق زەربىسىدىن بىر ئاز ئاقساپ ماڭىدىغان بولۇپ قالغان. لېكىن دېھقانچىلىق، نەغمىچىلىك ئىشلىرىنى قولدىن بەرمەي تىرىكچىلىك قىلىپ ئۆتكەن.

كېيىنكى كۈنلەردە، تۇغقانلىرىنى يوقلاپ كېلىش سەۋەبى بىلەن قۇتۇبى ناھىيىسىگە بېرىپ، ئاخىرقى

ئۆمرىنى قوتۇبىدا ئۆتكۈزۈپ ئازادلىق ھارپىسىدە 71 يېشىدا ۋاپات بولغان.

III — چەللان يىغىلمىغى:

تۆمۈر نىياز قاسىم لەقىمى چەللان. ئۇ ئۆز ۋاقتىدا ياڭخىنغا دورغا بولغان. ئامىرلار بىلەن بىرلىشىپ ۋاڭنى توسىغان.

ۋەقەنىڭ كېلىپ چىقىشى: تۆمۈر نىياز دورغا ياڭخى ئارامەھەللىدە ئولتۇرۇشلۇق بولۇپ، 1 - كەنتتىكى يۈسۈپ ئىسىملىك تۇڭگانلار بىلەن يەر قوشنىسى، تەكلىرى بىر ئېرىقتىن سۇ ئىچىدىغان، بىر كۈنى يەر سۇغۇرۇپ ئېتىپ، تۆمۈر نىياز دورغىنىڭ نىياز ھوشۇر ئىسىملىك ئوغۇللىرى يۈسۈپنىڭ ئوغلىنى سۇغا بېسىپ بوزەك قىلىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن تۆمۈر نىياز دورغىنىڭ ئەۋلادلىرىغا قارىتا ئۆچمەنلىك پەيدا بولۇپ، ئۆچ ئېلىش پەيتىنى كۈتىدۇ. ئۇزۇن ئۆتمەي تۆمۈر نىياز دورغا ئەمەلدىن قالىدۇ، بىر ھېيتلىقى تۆمۈر نىياز دورغا، لۈكچۈنگە نەرسە كېرەك ئالغىلى ماڭغانلىقىنى كۆرگەن يۈسۈپنىڭ بالىلىرى، لۈكچۈندىن قايتىپ لەڭگەرگە كەلگەندە، تۆمۈر نىياز دورغىنىڭ ئىككى كۆزىنى چىقىرىۋېتىپ تاشلاپ كېتىدۇ.

بۇ ئادەم مىڭ تەسلىكتە ئۆيگە كەلگەندە، بالىلىرى ئەھۋالنى بىلىپ، دەرھال قەسەم ئىچىپ، ئۆچ ئالىد-

ئۇيغۇر كىتاب تورپىكتى
www.uyghurkitap.com

غانلىقىنى بىلدۈرىدۇ.

ئەمما تۆمۈر نىياز دورغا بالىلىرىغا نەسىھەت قىلىپ توسۇپ قويىدۇ. تۆمۈر نىياز دورغا سالامەتلىكىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئۈچۈن داۋالىنىپ، خۇپىيانە تەييارلىق ئىشلىرى بىلەن مەشغۇل بولىدۇ.

1925 - يىلى 5 - ئايدا قۇربان ھېيت يېتىپ كېلىدۇ. مۇشۇ ۋاقىتتا تۆمۈر نىياز دورغا بالىلىرىغا ھەممە ئىشنى ئېيتىپ ئۆچ ئېلىشنى تاپشۇرىدۇ. ھېيت نامىزىغا كەلگەندە تەييارلىغان قىلىچلىرىنى چاپانىنىڭ ئىچىگە تىقىپ ئالغاچ كېلىپ، ھېيت نامىزى ئوقۇلۇپ بولغاندا، تۆمۈر نىياز دورغا تۆت ئوغلىنى ئەگەشتۈرۈپ كېلىپ، يۈسۈپلارنىڭ تەييارلىقسىز تۇرغان پەيتىدىن پايدىلىنىپ، ئۆيىگە باستۇرۇپ كىرىپ، يۈسۈپنىڭ ئۆزى ۋە ئوغۇللىرى قاتارلىق يەتتە كىشىنى ئۆلتۈرىدۇ. شۇ ئاردا يۈسۈپنىڭ كىچىك ئوغلى تۇرپانغا قاچىدۇ. ۋەقە يۈز بەرگەندىن كېيىن پەنجەن كارىزدا ئولتۇرۇشلۇق ساۋۇت ھاجى ئۇلارغا ئادەم كىرگۈزۈپ ياردەم قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ. ئۇلار پەنجەن كارىزىغا كېلىپ ساۋۇت ھاجىنىڭ ئۆيىگە ئورۇنلىشىدۇ. بۇ ۋاقىتتا بۇ يەرگە 60 دەك ئادەم توپلانغان. ساۋۇت ھاجىنىڭ قورۇسى ئېگىز سوقما تام بىلەن قورشالغان بولۇپ ئىچكىرى - تاشقىرى ئىدى.

شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىن تۇرپاندىن ئەسكەر كېلىپ ئۇلارنى تۇتۇشقا كىرىشىدۇ. بۇلارنىڭ قولىدىمۇ مىلتىق بار بولغاچقا، دەرۋازىدىن كىرگەنلەرنى ئۇتتۇرلۇق ئېتىپ قارشىلىق كۆرسىتىدۇ. قارشىلىشىش كەچكىچە داۋاملىشىدۇ. ئەسكەرلەر ئاخىرى دېھقانلارغا يانتاق توشۇتۇپ چوڭ ھويلىغا ئوت قويۇشقا باشلايدۇ. ئوت لاۋۇلداپ كۆيۈپ قورۇ ئىچىدىكىلەرنى قىستاپ كېلىشكە باشلايدۇ. تۆمۈر نىياز دورغىلار مۇشۇ ئىس تۈتەكتىن پايدىلىنىپ ئارقا ھويلىنىڭ تېمىنى بۇزۇپ قېچىپ شۇ ماڭغىنىچە سۇ بېشى ئارقىلىق ئۆرتەڭگە يېتىپ ئالىدۇ.

ئەگەشكۈچىلەر ئازىيىپ 20 دەك ئادەم بىلەن ئۆرتەڭدىكى تەڭنە ئوۋا دېگەن جايغا ئورۇنلىشىدۇ. بۇلارنىڭ قاچقانلىقىنى ئۇققان ئەسكەرلەر ئۇلارنىڭ كەينىدىن قوغلاپ ئۆرتەڭگە چىقىپ ئۇرۇش قىلىدۇ. ئەسكەرلەر ياڭخىلىق ساجىت پالگان دېگەن كىشىنى بىللە ئېلىپ چىققان ئىكەن. تۆمۈر نىياز دورغىنى شۇ كىشى ئېتىپ تاشلايدۇ. قالغانلىرى قولغا چۈشىدۇ. تۆمۈر نىياز دورغىنىڭ ئوغۇللىرى، نىياز - ھۇشۇر قاتارلىق ئاتالتە كىشىنى ئېتىپ تاشلاپ، قالغانلىرىنى قويۇپ بېرىدۇ. بۇ ۋەقە مۇشۇنىڭ بىلەن تاماملىنىدۇ.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى

1947 - يىلىدىكى پىچان دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ چىقتىم ئۇرۇشىدىن ئەسلىمە

1947 - يىلى 7 - ئاينىڭ 15 - كۈنى چىقتىم ياشلىرى ۋە پىچاننىڭ ھەرقايسى تەرەپلىرىدىن يىغىلغان بىرنەچچە يۈز ياش نەنخۇل قورغىنىغا ھۇجۇم قىلىپ چېكىنگەندىن كېيىن، ياشلار بىرنەچچە تەرەپكە بۆلۈنۈپ تارقاپ كېتىدۇ. بۇۋاقىتتا چىقتىمدىن ئۇرۇشقا قاتناشقان پارتىزانلار بىر جايغا توپلىنىپ كېيىنكى ئىشلارنى مۇزاكىرە قىلىدۇ. ئۇلار: بۇ قېتىم ئۇرۇشتا غەلىبە قىلالمىدۇق. ئەمدى بىز قېچىپ كېتىمىزمۇ؟ قورال - ياراق تاپشۇرۇپ تەسلىم بولىمىزمۇ؟ ياكى ئاخىرىغىچە ئۇرۇش قىلامىزمۇ؟ دېگەن سوئاللارنى قويۇپ تالاش - تارتىش قىلىپ، ئاخىرى كۆپچىلىك، بۇ نۆۋەت غەلىبە قىلالمىغان بولساق، قولىمىزدا يەنە قورالىمىز بار، ئاخىرىغىچە كۈرەش قىلايلى، دېگەن قارارغا كېلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن سۇلايمان ئەيسا، ئىسمايىل تۆمەك (توپاق)، نىياز ئالتۇنچى قاتارلىق 20 ئادەم ئۇرۇشقا جىددىي تەييارلىق قىلىشقا كىرىشىدۇ. ئۇلار ئاپتومات، مىلتىق، ئوق - دورا، يېمەكلىك، ئات، تۆگە قاتار-

لىق تەييارلىقلىرىنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن ئۇزۇقلۇقلارنى توگىلەرگە ئارتىپ قۇمۇل تەرەپتىن كېلگەن گومىنداڭ ئەسكەرلىرىگە ھۇجۇم قىلىش ئۈچۈن يەنچى تەرەپكە قا- راپ ئاتلىنىدۇ.

يەنچىگە يېتىپ بارغاندىن كېيىن، يولنىڭ ئىككى تەرىپى دۆڭ، ھۇجۇم قىلىشقا ئەپلىك بىر ئېغىزنى تاللاپ، دۆڭلۈك ئۈستىدە گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنىڭ يولدىن ئۆ- تۈشىنى كۈتۈپ ئۆزلىرىنىڭ ئىستىھكامىنى ساقلاپ ياتىدۇ. بۇلارنىڭ كۈتكىنىگە يارىشا كۆلدۈرلىگەن ماشىنا ئاۋازى كېلىپ بىر ماشىنا گومىنداڭ ئەسكىرى تاشيولدا پەيدا بو- لىدۇ. ئۇلارنىڭ ئۇدۇلىغا كەلگەن ھامان بارلىق قورال- لىرىنى ئىشقا سېلىپ گومىنداڭ ئەسكەرلىرىگە شىددەت بىلەن ئوق ياغدۇرىدۇ. دۈشمەن ئەسكەرلىرى تۇيۇقسىز ھۇجۇمدىن پاتپاراق بولۇشۇپ قالايمىقان ئوق ئېتىپ قار- شىلىق كۆرسىتىدۇ. پارتىزانلار قولايلىق پۇرسەتتىن پايـ دىلىنىپ، ھەر قايسى بىر نەچچىدىن دۈشمەننى يەر چىشلى- تىدۇ. ئۇلار غەلىبە خۇشاللىقى بىلەن جىددىي ئۇرۇش قىلىۋاتقاندا ئارقا - ئارقىدىن 10 نەچچە ماشىنا گومىنداڭ ئەسكىرى كېلىپ قالىدۇ. ئەسكەرلەر يىغىلىپ ئەھۋالنى ئۇق- قاندىن كېيىن ھۇجۇم قىلىش كانىيىنى چالىدۇ.

پارتىزانلار جىددىيلىشىپ كېتىدۇ. بىر پولىك ئەس- كەرلەرگە دوقۇرۇشۇپ قېلىش ئۇلارنىڭ خىيالىغىمۇ كەل-

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com

ـمىگەن ئىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئۇرۇشۇپ تۇرۇپ چېـكىنىشكە كىرىشىدۇ. بۇ ۋاقىتتا نىياز ئالتۇنچىنىڭ پۇتـىغا ئوق تەككەن بولۇپ، قىيىن ئەھۋالدا قالغان ئىدى. پارتىزانلار چېكىنگەچ ئۇنى ئەپچىقىپ گومىنداڭ ئەسكەرـلىرى قوغلاشتىن توختىغاندىن كېيىن بىر دۆڭنىڭ ئارقىـسىدا ياتقۇزۇپ قويۇپ، ئىسمايىل توپاقلار ئىككى كۈندىن كېيىن ئېلىپ كېتىشكە ۋەدە بېرىپ كېتىپ قالىدۇ.

مورى تەرەپكە ئۆتۈپ كەتمەكچى بولۇپ، تاغ ئارـسىغا كىرگەندە، گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنىڭ قوغلاپ زەربە بېرىشىگە ئۇچراپ نىياز ئالتۇنچىنى ئالغىلى بارالمايدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ جەسىتى سايدىكى بىر جىرانىڭ ئىـچىدە قالىدۇ. تىنچلانغاندىن كېيىن ئىگىلىنىشىچە مەرھۇم بىرەر كىلومېتىرچە جايغا سوزۇلۇپ مېڭىپ بېقىپ قانىـراپ جان ئۈزگەن. نىياز ئالتۇنچى قۇربان بولغان ۋاقـتىدا 41 ياشقا كىرگەن ئىدى.

گومىنداڭ ئەسكەرلىرى تاغ ئىچىدە قوغلاپ زەربە بەرگەن ۋاقىتتا سۇلايمان ئەيسا (بۇجاڭ بولغان. 1946 - يىلى 11 - بىتىمدىن كېيىن خەلق بۇجاڭ سايلىۋالغان. چىقتىم ياشلىرىنىڭ تەشكىلاتچىلىرىنىڭ بىرى. خەلق ئۇنى سۇلايمان بۇجاڭ دەپ ئاتايتتى) غا ئوق تېگىپ، پۇتىدىن يارىدار بولۇپ قېلىپ دۈشمەن قولىغا چۈشۈپ قالىدۇ. گومىنداڭ ئەسكەرلىرى ئۇنى ئۆلتۈرۈپ، بېشىنى كېسىپ، چىقتىمغا ئېلىپ

بىرىپ، بىرنەچچە كۈنگىچە بېشىنى ئېسىپ سازايى قىلغان.
ئىسمايىل ـ توپاق قاتارلىق هايات قالغانلار تاغ ئۈس-
تىگە چىقىپ ئازادلىققا قەدەر شۇ يەرلەردە تېرىقچىلىق
قىلىپ قايتىپ كەلگەن. ئىسمايىل توپاق هازىر 75 ياشقا
كىرگەن. سالامەتلىكى، خاتىرىسى ناهايىتى ياخشى بولۇپ،
ئەشۇ ۋاقىتىدىكى ئەھۋاللارنى تەپسىلىي سۆزلەپ بەرگەندىن
كېيىن، پىچان تارىخىي ماتېرىياللارنىڭ 1 ـ قىسمىدا چى-
قىم ئۇرۇشى توغرىسىدا يېزىلغان ئەسلىمىنىڭ بەزى جاي-
لىرى مۇكەممەل ۋە توغرا بولمىغان جايلىرى بولغانلىقتىن،
بۇ ماقالىنى تولۇقلاش ئۈچۈن يازدىم. چىقتىم ياشلىرىنىڭ
ئاخىرىغىچە ئۇرۇش قىلىش ئالىيجاناب روهى بىزنىڭ ئۆ-
گىنىشىمىزگە ئەرزىيدۇ. سۇلايمان بۇجاڭ، نىياز ئالتۇنچى
ئاپتوماتلىرىنى ئۆز پۇلىغا سېتىۋالغان. ياشلارنى ئۇيۇشتۇر-
غان. باشتىن ئاخىر گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى
كۆرەش قىلىپ، خەلقنىڭ ئەركىنلىك ۋە دېموكراتىيە ئىش-
لىرى ئۈچۈن ياشلىق هاياتىنى تەقدىم قىلدى. ئۇلار پى-
چان خەلقىنىڭ باتۇر ـ ئەزىمەت ئوغلانلىرى بولۇشقا مۇناسىپ.
سىلەرنىڭ ئىنقىلابىي روهىڭلار خەلق بىلەن مەڭگۈ
ياشايدۇ. پىچان تارىخىي ماتېرىياللىرىنىڭ 1 ـ توپلىمىغا
1947 ـ يىلدىكى دېهقانلار قوزغىلىڭىنىڭ تارىخى كىرگۈ-
زۈلگەن ئىدى. دېهقانلار قوزغىلىڭىنىڭ بولۇپ ئۆتكىنىگە
بۇ يىل 44 يىل بولدى. بۇ، شىنجاڭ تارىخىدىكى مۇهىم

ۋەقەلەرنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ. شۇنداق ئىكەن، بۇ قوزغىلاڭنىڭ پارتىلىشىدىكى ئىچكى-تاشقى سەۋەبلەر، مەقسىتى، تەشكىلىي ئەھۋالى، جەريانى، قوزغىلاڭنى تەشكىللىگۈچى شەخسلەر، قۇربان بولغانلار قاتارلىق ئەھۋاللارنى بۈندىن كېيىن بىلىدىغان يولداشلار تولۇقلاپ يېزىش زۆرۈردەك قىلىمدۇ. شىنجاڭنىڭ قىسقىچە تارىخىغا دائىر بەزى ماتېرىياللاردا ئەمەلىيەتكە ئۇيغۇن بولمىغان جىددىي خاتالىقلارغا يول قويۇلغان، بۇرمىلانغان. 40 نەچچە يىل بولماي تۇرۇپ تارىخىي ۋەقەلەر مۇنداق ئۆزگەرتىۋېتىلسە، ئەسىرلەر ئۆتكەندە ئىشنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىغا نېمە دېگۈلۈك. تارىخىي ۋەقەلەرنى تولۇق ئەكس ئەتتۈرسەك ياشلار، ئەۋلادلىرىمىز توغرا تونۇشقا ئىگە بولسۇن. قوزغىلاڭغا قاتناشقان، قۇربان بولغان يولداشلارنىڭ تەرجىمھالىنى كۆپچىلىك بىلىپ قالسا، ئۇلار ئۈچۈن بىر خاتىرە مۇنارى تىكلىگەن بىلەن تەڭ بولۇپ قېلىشىنى ئۈمىد قىلىمەن.

شۇنىمۇ ئەسلەپ ئۆتۈشكە ئەرزىيدۇكى، 1947 - يىلى 9 - ئاينىڭ 17 - كۈنى بىزنىڭ بېشىمىزغا كەلگەن ئەڭ زۇلمەتلىك كۈن بولغان ئىدى. شۇ كۈنى شىنجاڭدىكى يۇقىرى ھەربىي سوتنىڭ تەستىقلىشى بىلەن پىچان تۈرمىسىگە سولاپ قويۇلغان 15 نەپەر «تۇتقۇن» لارنى پىچان بازىرىدا ھەربىي ھالەت يۈرگۈزۈپ «پىچان بازى-

رىنىڭ غەربىي تەرىپىدىكى غولغا يالاپ ئېلىپ بېرىپ ھەممىسىنى پىلىموتقا تۇتۇپ ئېتىپ ئۆلتۈرۈۋەتتى. ئىنقىلا-بىي قۇربانلارنىڭ قېنى تۆكۈلگەن جايغا ئۇلارنى خاتىرى-لەش ئۈچۈن خەلق تال، جىگدە قاتارلىق دەرەخ كۆچەت-لىرىنى تىكىپ قويغان. بۇ كۆچەتلەر بىرنەچچە يىلدىن كېيىن يوغان دەرەخلەرگە ئايلانغان ئىدى. خەلق ئۆز پەرزەنتلىرىنى قەدىرلەيدۇ، ئۇنتۇپ قالمايدۇ. ئۇلارنىڭ روھى خەلقنىڭ قەلبىدە.

يۇسۇپ تالىپ.

قەشقەر ۋىلايىتى، يېڭىشەھەر ناھىيىسى، خان ئې-رىق يېزىسى دۈشەنبە بازىرىدا ھۈنەرۋەن ئائىلىسىدە دۇن-ياغا كەلگەن. ئاتىسى تالىپ ئاخۇن ناۋايچىلىق بىلەن تۇر-مۇش كەچۈرىدىغان ئائىلە بولۇپ، يۇسۇپ تالىپ 1917-يىلى تۇغۇلغان بۇ ئائىلىنىڭ 4 - پەرزەنتى ئىدى.

يۇسۇپ تالىپ 1935 - يىلى قەشقەردىن شىنجاڭ ئۆلكىلىك دارىلمۇئەللىمىنگە ئىمتىھان بېرىپ قوبۇل قى-لىنىپ دارىلمۇئەللىمىنىنىڭ 13 - سىنىپىدا 3 يىل ئوقۇپ، ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن ئۆلكىلىك ئۇيغۇر مەدەنىي ئا-قارتىش ئۇيۇشمىسىغا تەقسىم قىلىنغان. ئۆلكىلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى ئىچان ناھىيىلىك ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىغا تەقسىم قىلغان.

ئىچانغا كەلگەندىن كېيىن ئۇيۇشمىنىڭ باش كاتىپى

www.uyghurkitap.com

بولغان. شۇنىڭدىن ئارتىپ 1947 - يىلغىچە ئۇيۇشما رەئى-
سى لەمجىن مەركىزىي باشلانغۇچ مەكتەپتە ئوقۇتقۇچى،
پىچان ناھىيىلىك مائارىپ ئىدارىسىدە مۇپەتتىش، شىنجاڭ-
دا 11 ماددىلىق بىتىم ئىمزالانغاندىن كېيىن، پىچان
ناھىيىسىدە سايلام ئارقىلىق يېڭى ھاكىمىيەت تىكلەنگەن
ۋاقىتتا مائارىپ ئىدارىسىنىڭ باشلىقى بولغان. مۇشۇ مەز-
گىللەردە مائارىپ ئىشلىرىنى ئىلگىرى سۈرۈش ئۈچۈن
قوشقان تۆھپىسى زور بولغاچقا، بارلىق ئوقۇتقۇچىلارنىڭ
يۈكسەك ھۆرمىتىگە ئىگە ئىدى. ئۇنىڭ يېتەكچىلىكىدىكى
ئوقۇتقۇچىلار پىچان دېھقانلار قوزغىلىڭىنى تەشكىللىگۈچى
ئاساسىي قوشۇن ئىدى. قوزغىلاڭ مەغلۇپ بولغاندىن كې-
يىن لەمجىندىكى، ئۆيدىن ئايرىلىپ تۇرپان ناھىيىسىنىڭ
سىڭگىم يېزىسىغا قېچىپ بېرىشقا مەجبۇر بولغان. لەمجىن
ساقچى شۆبىسىنىڭ باشلىقى ۋاڭ كەنجىڭ تەرىپىدىن تۇتۇ-
لۇپ مىلتىق بىلەن ئېتىپ ئۆلتۈرۈلۈپ، بېشىنى كېسىپ لەم-
جىن ساقچى شۆبىسىنىڭ ئالدىدىكى رىشاتكىغا 3 كۈن ئې-
سىپ قويغان ۋە ئۇ يەردىن پىچان ناھىيە بازىرىغا ئې-
لىپ كېلىپ بازىرىدىكى چوڭ مەسچىتنىڭ ئۇدۇلىدىكى قا-
را ياغاچقا، 3 كۈن ئېسىپ قويغان. مەرھۇم قۇربان بول-
غان ۋاقىتتا 30 ياش ئىدى. ئۇ ھايات ۋاقتىدا لەمجىن-
دىن، نوجۇر ئۇستامنىڭ قىزى ئايىمخان بىلەن تۇرمۇش
قۇرغان بولۇپ، 2 پەرزەنتى قالغان ئىدى. سائادەت يۇ-

سۇپ ھازىر تىببىي ئىنىستىتوت قارىمىقىدىكى دوختۇرخانىدا، يۇنۇس يۇسۇپ ئاپتونوم رايونلۇق پارتىيە مەكتىپىدە خىزمەت قىلىۋاتىدۇ. ئايىمخان پېشقەدەم مائارىپچى ھەمدۇللا ھىۋىپ بىلەن بىللە تۇرمۇش كەچۈرۈۋاتىدۇ.

1950 - يىلى ئىچىدە لەمجىندە خەلق ھۆكۈمىتى ئوچۇق سوت يىغىنى ئېچىپ، باش جىنايەتچى ۋاڭ تەنچىڭ ۋە لى پەمىلىلىك (خۇيزۇ) جەڭچىگە ئۆلۈم جازاسى بېرىپ خەلقنىڭ ئىنتىقامىنى ئېلىپ بەردى.

ھەبىبۇللا ئامرى.

پىچان ناھىيە لەمجىن يېزا تۇر كارىز مەھەللىسىدە دېھقان ئائىلىسىدە 1916 - يىلى دۇنياغا كەلگەن. ئوقۇش يېشىغا توشقاندىن كېيىن، دىنىي مەكتەپتە ئوقۇغان. ئۇ دەسلەپ لەمجىن ئاستانە مەدرىسىدە ھەمدۇللا ھىۋىپ، قاسىم ساۋۇت، مەخمۇت ئابىت قاتارلىق ساۋاقداشلىرى بىلەن مۇھەممەت نىياز دامولامدىن تەلىم ئالغان. قومۇل دېھقانلار ئىنقىلابى مەزگىلىدە بىر ئاز ۋاقىت ئوقۇشنى داۋاملاشتۇرالماي قالغان. يۇرت تىنچىغاندىن كېيىن يۇتۇقتىكى شېرىپ ئىمامدا ئوقۇغان. ئۇ دىنىي مەكتەپتە ئوقۇغان ۋاقىتلىرىدا ئۆزىنىڭ تالانتلىق ئوقۇغۇچى ئىكەنلىكىنى نامايەن قىلىپ ئۆتكەن. دەرسلەرنى تولۇق ئۆزلەشتۈرۈپ باشقا تالىپلارنىڭ ئالدىدا ماڭغان. باشقىلارغا ئۆگەتكەن. دامولام ئۇنى ھەر ۋاقىت ئەڭ ياخشى شاگىرت

دەپ ماختاپ تۇرىدىكەن.

1934 - يىللار ئىچىدە لەمجىندە پەننى مەكتەپ ئېچىلىشقا باشلىدى. بۇ ۋاقىتلاردا پەننى مەكتەپتە ئوقۇ- غان ئوقۇتقۇچىلار بولمىغانلىقى ئۈچۈن دىنىي مەكتەپتە ياخشى ئوقۇغان بالىلارنى تاللاپ، ئوقۇتقۇچى يېتىشمەس- لىك مەسىلىسىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن 1 - نوۋەتتە ھەبى- بۇللا ئامرىنى تۇرپان ئاستانىدىكى ئابدۇرۇسۇل ئەپەندى- دە ئوقۇش ئۈچۈن ئەۋەتىپ بېرىلگەن، ئۇ يەردە قىسقا مۇددەت تەلىم - تەربىيە ئېلىپ قايتىپ كەتكەندىن كې- يىن، لەمجىندە يېڭىدىن ئېچىلغان مەكتەپكە ئوقۇتقۇچى بولۇپ تەيىنلەنگەن، 2-3 يىل ئوقۇتقۇچى بولغاندىن كې- يىن ئۈرۈمچى ئۆلكىلىك دارىلمۇئەللىمىنگە ئىمتىھان بې- رىپ قوبۇل قىلىنغان.

1937 - يىل ئۈرۈمچىگە چىقىپ 3 يىل ئوقۇغاندىن كېيىن، مەكتەپنىڭ ئۆزىدە ئوقۇتقۇچىلىققا ئېلىپ قېلىپ ما- تېماتىكا ئوقۇتقۇچىسى بولغان. بۇنىڭدىن ئۇنىڭ زېھنىنىڭ ناھايىتى ئۆتكۈر ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

1943 - يىلى شىڭ شىسەينىڭ تۈرمىسىدە يېرىم يىل يېتىپ چىققاندىن كېيىن، پىچان ناھىيىسىگە قايتىپ كېلىپ، پىچان ناھىيىلىك ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىدا مەدەنىيەت كادىرى بولۇپ ئىشلىگەن. ئۇ، ئۆلكىلىك دارىل- مۇئەللىمىندە ئوقۇۋاتقان ۋاقتىدا ئۆتۈلگەن ئومۇمىي پەنلەر-

نى ئوبدان ئۆگىنىش بىلەن بىرگە خەنزۇ تىلىنى پىششىق ئۆگىنىۋالغان ئىدى. پىچانغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن قوشۇمچە تەرجىمانلىق خىزمىتىنىمۇ ئىشلىدى. 11 يېتىم ئىمزالىنىپ پىچاندا سايلام ئارقىلىق يېڭى ھاكىمىيەت تىكلەنگەندە ھەبىبۇللا ئامرى ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ باش كاتىپى بولۇپ ئىشلىدى. دېھقانلار قوزغىلىڭى تەشكىللاتچىلىرىنىڭ بىرى بولغانلىقى ئۈچۈن گومىنداڭ ساقچى دائىرىلىرى ئۇنى قولغا ئېلىپ، پىچاندا تۇرۇشلۇق ھەربىيلەرگە ئۆتكۈزۈپ بەرگەن. 1947 - يىلى 9- ئاينىڭ 17 - كۈنى 15 نەپەر ئىنقىلاپچىلار بىلەن بىرگە ئوققا تۇتۇلغان. مەرھۇم دارىلمۇئەللىمىندە ئوقۇتقۇچىلىق قىلىۋاتقان ۋاقتىدا سەلىمە رەشىت بىلەن توي قىلغان. قۇربان بولغان ۋاقتىدا بىر ئوغۇل پەرزەنتلىك بولغان ئىدى. مومىن ھەبىبۇللا ھازىر شىنجاڭ تىببىي ئىنىستىتوتى تارمىقىدىكى دوختۇرخانىدا خىزمەت قىلىۋاتىدۇ. سەلىمە رەشىت پىچان ناھىيىسىدە ئوتتۇرا ۋە باشلانغۇچ مەكتەپلەردە ئوقۇتقۇچى بولغان، 70- يىللار ئىچىدە ئۈرۈمچىگە يۆتكىلىپ چىقىپ، ئۈرۈمچى شەھەرلىك 3- ئوتتۇرا مەكتەپتىن پېنسىيىگە چىقتى.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

يەتتە يىگىت، يەتتە قىزلار مازىرى

تىيىپ پولات

لەمجىن قەدىمقى يېزىلارنىڭ بىرى، بۇ ئۇزاق تارىخىي ئەسىرلەر داۋامىدا، بۇ جايدا ياشىغان ھەر مىللەت خەلقى ئۆزلىرىنىڭ ھاياتىي، ماددىي، مەنىۋى تۇرمۇشىدىن شانلىق ئىزلارنى قالدۇرغان، مەسىلەن، يەتتە يىگىت، يەتتە قىزلار مازىرى، قىسلاچ غوجام، تامغىلىق تاش، تۇرقاتارلىقلار. گەرچە بۇ تارىخىي يادىكارلىقلار دەسلەپكى ئىزلىنىش باسقۇچىدا تۇرۇۋاتقان، ئۇلارنىڭ تارىخىي ئاساسى، پەيدا بولۇش سەۋەبى، تارىخىي دەۋرى قاتارلىقلار ھازىرغىچە تولۇق ئېنىقلاپ چىقىلمىغان بولسىمۇ، ئىشىنىمىزكى كەلگۈسىدە بۇ جەھەتتىكى سىرلار چوقۇم ئېچىلىدۇ. خەلقىمىز ئۆز ئەجداتلىرى ياراتقان بۇشانلىق مۆجىزىلەرنىڭ ئەمەلىي تارىخىي ئەھمىيىتىدىن خەۋەر تاپىدۇ. شۇنداق بولسىمۇ مەن تۆۋەندە يەتتە قىز، يەتتە يىگىتلەر مازىرى ھەققىدىكى قاراشلىرىمنى قىسقىچە ئوتتۇرىغا قويماقچىمەن.

لەمجىنىڭ ئوتتۇرىسىدىن ئېقىپ ئۆتكەن چوڭ ئۆستەڭ شەرقىي غەربكە قاراپ سوزۇلغان چوڭ غولنى ھاسىل

قىلغان بولۇپ، تەگرى تېغىنىڭ مۇشۇ جايىدىكى قىسمىنى ئىككىگە ئايرىپ، ئۇزۇن كەتكەن تەبىئىي تاغ كارىدو-رىنى ھاسىل قىلغان. غەربىي تاغنىڭ ئۈستىگە يەتتە يىگىت-لەر مازىرى، شەرقىي تاغنىڭ ئۈستىگە يەتتە قىزلار مازىرى، جايلاشقان. غەربىي تاغدىكى يەتتە يىگىتلەر قەۋرىسى - ئادەتتە ئېگىز تاغ چوققىسىدىكى ئېگىزلىكى 2 - 3 مېتر كې-لىدىغان تىك شەكىلدىكى يەتتە چوققىدىن ئىبارەت. شەر-قىي تاغدىكى يەتتە قىزلار قەۋرىسى بولسا شەرق تەرەپ-تىكى مازار بولۇپ، ئۇلارمۇ يەتتە چوقىدىن ئىبارەت.قارى-ماققا بۇ يەتتە يىگىت بىلەن يەتتە قىزلار ئۆز ئاراقا-رىشىپ تۇرغاندەك كۆرۈنىدۇ.

يەتتەقىزلار مازىرىنىڭ يېنىدا 1000 كىشى پاتقىدەك سۇپاۋەخانقا بار بولۇپ،بۇ جاينى قەدىمقى دەۋردىكى كىشى-لەرنىڭ تىلاۋەت قىلىدىغان ئورنى دېيىشكە بولىدۇ. ئۇنىڭ ئەتراپىدا سانسىزلىغان قەۋرىلەر ئورۇنلاشقان بولۇپ بە-زىلىرىگە تولۇق ياسالغان. بىر قىسىم قەۋرىلەر گۇمبەزئى-چىگە ئېلىنغان.

مەيلى غەربىي تاغدىكى يەتتەيىگىتلەر مازىرىدا بول-سۇن، مەيلى‌شەرقىي تاغدىكى يەتتە قىزلار مازارىدا بولسۇن ئوخشاش بولمىغان كۆرۈنۈشتىكى ھاياتلىق بەلگىلىرىنى تاپقىلى بولىدۇ. مەسىلەن: يەتتە يىگىتلەر مازىرىدا بىر مۇنچە تاش ئۆي ئىمارەتلەربار بولۇپ، ئەگەر ئۇنىڭ ئىچىگە

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

كىرسىڭىز خۇددى بىر ئوردا، راۋاققا كىرىپ قالغاندەك تۇيغۇغا كېلىسىز. تاش ئۆيلەر كىشىگە كەڭ كەتكەن مېۋىلىك باغ ۋە شالىلىقلارنى ئەسلىتىدۇ.

يەتتە قىزلار مازىرىنىڭ ئالدى تەرىپىدە تاش تۆگ-ەن تاش ھەجرا ئىچىدە تۇرغان تاش قاتلىمىنان ۋە باش-قا تاش شەكىللەر كۆزگە چېلىقىدۇ. بىر قىسىم تاش چوق-قىلار خۇددى مېڭىشقا تەييارلىنىپ تۇرغان تۆگىلەرگە ئوخشايدۇ. مازارنىڭ چېتىدىكى تۇزلەڭلىكتە تۇرغۇن چوڭ-كىچىك تاشلار يېيىلىپ ياتقان بولۇپ، ئۇلارنىڭ بەزىلىرى ياخشى ئوخشىغان قوغۇن-تاۋۇزلارغا، كىچىكلىرى، ھەر خىل مېۋە-چېۋە ۋە ئۇلارنىڭ ئۇرۇقلىرىغا ئوخشاپ كې-شىنىڭ كۆڭلىدە ئاللىقانداق بىر خىل تىلسىماتنىڭ ئىچىگە كىرىپ قالغان تەسىرات پەيدا قىلىدۇ.

ئومۇمەن ئالغاندا يەتتە يىگىت يەتتە قىزلار مازىرى ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى ھەر خىل شەكىلدىكى تاش، شەكىل-لەر بۇ جايدا، ئەينى بىر زاماندا كىشىلەر ھايات كۆ-چۈرگەن، دېگەن پىكىرنى ئوتتۇرىغا قويۇشقا بەلگىلىك ئا-ساس يارىتىدۇ.

ئەمما، يەتتە يىگىت يەتتە قىزلار كىم؟ قاچان؟ قايسى دەۋردە ياشىغان؟ ئۇلار قانداق قىلىپ تاشقا ئايلىنىپ كەت-كەن؟ دېگەندەك سوئاللار تېخىچە جاۋاب تېپىلمىدى. خەلق ئارىسىدا، بۇ ھەقتە ھەر خىل رىۋايەتلەر بولۇپ، ئۇلارنىڭ

كۆپىنچىسىدە «يەتتە يىگىت، يەتتە قىزلار ھازىرمۇ ھايات» ئۇلار ھەر كېچىسى سوقتىلىشا (ئىككى ئۆستەڭنىڭ شىمال ۋە شەرق-تىن كېلىپ قوشۇلىدىغان جاي) ئۇچرىشىپ تۇرىدۇ دېگەن قاراش ھېكايە قىلىنىپ، ئۆتكەندە قانداقتۇر بىر كىشى كېچىدە ئۆستەڭ بويىدا ئۇلارنى كۆرۈپتۇ - دەپ ھېكايە قىلىنىدۇ.

خېلى ئۇزاق يىللاردىن تارتىپ تاھازىرغىچە بۇ جايدا ياشاۋاتقان خەلق ئاممىسى مەيلى مىللىي دىنىي ئېتىقادى-نىڭ كۈچىدىن بولسۇن، مەيلى تارىخىي ئەنئەنىسى ئۇلۇغ-لاش كۆز قارىشىنىڭ تەسىرىدىن بولسۇن بۇ جاينى تاشلىۋەت-مىدى. ھەر يىلى ھېيت - بايراملاردا، ياكى ھەپتىنىڭ پەيشەنبە، شەنبە كۈنلىرى بۇ جايغا يىغىلىپ تۈرلۈك دىنىي پائالىيەتلەرنى ئېلىپ باردى. بۇ پائالىيەتلەردىن مۇھىملىرى:

1) ھەر يىلى ئىككى قېتىملىق ھەيتاھېيتتا يۇرت خەلقى بۇ مازارغا يىغىلىپ، ناماز ئوقۇپ، داش قاينىتىپ، ھەممە كىشىگە ئاش تاماق بېرەتتى، بەزىلىرى ئۆز ئەھۋالىغا يارىشا سەدىقە تارقىتاتتى. بۇ ئىشتا بىلىم ئەھلىلىرى، يېتىم - يېسىرلار ئالاھىدە ئېتىبارغا ئېلىناتتى.

2) ھەر ھەپتىنىڭ پەيشەنبە، شەنبە كۈنلىرى بىر-مۇنچە كىشى مازارغا كېلىپ، دۇئا تىلاۋەت قىلىپ قايتىشاتتى.

3) بىر قىسىم كىشىلەر بۇ يەردە «نىيازمەنلىك» نەزىرلىرى ئۆتكۈزۈپ، بالا - ۋاقىللىرىنىڭ بىرەرىنىڭ ئىس-

مىنى نىيازغا ئۆزگەرتىش مۇراسىمى ئۆتكۈزەتتى.

4) ئۇزۇنغىچە پەرزەنت كۆرمىگەن ئاياللار بۇ مازارغا چىقىپ تاۋاپ قىلىپ، سەدىقە ـ ساخاۋەت قىلدى. بەلگە تاڭدۇرۇش، تۈنەپ تەلەپ قىلىش قاتارلىق پائالىيەتلەرنى ئېلىپ باراتتى. بۇ چاغدا شەيخلەر ئۇلارغا «يەتتە قىز يەتتە يىگىتلەردەك پەرزەنتلىك بولغايسىز» دەپ تىلەك تىلەيتتى ۋە باشقىلار.

يۇقىرىقىلاردىن قارىغاندا يەتتە يىگىت يەتتە قىزلار مازىرىنىڭ خەلقىمىز تارىخىدىكى مۇھىم يادىكارلىق ئىكەنلىكىنى، شۇڭا ھەممە كىشىنىڭ بۇ جاينى ئۇزۇن ۋاقىتلارغىچە ئەزىزلەپ تاۋاپ قىلىپ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

«يەتتە يىگىت، يەتتە قىزلار مازىرى» ھەققىدىكى مەسىلىلەرنى ئىلمىي يوسۇندا، ھەقىقىي يورۇتۇپ بېرىش، بۇ ھەقتىكى يېشىلمىگەن سىرلارنى ئېچىپ، ھەقىقىي تارىخىي ۋە ئىلمىي يەكۈن چىقىرىش ئۈچۈن بۇنىڭدىن كېيىن يەنىلا زور كۈچ سەرپ قىلىشقا ئەتراپلىق، ئەستايىدىل ئىزدىنىشكە توغرا كېلىدۇ. ئەمما بىز يۇقىرىدىكى يۈزەكى تەكشۈرۈشلەردىن شۇنى قەيت قىلالايمىزكى: بۇنىڭدىن خېلى ئىلگىرى ئۆتكەن بىزنىڭ ئەجدادلىرىمىز بۇددا دىنىغا ئېتىقاد قىلغان دەۋرلەر ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى ئىسلامىيەت دەۋرلىرىدە مۇشۇ جايدا ھايات كە-

چۈرگەن. ۋە ئىنسانىيەت مەدەنىيىتى ئۈچۈن بەلگىلىك تۆھ-
پە قوشقان. ئۇلار بۇ يەردە تۈرلۈك ئۆي - ئىمارەتلەرنى
سېلىپ، باغلارنى بىنا قىلىپ، زىرائەت تېرىپ، ئۆزلىرى-
نىڭ يۈكسەك ئەقلى - پاراسىتىنى، كۈچ - قۇۋۋىتىنى نا-
مايەن قىلغان.

يەتتە يىگىت يەتتە قىزلارنىڭ سىماسى ئارقىلىق يۈكسەك
پاك ئىنسانى مۇھەببەت داستانىنى ياراتقان.

ئۇنىڭدىن باشقا بىزيەنە «يەتتە يىگىت يەتتە قىزلارمازى-
رى» نى تەتقىق قىلىش ئارقىلىق، ئەينى دەۋردىكى
خەلقىمىزنىڭ ھاياتى. تۇرمۇش شەكلى، دىنى خاھىشى،
ئۆرپ - ئادىتى، قائىدە - يوسۇنلىرى، ئىشلەپچىقىرىش ئۇ-
سۇلى ۋە مەدەنىيەت سەۋىيىسى قاتارلىقلار جەھەتتە بەل-
گىلىك چۈشەنچىگە ئىگە بولالايمىز.

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

بىزنىڭ مەشھۇر كىشىلىرىمىز

تارىختىكى ھەر قايسى مىللەتلەر ئۆز تەرەققىيات تارىخى داۋامىدا چەكسىز جاپالىق، ئەگرى - توقاي مۇساپىنى بېسىپ ئۆتكەن. بۇ جەرياندا ئۇلارنىڭ ئارىسىدىن ۋەتەن، مىللەت ئۈچۈن پارلاق مول مەدەنىي بايلىقلارنى ياراتقۇچى ئالىملار، يازغۇچىلار، مۇتەپەككۇر شائىرلار، مائارىپچىلار ۋە باشقىلار كۆپلەپ يېتىشىپ چىققان. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ جاپالىق ئەمگىكى ئارقىلىق خەلقىمىزنىڭ قۇدرەتلىك مەنىۋى كۈچىنى، ئەقىل - پاراسىتىنى، ۋەتەنپەرۋەرلىك، مەرىپەتپەرۋەرلىك، تەرەققىپەرۋەرلىك روھى قىياپىتىنى نامايەن قىلغۇچى ئۆچمەس تۆھپىلىرى ئارقىلىق خەلقىمىز قەلبىدىن ئەبەدىي ئورۇن ئالغان.

جۈملىدىن ناھىيىمىز يېچاندىمۇ، ئىجتىمائىي جەمئىيەت تارىخىي تەرەققىياتىمۇ بۇ ئۈزلۈمەس ئېقىمدا مەشھۇر يازغۇچى، سەنئەتكارلار، شائىرلار، مائارىپ - مەدەنىيەتپەرۋەر زاتلار كۆپلەپ مەيدانغا كەلگەن. گەرچە ئۇلارنىڭ كىشىلىك تۇرمۇش قارىشى ۋە ئىجتىمائىي ئېڭىدا ئوخشاش بولمىغان ئەھۋاللار بولسىمۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك، خەلقپەرۋەرلىك روھى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن ئۆلمەس

ئەسەرلىرىنى، خەلقنى تەربىيىلەش، خەلقنى نادانلىقتىن قۇتۇلدۇرۇش، مەدەنىيەت ـ مائارىپنى يۈكسەلدۈرۈپ، ئەلنى گۈللەندۈرۈش يولىدىكى جاپالىق ئەجرىنى ئۇنتۇپ قىلىشقا ھەرگىز بولمايدۇ.

تۆۋەندە مەن ناھىيىمىزدىن چىققان بىر قىسىم مەشھۇر ئەدىب، سەنئەتكار، مائارىپچى، مەدەنىيەتپەرۋەر كىشىلەر ھەققىدىكى ئىزدىنىشىمنى قىسقىچە تونۇشتۇرىمەن:

شائىر ـ ئەخمەت خوجامنىياز ئوغلى ـ قىسۇرى

مىلادى 1717 ـ يىلى پىچان ناھىيە لۈكچۈن رايونى بازار مەدرىس ئالدى مەھەللىسىدە بىر نامرات ئائىلىدە دۇنياغا كەلگەن. باشلانغۇچ مەلۇماتىنى ئۆز ئاتىسىدىن ئالغان، ئۇ كىشى ئوغلىنىڭ تەربىيىسىگە ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلگەن، شائىر دەسلەپ لۈكچۈن «جاھاننامە» مەدرىسىدە، كېيىن قەشقەر خانلىق مەدرىسىدە ئىلىم تەھسىل قىلغان. كېيىن جاھاننامە مەدرىسىدە مۇدەرس بولغان. ئۇ ئەرەب ـ پارس تىلىنى پىششىق بىلگەندىن تاشقىرى ئۇيغۇر ئەدىپلىرىنىڭ ئىلمىي، بەدىئىي ئەسەرلىرىنى ھەمدە شەرق ئەدەبىياتىنىڭ مەشھۇر ۋەكىللىرى، ئۇلارنىڭ نامايەندىلىرى ھەققىدىمۇ ياخشى مەلۇماتلارغا ئىگە بولغان، ئۇلارنىڭ تەسىرىدە ئۆز ئىجادىيىتىنى باشلىۋەتكەن.

ئەخمەت غوجامنىياز ئوغلى ـ قەشقەر خانلىق مەدرىسىنى تاماملاپ، ئۆز يۇرتىغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن لۈك-

چۈن ۋاڭلىق مەدرىسىگە بىرىنچى دەرىجىلىك مۇدەرىس قىلىپ تەيىنلەيگەن ھەمدە تورپان ۋىلايىتىنىڭ ئەلەم ئاخۇنلۇق ۋەزىپىسىنىمۇ بىرگە بېجىرگەن. ھاياتىنىڭ ئاخىرىغىچە ئىلىم - مەرىپەت ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللانغان. ئۇ 20 يېشىدىن باشلاپ قىسقۇرى (ئاجىز، ناچار، ئەيىپلىك) دېگەن تەخەللۇس بىلەن كۆپلىگەن شېئىرلارنى يازغان.

شائىر قىسقۇرى ئۆزىنىڭ ئىلمىي، ئىجادى پائالىيىتى داۋامىدا كۆپلىگەن لىرىك غەزەل، مۇخەممەسلەرنى يازغان، جۈملىدىن «ۋاڭلارغا نەسىھەت» ناملىق شېئىرىدا ۋاڭلاردىن ئادىل، توغرا بولۇشنى، ئىلىم ئەھلىلىرىنىڭ قەدرىگە يېتىشنى، ھەققانىيەتنى ياقلاپ پۇقرالارغا باشپاناھ بولۇشنى نەسىھەت قىلغان. 1802 - يىلى مەشھۇر دىداكتىك داستان «رەۋزەتۇززوھرا» نى يېزىپ تاماملىغان. شائىر بۇ داستاندا چىن ئىنسانىي مۇھەببەت ۋە گۈزەل ئەخلاقىي پەزىلەتنى تەشەببۇس قىلىپ، ناپاكلىق، يالغانچىلىق، ساختىپەزلىكتىن ساقلىنىش تەشەببۇس قىلىنىدۇ.

شائىرنىڭ شېئىرلىرى ئىچىدە «ئىلىم ھەققىدە»، «تەنبىھ»، «لۇكچۈن دۆلەتباغ ھەققىدە مۇخەممەس»، «ئەسھابۇل كەھىب ھەققىدە مۇخەممەس»، «تىلەك»، «ئەفرىدۇن ۋاڭغا نەسىھەت» ناملىق لىرىك شېئىرلار بار.

شائىر يەنە تەرجىمە ئىشلىرىغىمۇ كىرىشىپ، ئەرەب تىلىدىكى «تارىخىي بوردىيە»، «تارىخىي ئەسھابۇل كەھىب»

قاتارلىق ئەسەرلەرنى ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلغان.

پۈتۈن ھاياتىنى ئىلىم - پەن، شېئىرىيەتكە بېغىشلىغان ئەخمەت خوجامنىياز ئوغلى قىسسۇرى مىلادى 1827 - يىلى لۈكچۈندە 110 يېشىدا ۋاپات بولغان. قەۋرىسى تۇيۇق ئەسھابۇل كەھفنىڭ يېنىغا قويۇلغان. شائىرنىڭ «رەۋزە تۇز - زوھرا» داستانىنىڭ بىر قىسمى ئەدىب ئىمىن سەيپۇللا تەرىپىدىن نەشرگە تەييارلىنىپ «بۇلاق» ژۇرنىلىنىڭ 1981 - يىلى 2 - ئاي سانىغا بېسىلغان ئىدى. 1990 - يىلى 3 - ئايدا بۇ داستانىنىڭ تولۇق نۇسخىسى ھەم بىر قىسىم شېئىرلار يەنە ئىمىن سەيپۇللانىڭ تەييارلىشى بىلەن قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىندى.

ئاتاغلىق خەلق قىزىقچىسى — موللازەيدىن

داڭلىق خەلق قىزىقچىسى موللازەيدىن 1815 - يىللار ئەتراپىدا لۈكچۈننىڭ باغرا يېزىسىدا نامرات دېھقان ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. ئۇ كىچىكىدە بىر خۇسۇسىي مەكتەپتە ئوقۇپ، ساۋادىنى چىقىرىپ، 11 يېشىدا لۈكچۈن ۋاڭلىق مەدرىسىگە كىرىپ ئوقۇغان. 17 ياشتا ئەرەب تىلىنى تولۇق ئۆگىنىپ بولۇپ، ناۋايى، سوپى ئاللايار، قول خوجا ئەخمەت، شامەشرەپ قاتارلىقلارنىڭ كۆپلىگەن قەسىدە، مۇناجات، شېئىرلىرىنى ياتقا ئوقۇپ، كۆزگە كۆرۈنگەن موللىلاردىن بولۇپ قالغان. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇنىڭ زەيدىن دېگەن ئىسمىنىڭ ئالدىغا «موللا» دېگەن نام

قوشۇلۇپ موللا زەيدىن دەپ ئاتىلىشقا باشلىغان.

موللا زەيدىن ياشىغان دەۋردە زالىم ۋاڭلارنىڭ، ئەمەلدارلارنىڭ، روھانى موللا، مۇتەئەسسىپلەرنىڭ ئەمگەكچى خەلق ئۈستىگە سېلىۋاتقان زۇلۇمى ھەددىدىن ئاشقان. خەلق ئېيتقۇسىز جاپا - مۇشەققەتلىك كۈنلەرگە چۈشۈپ قالغان ئىدى. شۇڭا موللا زەيدىننىڭ قەلبىدە زالىملارغا قارشى كۈچلۈك نەپرەت، خەلق ئاممىسىغا نىسبەتەن چەكسىز ھېسداشلىق تۇيغۇسى ئويغانغان ئىدى. ئۇنىڭ يۈرىكى ئەمگەكچى خەلقنىڭ ئارزۇ - ئىستىكى، ئىرادە ۋە غايىسى بىلەن يانغان ئىدى. شۇ خىل كۈچلۈك روھنىڭ تەسىردە ئۇ ئۆزىنىڭ ئۆتكۈر يۇمۇرىستىك چاقچاقلىرى ئارقىلىق زالىم ۋاڭلارغا، ئاچكۆز پارىخور ئەمەلدارلارغا، ئالدامچى ساختىپەز روھانىلارغا، دىنىي مۇتەئەسسىپلەرگە قارشى جەڭ ئېلان قىلدى. خەلق ئاممىسىنىڭ دەرت - ھەسرەتلىرىگە ئېچىنىپ، ئۇلارنىڭ ھەققانى تەلەپ، ئارزۇ - ئۈمىدلىرىنى ھىمايە قىلدى.

ئۇنىڭ لەتىپىلىرىنىڭ تېما دائىرىسى كەڭ، مەزمۇنى مول، قۇرۇلۇشى ئىخچام، تىلى راۋان - قىزىقارلىق بولۇپ، ئۆتكۈر، ئاچچىق مەسخىرىلىرى دۈشمەنگە كۈچلۈك زەربە بولۇپ، كۆڭۈلنى ئاچىدىغان يېقىملىق چاقچاقلىرى خەلقنىڭ قەلبىگە يورۇقلۇق ۋە راھەت بېغىشلايتتى. شۇڭا ئۇنىڭ لەتىپىلىرى دەۋردىن دەۋرگە، ئەۋلادتىن-ئەۋلادقا

كۆچۈپ، نەسىردىن ئەپەندى، سەلەي چاققان قاتارلىقلارنىڭ نامى بىلەن بىرگە ھازىرغىچە داۋاملىشىپ، خەلق ئەدەبىياتى مۇنبىرىدە مۇناسىپ ئورۇنغا ئىگە بولماقتا.

موللا زەيدىنى تەخمىنەن 1880 ـ يىللار ئەتراپىدا ئۆز يۇرتىدا ئالەمدىن ئۆتتى. ئەمما خەلق پەرۋەرلىككە ئىگە لەتىپىلىرى خەلق ئارىسىدا تېخىمۇ كەڭ تارقىلىپلا قالماي، دەرسلىك قوللانمىلارغا كىرگۈزۈلۈپ، تېلېۋىزىيە فىلىمى قىلىپ ئىشلىنىپ، خەلقنى تەربىيەلەش رولىنى جارى قىلدۇرماقتا.

تەڭرى تاغ تېغىدا باندىت تازىلاش

ئىمىنىياز تۇرسۇن

شىنجاڭ 1949 - يىلى 9 - ئاينىڭ 25 - كۈنى تىنچلىق بىلەن ئازاد بولدى، شىنجاڭنىڭ ئازادلىقى شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىگە تىنچ، خاتىرجەم ئۆز ئىشلىرىغا ئۆزى ئىگە، ئۆز ئەمگىكى بىلەن ئىگىلىكىنى گۈللەندۈرۈپ بەختلىك تۇرمۇش ۋە گۈزەل شىنجاڭ قۇرۇشنىڭ يېڭى يولىنى ئاچتى.

جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىكىدە خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى، پارتىيەنىڭ ھەر دەرىجىلىك ھاكىمىيەت قۇرۇلۇشى خىزمەتلىرىنى قوغداپ، جەمئىيەت تەرتىپىنى مۇقىملاشتۇردى ۋە مۇستەھكەملىدى. پارتىيىمىز، ئىنجارە ھەققىنى كېمەيتىش، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش، ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى تازىلاش، يەر ئىسلاھاتى ئېلىپ بېرىپ، فېئوداللىق يەرگە ئىگىدارچىلىق قىلىش ھوقۇقىنى بىكار قىلىش، دېھقانلارنى يەرگە ئىگە قىلىپ، ئۇلارنى قەد كۆتۈرۈش جېڭى قىلىش پائالىيىتىنى كەڭ

كۆلەمدە، داغ - دۇغىلىق قانات يايدۇرۇۋەتتى.

خەلق ئاممىسىنىڭ كۆڭلى شادلىققا چۆمۈپ، دېموك- راتىك ئىنقىلابىنىڭ قايىنام تاشقىنلىق يېڭى ۋەزىيىتى يۇقىرى باسقۇچقا كۆتۈرۈلۈۋاتقان بىر پەيتتە، ئۆزلىرىنىڭ مەغلۇبىيىتىگە تەن بەرمىگەن ئەكسىيەتچىلەر قوتۇراشقا، خەلق ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇشقا، خەلقنىڭ غەلىبە مېۋىسى- نى تارتىۋېلىشقا ھەرىكەت باشلىدى.

1950 - يىلى 2 - ئاينىڭ 18 - كۈنى گومىنداڭ- نىڭ كوچۇڭدا تۇرۇشلۇق ئاتلىق 5 - كورپۇسىنىڭ بىر قىسىم جاھىل ئونسۇرلىرى خەلقنى بۇلاڭ - تالاڭ قى- لىپ جەمئىيەت تەرتىپىنى بۇزدى. باندىت ئوسمان ۋە ئۇنىڭ شېرىكلىرى ئۇلار بىلەن جىددىي ماسلىشىپ، پارتى- يە ۋە خەلققە قارشى قوراللىق ئەكسىلئىنقىلابىي توپى- لاڭنى باشلىدى.

ناھىيىمىزدە، پومېشچىك زومىگەرلەر ۋە ئەكسى- يەتچىلەر مەخپىي تەشكىل قۇرۇپ، قوراللىق توپىلاڭ قى- لىشقا تەييارلىق قىلىپ خەلق ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇش خام - خىيالىدا بولدى. خەلقنىڭ ئىشلەپچىقىرىش پائا- لىيەتلىرىگە ئېغىر بۇزغۇنچىلىقلارنى سالدى.

ناھىيىلىك پارتىيە كومىتېتى يۇقىرىقى بىر قاتار ئەكسىلئىنقىلابىي ھەرىكەتلەردىن خەۋەر تېپىپ، خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى، خەلق ۋە كادىر ساقچىلىرىنى تەش-

www.uyghurkitap.com

كىلىپ ۋە ئورۇنلاشتۇرۇپ، باندىت تازىلاش خىزمىتىنى باشلىدى. بۇ جەرياندا خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ كاماندىر جەڭچىلىرى، قوراللىق ساقچى قىسىملىرىمىز جان تىكىپ كۆرەش قىلىپ باتۇرلۇق بىلەن جەڭ قىلىپ، ئۆمەرجاندەك باتۇر، قەھرىمان شەخسلەرنى بارلىققا كەلتۈردى.

ئۆرتەڭدە: 1950 - يىلى 2 - ئاينىڭ 18 - كۈنى كومانداڭنىڭ كۈچۈك قىسىملىرىدىن قاچقان بىر قىسىم ئەكسىيەتچىلەر ناھىيىمىزنىڭ ئۆرتەڭ ئېغىزىغا كېلىپ ئىككى ئائىلىنى بۇلىدى. بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقان پارتىيە كومىتېتى دەرھال خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ 48 - تۇەن 2 - ليەنىنىڭ بىر پەي جەڭچىسىنى قوراللىق ساقچى ئەترەت، خاندۇ پەيچۇسورنىڭ يېڭى قوبۇل قىلىنغان 24 نەپەر جەڭچىسىنى ئۆمەرجان، ئىسمايىل شايىت، كېرەم نىياز، تىيىپ ھامۇتنىياز قاتارلىقلارنىڭ باشچىلىقىدا جەڭگە ئاتلاندۇردى.

ئۇلار ئىككى ماشىنا بىلەن ئۆرتەڭ ئېغىزىغا قاراپ مېڭىش يولىدا باقىغا بارغاندا قاچقۇن ئەسكەرلەرنىڭ باقىدا چۈشكۈن قىلىنغانلىقىدىن خەۋەر تېپىپ، بۇ جاينى مۇھاسىرىگە ئالدى. بۇ يەردە قاتتىق جەڭ بولدى. ئارمىيىمىز جەڭ قىلغاچ باندىتلارغا سىياسەتنى تەشۋىق قىلدى. بۇ جەڭدە باندىتلاردىن 15 نەپەر ئاتلىق ئەس-

كەر ئەسىرگە ئېلىنىدى، بىر نەپىرى كۆكيار تەرەپكە قېچىپ كەتتى.

قاچقۇننى تۇتۇش ئۈچۈن ياڭ پەيجاڭ تېيىپ ھامۇتنىياز سوجاڭلار ئىسمايىل شايىت، كېرەم نىياز ۋە بىر قانچە يېڭى جەڭچىنى قوغلاشقا بۇيرۇپ، ئۇلارنى تىرىك تۇتۇش ۋەزىپىسىنى تاپشۇردى. ئىككى نەپەر يېڭى ئەسكەر كۆكيار تاشچىلار تېغىدا باندىتنى ئۇچرىتىپ قالدى. جەڭچىلەر مەسلىھەتلىشىپ، ئىسمايىل شايىت، قارغا ئېلىپ ئېتىشقا تەييار تۇرغان، كېرەم نىياز ئارقىدىكىلەرنى چاقىرىغاندەك كۆرۈنۈش تاكتىكىسى بىلەن بىر پايمۇ ئوق چىقارماي، ئىككى ئات، بىر تال مىلتىق، بىر قىلىچ، 300 دانە ئوق بىلەن باندىتنى تىرىك ئەسىرگە ئالدى.

بۇنىۋەت 16 نەپەر ئەسىر، بىر دانە پىلىمۇت، 15 تال مىلتىق، 15 تال قىلىچ، 16 ئات غەنىمەت ئېلىندى. جەڭچىلەر غەلىبە بىلەن قايتىپ كەلگەندە، خەلق ئازادلىق ئارمىيە شتابى ئۇلارنى بىر ئات، 1000 دانە ئوق بىلەن مۇكاپاتلىدى.

لاڭسۇدا

1951 - يىلى 2 - ئايدا، ئوسماننىڭ نەچچە يۈز ئادىمى ناھىيىمىزنىڭ چارۋىچىلىق رايونى لاڭسۇغا كې-

لىپ بۇلاڭچىلىق ھەرىكىتى بىلەن شۇغۇللاندى. قورال-لىق ساقچى ئەترىتىدىن مۇھەممەت نىياز، ئۆمەرجان، كېرەم نىياز قاتارلىق 36 نەپەر جەڭچى چىقىتىم يېزىسى-دىن قۇربان نەمەت باشچىلىقىدا بىر قىسىم خەلق ئەس-كەرلىرى 6 لىنىيىگە بۆلۈنۈپ قورشاپ ھوجۇم قىلىپ بىر نەپەر باندىتنى يارىدار قىلىپ 3 نەپەر باندىتنى ئەسىرگە ئېلىپ 7 ئات، ئىككى تۆگىنى غەنىمەت ئېلىپ باندىتلارنى لاڭگۇدىن قاچۇرۇۋەتتى.

بۇ جەڭدە ئۆمەرجان ئالاھىدە خىزمەت كۆرسەتتى.

تۇر سېلىش

1951 - يىلى يازدا ناھىيىمىزنىڭ تاغ ئېغىزلىرىغا تۇر سېلىش ئىشى ئورۇنلاشتۇرۇلدى. ئورۇنلاشتۇرۇشقا ئاساسەن، كەرچى، كۆكيار، ئۆرتەڭ ئېغىزى قاتارلىق 3 ئېغىزغا 3 تۇر سېلىندى. بۇ تۇرلارنى خەلق ساقچىلىرى، يەرلىك خەلق بىرلىشىپ سالدى. تۇرلار ھەممە تەرەپ ئاشكارا كۆرۈنىدىغان مۇھىم ئورۇنلارغا سېلىندى. بۇنىڭ ئىچىدە كۆكياردىكى باشچىلار تېغىنىڭ يېنىغا سېلىنغان تۇر بىر قەدەر جاپالىق ئەمگەك ھېسابىغا پۈتتى.

بۇ تۇر باشقا جايلاردىن ئېگىز بىر دۆڭگە سېلى-نىپ، بىر يېرىم كىلو مېتىر يىراقلىقتىكى خابادىن يەر يۇقىر-سىغا تاش - توپا، سۇ كۆتۈرۈپ ئەپچىقىپ پۈتكۈزۈلدى.

بۇ قۇرۇلۇشتىمۇ ئۆمەرجان ئىشنىڭ ئېغىرىنى تال-

لاپ، ھېرىپ چارچاشتىن قورقماي باشقىلارغا باشلامچى بو-
لۇپ تۆھپە ياراتتى.

لوكچوندە:

1951 - يىلى قىش، 1952 - يىلى ئەتىيازدا ناھى-
يىمىزدە، ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش خىزمىتى ئېلىپ بې-
رىلدى. بۇ خىزمەتكە لوكچون رايونىدا، پومىشىك ۋە
ئاز سادىنكى ئەكسىيەتچىلەر مەخپىي قوراللىق تەشكىل
قۇرۇپ قارشى چىقتى ۋە يېڭى خەلق ھاكىمىيىتىنى ئاغ-
دۇرۇشقا ئۇرۇندى.

ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىك ئىدارىسى ناھى-
يىلىك پارتىيە كومىتېتىنىڭ رەھبەرلىكىدە، بۇ ئەنزىنى
تېزدىن پاش قىلىپ قولغا ئالىندىغانلىنى قولغا ئېلىپ، 50
تىن ئارتۇق پومىشچىك ئەكسىيەتچىلەرنى جازالىدى.

بۇ تەشكىلاتقا نىياز بوجاڭ، نەمتۇل ھاجى، شى-
رىپ توقاي، ئىبراھىم سەيپۇل، ھېزىز بوجاڭ، پولات
بوجاڭ، قاسىم بوجاڭ قاتارلىق كىشىلەر قاتناشقان.
نەمتۇل ھاجى، شىرىپ توقايلار قېچىپ كەتكەن. ئۇلار
چالقان تېغىغا چىقىپ، چالقان تېغىدىكى باندىت ئوسمان
بوجاڭنىڭ باندىتلار توپىغا قوشۇلۇپ، كېيىن ناھىيىمىز-
نىڭ چىقتىم، دالانكارىز، 5 تام، سۇۋېشى ۋە سىڭگىملەر-
گە چۆشۈپ، بۇلاڭ - تالاڭ ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللى-
نىپ پاراكەندىچىلىك پەيدا قىلدى.

ئۆرتەڭ ئارشاڭدىكى ئۇرۇش ۋە ئۆمەرجان

ناھىيىلىك پارتكوم چالقان تېغىدىكى باندىتلار تو-
پىنى يوقىتىش ئۈچۈن، قومۇلدا تۇرۇشلۇق خەلق ئازاد-
لىق ئارمىيىسىنىڭ 16 - دېۋىزىيەسى بىلەن ئالاقىلاشتى.

16 - دېۋىزىيە 48 - تۈەن 3 - يىڭنى يۆتكەپ
كېلىپ، ناھىيىدىكى قوراللىق ساقچى ئەترەتتىكىلەر بى-
لەن بىرلىشىپ باندىت تازىلاشنى ئورۇنلاشتۇردى. 48 -
تۈەندىكى كاماندىر سەنخور (لەقىمى، بىر كۆزى ئۇرۇش-
تا مېيىپ بولغان) 3 - يىڭنىڭ يىڭجاڭى زەي، 6 - لەن-
نىڭ لەنجاڭى لولەنجاڭ قاتارلىق 180 ئادەم بىزنىڭ
ساقچى ئەترەتتىن، مۇھەممەتنىياز، ئۆمەرجان، كېرەم
نىياز قاتارلىق بىر بەن ئادەم قوشۇلۇپ باندىت تازى-
لاش قوشۇنى قىلىنىپ تەشكىللەندى. بۇ قوشۇن كۆكيار-
دا قوراللىق ساقچى ئەترەتتىن بىر بەن، خەلق ئازاد-
لىق ئارمىيىسىدىن بىر بەننى كۈزەتتە تۇرغۇزدى.

ئۆرتەڭ ئېغىزىدا بىر لەننى تۇرغۇزۇپ باندىتلار-
نىڭ ھەرىكەت يوللىرىنى ئۈزۈپ تاشلىدى.

1952 - يىلى 3 - ئاينىڭ 14 - كۈنى چالقاندى-
كى ئوسمان بوجاڭ، ئۆرتەڭ ئېغىزىغا كېلىپ ئاممىنى-
قايمۇقتۇرۇپ بارات جۇرىنى ئالداپ ۋە پوپوزا قىلىپ
ئۆزلىرىگە قوشتى، بۇلارنىڭ ماھىيىتىنى بىلىپ ئالغان
بۇ كىشى كېچىسى پۇرسەت تېپىپ قېچىپ ناھىيىگە كې-

لىپ رەھبەرلىككە ئەھۋالنى دوكىلات قىلغان.

1952 - يىل 3 - ئاينىڭ 16 - كۈنى تازىلاش قىسىملىرىمىز ئۆرتەك ئېغىزىغا چىقىپ ئۆرتەك ئېغىزىنىڭ تۆۋەن مەھەللە دېگەن جايىدا باندىتلارنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرىدىن 50 نەچچە ئادەمنى ئۇچراتقان. بۇ چاغدا بىزنىڭ ساقچى ئەترەتلىرىمىز بۇ كىشىلەرنى خەلق بار يەرگە ئېلىپ كېتىپ، باندىتلارنى يېتىم قالدۇرۇش تەكلىپىنى بەرگەندە، لولەنجاڭ «بۇيرۇق يوق» دەپ قوشۇلمىغان، تۇەنجاڭ بۇ ئىشتىن خەۋەر تېپىپ 3 - ئاينىڭ 18 - كۈنى كېچىسى بىر پەي ئازادلىق ئارمىيە. بىر بەن قوراللىق ساقچىنى بويرۇپ ھېلىقى كىشىلەرنى ئېلىپ كېلىشنى ئورۇنلاشتۇرغان، لېكىن بۇلار يېتىپ بارغىچە باندىتلار بۇ كىشىلەرنى شەرتوقاي، دېگەن جايغا كۆچۈرۈپ يوشۇرۇپ قويغان.

ئوسمان بوجاڭ ئىشنىڭ كېيىنكى ئەھۋالىنى نەزەرگە ئېلىپ تۆۋەن مەھەللىدە باندىت سىدىقنى قالدۇرۇپ، ئارمىيىمىزنىڭ كېلىشىنى ساقلاپ، كەلگەندىن كېيىن ئۇلارنى ئالداپ ئارقاغا باشلاپ چىقىشنى ئورۇنلاشتۇرۇپ قويغان.

ئارمىيىمىز يېتىپ كېلىشكە، سىدىق «مەن باندىتلار بار جاينى بىلىمەن ئۇلار ھازىر ئۇخلاق، مەن سىلەرنى باشلاپ باراي» دەپ يول باشلاش «نىيىتىنى»

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

بىلدۈرگەن.

ئۆمەرجان شۇ ۋاقىتتا «بۇ يەر مۇرەككەپ كېچىسى خەتەرلىك» دېگەن پىكىرنى ئوتتۇرىغا قويغان. پەيجاڭ بۇ پىكىرگە قوشۇلماي ئادەملەرنى 3 كە بۆلۈپ باندىتلارنى قورشاپ تېز تۇتۇشنى ئورۇنلاشتۇرغان. ئۆمەرجان بۇ بۇيرۇقنى قوبۇل قىلىپ، ئازادلىق ئارمىيىدىن بىر بەن ئادەمنى باشلاپ سەپنىڭ ئالدىدا ماڭغان. باندىتلار ئاللىقاچان تەييارلىق قىلىپ قويغاچقا قوشۇن يېتىپ كېلىشى بىلەن ئوق چىقىرىپ بىزنىڭ ئارمىيىمىزگە زەربە بەرگەن. بۇ ئۇرۇشتا ئۆمەرجانغا ئوق تېگىپ يارىدار بولغان. ئۆمەرجان ئۆزىنىڭ يارىلىنىشىغا قارىماي ئەپلىك جايغا يوشۇرۇنۇۋېلىپ 37 پاي ئوق ئېتىپ ئۇلارنى يېقىن كەلتۈرمىگەن. باندىتلار ئاخىرى ئېگىزدىن ۋە ئارقا تەرەپلىرىدىن قورشاپ كېلىپ يەنە بىر قېتىم زەخىملەندۈرگەن 26 ياشلىق ئۆمەرجان قورالنى باندىتلارغا تاپشۇرۇپ قويماسلىقنى، خەلققە بولغان ساداقەتلىكىنى ئىپادىلەپ مىلتىقنى ئۇرۇپ قونداقنى چې-

① ئۆمەرجان — غۇلجىدا كەمبەغەل دېھقان ئائىلىسىدە تۇغۇلۇپ ئۆسكەن. ئازادلىق ھارپىسىدا ناھىيىمىزنىڭ قوراللىق ساقچى ئەترىتىگە خىزمەتكە كىرگەن. 1952 - يىلى ئۆمەرجاننىڭ جەسىتى ناھىيىمىزگە ئېلىپ كېلىنىپ ئۇلۇغۋار مازارىغا دەپنە قىلىندى. مەرھۇمغا «ئىنقىلابى قۇربان» دەپ نام بېرىلدى.

قىپ تاشلىغان. بۇنى كۆرگەن باندىتلار ئۆمەرجاننىڭ بېشىغا تاش بىلەن ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈپ قويغان. بۇ ئۇرۇشتا پەيجاڭ يەنە 3 نەپەر جەڭچى قۇربان بولغان.

باندىتلار ئۇرۇشتىن كېيىن چالقان تاققا قېچىپ كەتكەن.

1952 - يىلى 3 - ئاينىڭ 27 - كۈنى چالقانغا قېچىپ كەتكەن باندىتلارنى تازىلاش قىسىملىرىمىز قوغلاپ بېرىپ چالقان تېغىنىڭ «چىمەن» دېگەن يېرىدە ئۇرۇشۇپ ئۇلار بۇلاپ يىغىۋالغان 500 قوتازنى تارتىۋالغان. باندىتلار قېچىپ كەتكەن.

«يالپاق تاشتا»

1952 - يىلى 7 - ئاينىڭ 7 - كۈنى يالپاق تاشتا ① باندىتلار ناھىيىمىزدىن مورى ناھىيىسىگە ئالما ئېلىپ چىقىپ كېتىۋاتقان توختىنىياز توختى، سېتىنىياز مەمەت، ئابدۇل قاتارلىق 10 نەپەر دېھقاننىڭ 30 ئېشىكىدىكى ئالمىسىنى مال بوغۇزىكىيىم - كېچەكلىرىگىچە بۇلىغان. شۇ ۋاقىتتا قوراللىق ساقچى ئەترەتتىن ئىسمائىل شايىت، سىدىق روزىلار ئالدىنقى سەپ قوشۇنىغا خەت ئالاقە ئېلىپ كېتىۋاتقان ئىدى. ئۇلار يالپاق تاشتا باندىتلار بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى. بۇ

---

① يالپاق تاش كەرجى ئېغىزىنىڭ يېنىدىكى بىر جاي.

ۋاقىتتا ئىسمائىل شايىت، سىدىق روزىغا «سەن خەتنى ئارمىيىگە تاپشۇرۇپ بەرگىن. مەن يالغۇز ئۆزۈم باندىتلار بىلەن تۇتىشىپ تۇرىمەن. ئازادلىق ئارمىيە مۇشۇ ئەتراپتا» دەپ، سىدىق روزىنى يولغا سالىدۇ. ئۆزى ئوبدان جايغا ئورۇنلىشىپ ئېلىپ باندىتلار بىلەن 2 سائەتتىن ئارتۇق ئۇرۇش قىلىپ 90 پاي ئوق ئاتىدۇ. دۈشمەندىن بىرنى ئۆلتۈرىدۇ. ئىسمائىل شايىت باندىتلار بىلەن ئېلىشىۋاتقاندا تازىلاش قىسىملىرىمىز يېتىپ كېلىدۇ.

مەھەممەتنىياز قاتارلىق قوراللىق ساقچى ئەترەتنىڭ جەڭچىلىرى باندىتلارغا شىددەتلىك ھۇجۇمغا ئۆتۈپ، ئۇلارنى چېكىندۈرىدۇ. شۇ بىر كۈندە باندىتلار بىلەن 9 قېتىم ئۇرۇش قىلىدۇ. بىر باندىتنى يارىدار قىلىدۇ، ئۇلارنىڭ چىقىشىدىن بولاپ چىققان 70 دانە ئات، خېچىرنى تارتىۋالىدۇ. بۇ ئۇرۇشتا 4 نەپەر ئاتلىق ئارمىيە جەڭچىسى 7 نەپەر جەڭچى يارىدار بولىدۇ.

ئەينى ۋاقىتتا پارتىيىمىزنىڭ باندىتلارغا قارىتا سىياسىتى، ئۇلار ئوق چىقىرىپ قارشىلاشسا ئوق چىقىرىش، ئامال بار سىياسەتنى تەشۋىق قىلىپ ھەقىقەتكە قايتۇرۇش. ئۇلارنى «قايمۇققانلار» دەپ قاراش ئىدى، ئازادلىق ئارمىيە ۋە ساقچى قىسىملىرىمىز بۇ يوليۇرۇق بويىچە قۇربان بەرسىمۇ سىلۇيكە ئالاھىدە دىققەت قىلدى.

تارلاڭ ئۇرۇشى ۋە مۇھەممەتنىياز

1952 - يىلى 9 - ئايدا تۇرپان ناھىيىسىنىڭ تارلاڭ ئېغىزى ئالتۇن غولىدا باندىتلارنىڭ تەمىنات ئورنى بار بولۇپ، بۇ يەرنى سولايمان نەمەت دېگەن كىشى ساقلايتتى. بۇ كۈنى بۇ جايغا مۇھەممەتنىياز بىر قاتار ئورۇنلاشتۇرۇشتىن كېيىن باردى. سېزىپ قالغان سولايمان ئوق چىقارماقچى بولغاندا، مۇھەممەت نىياز چەپدەسلىك بىلەن ئېتىلىپ بېرىپ، سولايمان بىلەن قوچاقلىشا جەڭ قىلىشتى. ئاڭغىچە بىزنىڭ جەڭچىلىرىمىز ئۇنى ئەسىرگە ئېلىپ بىر چېجور مىلتىق، 70 تال ئوق، 40 دانە ئات 1600 تۇياق قوي غەنىمەت ئالدى. شۇنىڭ بىلەن باندىتلارنىڭ ئارقا سەپ تەمىنات ئورنى ۋە مەخپىي ئالاقە باغلاش پونكىتىنى چۇۋۇپ تاشلايدۇ.

1952 - يىلى 9 - ئاينىڭ ئاخىرلىرى، مۇھەممەتنىياز چالقان تېغىدا ئىككى تال گرانات بىلەن 50 دىن ئارتۇق باندىتنىڭ ئۇچىغا كىرىپ، پارتىيىنىڭ سىياسىتىنى تەشۋىق قىلدى. نەتىجىدە باندىتلار تەسلىم بولۇپ 54 ئادەم 30 تال چېجور - شايەنجو مىلتىق، 2 ئاپتومات، 3 تال قارا مىلتىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتىدۇ.

مۇھەممەت نىياز جەردە ئات مىنەتتى. ئۇ باندىتلارنى ئوچراتقاندا سەپنىڭ ئالدىدا خۇددى يولۋاستەك

ئېتىلاتتى، شۇڭا باندىتلار جەردە ئات مىنگەن جاڭچىنى كۆرگەندە بەدەر قاچاتتى.

«غەلىبە بىلەن قايتىش»

1952 - يىلىنىڭ ئاخىرى، باندىت تازىلاش قوشۇنىمىز چالقان تېغىدىكى باندىتلارنى تەسلىم قىلىپ ئۇلار ھەقىقەتكە قايتقاندىن كېيىن، كۆكيار، كەرچى، ئۆرتەك ئېغىزى، تورپان ناھىيىسىنىڭ چالقان تاغ، يوغان تېرەك، سەنسەنكو، شور بۇلاق، قاراڭغۇ غولدا سالغان 8 تۇرنى چۇۋۇپ ئېتىپ غەلىبە بىلەن قايتىپ كەلدى.

«بەزى تارىخىي ۋەقەلەر»

1952 - يىلى 10 - ئاينىڭ 10 - كۈنى باندىتلارنىڭ بىر قىسمى مورى ناھىيىسىگە قورال تاپشۇرۇپ ھەقىقەتكە قايتىدۇ.

ناھىيىلىك ج خ ئىدارىسى ناھىيىمىزدىن قېچىپ چىقىپ باندىت بولغان نەمتۇل ھاجى، شېرىپ توقايلارنى قايتۇرۇپ كېلىپ ئائىلىسىگە ئورۇنلاشتۇرۇش ئۈچۈن، سەمەت نىياز، روزى تالىپ، نىياز ئەخمەت قاتارلىق ساقچى كادىرلىرىنى ئەۋەتىدۇ. ئۇلار، نەمتۇل ھاجى، شېرىپ توقايلارنى ئېلىپ فەن ئوپاغا كەلگەندە كەچ بولۇپ كېتىپ قونۇپ قالىدۇ.

لېكىن بۇ ئىككى كىشى نىيىتىنى بۇزۇپ كادىر ساقچىلىرىمىزنى ئۆلتۈرۈۋېتىپ يەنە باندىت بولۇشنى مەقسەت قىلىپ، ئۇيېغا كىرىپ چىقىپ گۇمانلىق ھەرىكەت-لەردە بولىدۇ. ئۇلارنىڭ ھەرىكىتى كادىر جەڭچىلىرىمىزنى سەگەكلەشتۈرىدۇ. مۇشۇ ۋاقىتتا مۇن-داق ۋەقە يۈز بېرىدۇ. نەمتۇل ھاجى تاماكا چېكمەن دەپ سەمەت نىيازدىن تاماكا سورايدۇ، سەمەت نىياز قولىنى يانچۇغىغا سېلىش بىلەن، ئۇ سەمەت نىياز-نىڭ كىكىرتىكىنى سىقىپ پىچاق بىلەن مۇرە، سول بىلەك، پىشانىلىرىگە ئۇرىدۇ.

شىرىپ توقاي ئىككى مېتىردەك ئۇزۇنلۇقتىكى ئوت كۈيىۋاتقان توقماقنى كۆتۈرۈپ پوستتا تۇرغان روزى تا-لىپقا ئېتىلىدۇ.

روزى تالىپ «توختا» دەپ بۇيرۇق قىلسىمۇ توخ-تىماي ئالدىغا ماڭىدۇ. 10 مېتىردەك كەينىگە داجىسا يە-نە ماڭىدۇ، ئاخىرى روزى تالىپ مىلتىقتىن ئوق چىقى-رىپ شىرىپ توقاينى جەھەننەمگە ئۇزىتىۋېتىدۇ. ئوق ئاۋازىنى ئاڭلاپ، نەمتۇل ھاجى سەمەت نىيازنى تاش-لاپ قېچىپ كېتىدۇ.

مۇكاپات ۋە قۇتقۇزۇش يولىدا

1956 - يىلى 2 -، 3 - ئايلاردا ئاپتونوم رايو-

ئىمىزدا، جامائەت خەۋپسىزلىكى مىنىستىرلىكى يىغىن ئې-
چىپ، ئۇلغارلارنى تەقدىرلەش ئىشىنى ئېلىپ باردۇ.

ئاپتونوم رايونلۇق جامائەت خەۋپسىزلىك نازارىتى
مۇھەممەت ئىيازنى 1 - دەرىجىدە خىزمەت كۆرسەتتى،
دەپ ئەنگە ئېلىپ، بىر مېدال ۋە ماددىي بۇيۇملار بى-
لەن مۇكاپاتلىدى.

جامائەت خەۋپسىزلىكى مىنىستىرلىكىمۇ مېدال بىلەن
مۇكاپاتلىدى. ئۇنى ئاپتونوم رايوننىڭ پارتىيە، ھۆ
كۈمەت مەسئۇللىرىدىن ۋاڭ ئېنماۋ، سەيپىدىن ئەزىزى جامائەت
خەۋپسىزلىك مىنىستىرى لو رۇيچىڭ بۇجاڭلار قوبۇل
قىلدى.

مۇھەممەت ئىياز 1956 - يىلى 6 - ئايدا سانجىدا
ھەربىي مەشق ئېلىپ بېرىۋاتقاندا بىر نەپەر موگۇل
جەڭچىنى گەۋدىسى بىلەن قوغداش يولىدا ئۆزى يارىلى-
نىپ، بىر كۆزىدىن ئايرىلىپ 2 - دەرىجىلىك مېيىپ بو-
لۇپ قالدى.

ھۆرمەتلىك زات — ئىمىن زايىت

پىچان ناھىيىسىنىڭ تۇيۇق يېزىسى چىللان كارىزىدا پۈتۈن خەلق ھۆرمەتلەيدىغان، ئۆتكەنكى ئىشلار، ۋەقەلەرنى ئەسلىتىدىغان سورۇنلار بولسىلا، كىشىلەر زوق-شوق بىلەن تىلغا ئالىدىغان بىر مويسىپىتنىڭ سىماسى كىشىلەر ئوتتۇرىسىدا پەيدا بولىدۇ. بۇ — ناھىيىمىزدىكى ھەممە ئادەم ھۆرمەتلەيدىغان ئاتاقلىق كىشى — ئىمىن شائىجاڭدۇر.

ئىمىن زايىت 1906 - يىلى تۇيۇق يېزىسىنىڭ چىللان كارىزدا ھاللىق بىر ئائىلىدە تۇغۇلغان. ئۇ، 1919- يىلغىچە ئائىلە تەربىيىسىدە بولغان.

ئىمىن زايىت كىچىكىدىلا ناھايىتى قەيسەر، ئىرادىلىك، ناھەق ئىشلارنى كۆرسە پەقەت چىداپ تۇرالمايدىغان، كەمبەغەل - يوقسۇللارغا ئىچ ئاغرىتىپ ياردەم بېرىدىغان پەزىلەتلەرگە ئىگە ئادەم بولۇپ ئۆسىدۇ. شۇڭا ئۇنى شۇ مەھەللىدىكى تەڭ دىمەتلىكلىرى ناھايىتى ھۆرمەتلەيتتى. بۇ بالىنىڭ زېرەك چوڭ بولىۋاتقانلىقىدىن مەمنۇن بولغان ئاتا - ئانىسى ئۇنى كېرەكلىك ئادەم قىلىش نىيىتىگە كېلىپ، 1919 - يىلى لۈكچۈن خانلىق مەدرىسىگە ئوقۇشقا بېرىدۇ. بۇ مەدرىسە شۇ دەۋردىكى بىردىن - بىر بىلىم يۇرتى ئىدى. ئوچۇق زېھ-

ىنىڭ بۇ بالا مەدرىسىدە تېزلا ئۆزىنىڭ ساۋاتىنى چىق-
قىرىدۇ. ئۇ بۇ مەدرىسىدە 1923 - يىلغىچە ئوقۇيدۇ.

بىر ئەتىيازلىقى ئىمىنزايىت ئائىلىسىگە كەلگىنىدە ئۆزى بىلەن تەڭتۇشلەرىنىڭ ئېتىز ئىشلىرىغا قاتنىشىپ، تىرىشچانلىق قىلىۋاتقانلىقىغا ھەۋەس قىلىپ قالىدۇ. ئۇ توسۇن ئاتلار قوشۇلغان ھارۋا ھايداشقا قىزىقاتتى. ئۇ بۇ ئارزۇسىنى ئاتا - ئانىسىغا ئېيتقاندا ئۇلارمۇ قوشۇلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئىمىن زايىت ھارۋا ھەيدەپ چەكخۇ بولۇپ قالىدۇ. چەكخۇچىلىق قىلىش ئۇنىڭ ھاياتىدىكى بىردىن - بىر خۇشاللىق ئىش بولۇپ، ئۇ بۇ ئىشنى 1933 - يىلغىچە داۋاملاشتۇرىدۇ.

1933 - يىلى شىنجاڭنىڭ ۋەزىيىتىدە چوڭ ئۆزگىرىشلەر يۈز بېرىدۇ. قۇمۇلدا كۆتۈرۈلگەن غوجىنىياز ھاجى باشچىلىقىدىكى دېھقانلار ئىنقىلابى يېڭى غەلىبەلەرنى قولغا كەلتۈرۈپ، پىچان، تۇرپانلارغا كېڭىيىپ، زور تەسىرلەرنى قوزغاپ، پىچاندىمۇ ئىنقىلاب دولقۇنىنى پەيدا قىلدى. ياش ئىمىن ئەزەلدىنلا زۇلۇمغا قارشى روھقا باي بولغاچقا بۇ ئىنقىلابنىڭ سىرتىدا قالمىدى. 1933 - يىل 1 - ئايدا ماشىڭ، تۆمۈر (يىڭجاڭ) لەر پىچانغا كەلگەندە ئۇ قىزغىنلىق بىلەن قوزغىلاڭغا قاتناشتى.

1933 - يىلى 3 - ئايدا خوجىنىياز ھاجى غەلىبە بىلەن پىچانغا كەلگەندە ئىمىن زايىت تۇرپان ئاستانىدى-

كى دېھقانلار ئىنقىلابىنىڭ مەشھۇر رەھبىرىي مەخسۇت مۇھىتى تەشكىللىگەن قوشۇنغا قاتنىشىپ، ئاكىسى ئىبراھىم زايىتنىڭ پولكىدا ئەسكەر (پارتىزان) بولىدۇ. ئۇ مۇشۇ قېتىمدا لۈكچۈن، مورى، جىمسارلاردىكى جەڭشۇرېن ھاكىمىيىتىگە قارشى ئۇرۇشلارغا قاتناشتى.

1932 - يىلى 4-ئايدا ئىبراھىم تۇەنجاڭنىڭ ئادەملىرى مورى ناھىيىسىدە ئۇرۇشقا قاتنىشىپ، جەڭشۇرېن ئەسكەرلىرى ئۈستىدىن غەلىبە قىلىپ، ئۇلاردىن 50تال قورالنى غەنىمەت ئالدى. يوغان تېرەك ۋە پىچاندا بولغان ئۇرۇشتا ماشىمنىڭ خاتالىق ئۆتكۈزگەنلىكى ئۈچۈن، مامۇت مۇھىتى ۋە غوجىنىياز ھاجىلارنىڭ يوليورۇقى بويىچە ئۇنىڭدىن (ماشىمدىن) 50 تال قورال تارتىۋېلىندى بۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسىگە ئىمىن زايىت بىۋاسىتە قاتناشقان ئىدى. 1937- يىلى مامۇت مۇھىتى چەتئەلگە چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، شىڭ شىسەي ئىمىن زايىتنى قولغا ئېلىپ 9 يىل قامىدى. 1945 - يىلى قاماقتىن بوشىتىلدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ ئائىلىسىدە دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللاندى.

1946 - يىلى 7 - ئايدا، 11 بىتىم ئىمزالانغاندىن كېيىن خەلقنىڭ ھۆرمىتىگە ئېگە خەلقپەرۋەر ئىمىن زايىت تويۇق يېزىسىنىڭ يېزا باشلىقى (شاڭجاڭ) قىلىپ سايلاندى. شۇنىڭدىن باشلاپ ئۇنىڭ نامى ئىمىن شاڭجاڭ

www.uyghurkitap.com

بولۇپ قالدى.

گومىنداڭنىڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمىتى 11 بىتىمگە خى-
لاپلىق قىلىپ تېرورلۇق ھەرىكەتلەرنى ئەۋج ئالدۇرغاچقا ئىمىن
شاڭجاڭ 1947 - يىلى 1 - ئايدىن باشلاپ، ياڭخىدا يو-
شۇرۇن ياشلار ئىنقىلابىي تەشكىلاتىنى قۇرىدۇ. گومىن-
داڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ زۇلۇمىغا قارشى ھەرىكەت -پۈ-
تۈن ناھىيىمىزدە باشلىنىدۇ.

1947 - يىلى 7 - ئاينىڭ 10 - كۈنى ئىمىن شاڭ-
جاڭ ئۆز تەشكىلاتىدىكى تۈيۇق ياشلىرىنى باشلاپ لوك-
چۈن پەيچۇسوسىغا ھۇجۇم قىلىدۇ. ئۇ لوكچۈندىكى ياشلار
ئىنقىلابىنىڭ تەشكىلات ئەزالىرى بىلەن بىرلىشىپ، پەي-
چۇسونى ئىگىلەيدۇ. بۇ ئۇرۇشتا 12 تال مىلتىق، 1 دا-
نە تاپانچا، 8 تال قىلىچ، 7 ئاتنى غەنىمەت ئالىدۇ. مە-
لۇم ساندا قورال- ياراققا ئىگە بولغان بۇ قوشۇن، 1947-
يىلى 7 - ئاينىڭ 11 - كۈنى 4 سوقمىدىكى لىسەنچىلەرگە
ھۇجۇمغا ئۆتىدۇ. ئۇرۇشتا 5 تال مىلتىقنى غەنىمەت ئې-
لىپ، 9 نەپەر ئادەمنى ئەسىرگە ئالىدۇ. بۇ ۋاقىتتىدا
ئىمىن شاڭجاڭنىڭ ياشلار قوشۇنى 190 ئاتلىق ئادەمگە
يېتىدۇ. ئۆزلۈكسىز كۈچىيىۋاتقان قوشۇندىكى ئىنقىلابچى-
لارنىڭ ھەممىسى بىردەك ئىمىن شاڭجاڭنى ئۆزلۈكىدىن
تونجاڭ قىلىپ سايلايدۇ.

ئىمىن تونجاڭ 1947 - يىلى 7 - ئاينىڭ 13 - كۈ-

نى سىڭگەن ئېغىزىدىكى گومىنداڭنىڭ بىر باتالىيون ئەس-
كىرىگە تۇرپان پارتىزانلىرى بىلەن بىرلىشىپ، ھۇجۇم
قىلدۇ. ئۇ بۇ ئۇرۇشتا ئۆزى نۇرغۇن پۇلغا سېتىۋالغان
بىر دىكتار پىلىموت، 3 شىلەنجو مىلتىقنى تەقدىم قىلدۇ.
پارتىزانلارنىڭ مۇشۇ ۋاقىتتىكى قورالى 70 نەچچە مىل-
تىق، 2 ئاپتوماتقا يەتكەن ئىدى.

ئىمىن تۆەنجاڭ 1947 - يىلى 7 - ئاينىڭ 14 -كۈ-
نى ئۆرتەڭ ئېغىزىغا چىقىپ، ئابدۇراخمان مۇھىتىنىڭ
پارتىزانلىرى بىلەن بىرلەشتى. ئۇ بىرلەشمە قوشۇننىڭ
ھەيئەت ئەزاسى بولدۇ.

ئابدۇراخمان مۇھىتى باشچىلىقىدىكى 3 ناھىيە ئىن-
قىلابىي ياشلىرى ئۆگۈشسىز شارائىتلارنى ھېسابقا ئېلىپ،
ئىنقىلابىي كۈچلەرنى بىھۇدە قۇربان بېرىشلەردىن ساق-
لاپ قېلىش ئۈچۈن، ئازات رايون - 3 ۋىلايەتكە ئاتلى-
نىدۇ. ئۇلار يۈرۈش سەپىرىدە ئالغۇينى نىشانلايدۇ، لې-
كىن توغرىسۇ، پارچە شاغالدىكەن يەردە گومىنداڭ مۇنتىزىم
ئەسكەرلىرى بىلەن ئۇرۇش قىلىپ، مۇھاسىرىدە چۈشۈپ قالىدۇ.
مۇھاسىرىنى بۆسۈپ ئۆتۈشتە قوشۇنغا ئىمىن تۆەنجاڭ ما-
ھىرلىق بىلەن قوماندانلىق قىلىپ، ئابدۇراخمان مۇھى-
تىغا كۈچلۈك ھەمدەمدە بولىدۇ.

1947 - يىلى 7-ئاينىڭ 24- كۈنى توخسۇننىڭ كو-
جەي دېگەن جايىدا پىچان، تۇرپان، توخسۇن پارتىزانلىرى ئۇچرۇ-

شىپ، رەسمىي بىر قوشۇن بولۇپ ئۇيۇشىدۇ. ئىمىن تۇەنجاڭ پارتىزانلارنى باشقۇرۇش ھەيئىتى، 2 - پولكىنىڭ كوماندىرى، ئالدىنقى سەپ قوشۇنىغا قوماندانلىق قىلىش ۋەزىپىسىگە تەيىنلىنىدۇ. ئۇ، بۇ جەرياندا گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنىڭ ھەر خىل توساقلىرىنى تارمار قىلىپ، بىر قانچە كۈن يول يۈرۈپ، 1947 - يىلى 8 - ئاينىڭ 7 - كۈنى ئازاد رايونغا غەلىبە بىلەن يېتىپ بارىدۇ.

ئىمىن تۇەنجاڭ غۇلجىغا بارغاندىن كېيىن، مىللىي ئارمىيىگە قاتنىشىپ، قىلىچ ئىسكادىرونىڭ ئىسكادىرون كوماندىرلىقىغا تەيىنلىنىپ، كاپىتان دەرىجىلىك (مۇئاۋىن باتالىيون دەرىجىلىك) ئوفىتسېر بولۇپ، مىللىي ئارمىيىدە خىزمەت قىلىدۇ.

1948 - يىلى غۇلجىدا خەلق ئىنقىلابىي پارتىيىسىگە ئەزا بولۇپ كىرىدۇ.

1949 - يىلى 9 - ئاينىڭ 25 - كۈنى شىنجاڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد بولغاندىن كېيىن، مىللىي ئارمىيە خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ 5 - كورپۇسى قىلىپ ئۆزگەرتىلىدۇ. كاپىتان ئىمىن زايىت خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ بىر ئوفىتسېرى بولۇپ قالىدۇ.

1950 - يىلى 1 - ئاينىڭ 23 - كۈنى ھەربىي سەپتىن چېكىنىپ، ئائىلىسى ياڭخى چىلان كارىزغا كېلىپ، دېھقانچىلىق ئىشلىرىغا قاتنىشىپ كېتىدۇ.

1980 - يىلدىن كېيىن ناھىيىلىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭەشنىڭ 4-، 5-قېتىملىق كومىتېتلىرىنىڭ دائىمىي ھەيئەت ئەزاسى بولۇپ، خەلق ئاممىسىنى ئىتتىپاقلاشتۇرۇپ، پارتىيىنىڭ ھەر خىل چاقىرىق، سىياسەتلىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن كۆرەش قىلىشقا تەشۋىقاتچىلىق قىلىدۇ.

ئىمىن شائىجاڭ ھازىرمۇ تىمەن، ئۇ خەلق ئىچىدىكى يۈكسەك ئىناۋىتى بىلەن يەنىلا ھۆرمەتلىك بىر كىشى بولۇپ كەلمەكتە.

www.uyghurkitap.com

باھاسى 2.80 يۈەن.
«ئىشچىلار ۋاقىت گېزىتى»
باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى.